

KOMMENTÁR
MIKÁH ÉS CEFANJAH
PRÓFÉTÁK KÖNYVEIHEZ.

IRTA:
DR. KECSKEMÉTHY ISTVÁN
REF. THEOL. PROFESSOR.

KOLOZSVÁR,
NYOMATOTT STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1914.

Mikáh könyve.

I. Általános rész.

1. Mikáh kora.

A syr-efraimita háború, mint tudjuk, (Hós. komm. I. 1.) azzal végződött, hogy Akház júdai király Tiglat Pileser assyr király hűbéresévé lett (2 Kir. 16, 7—9.) és így tartotta meg trónját és Júda állami létét; Izráelben pedig az egyiptom-párti Pekah helyébe az assyr-párti Hóséa ben Éláh lett a király és így egyelőre Izráel állami léte is megmenekült (734). E hűbéri viszony folytán a két testvérnemzet még jobban belekerült az assyr világbirodalom vallási és művelődési hatáskörébe. És Akház az idegen hatások számára vallási tekintetben nem is volt hozzáférhetlen. Ezt mutatja az az oltár-csere amiről 2 Kir. 16, 10. skv. szól. Sőt 2 Kir. 16, 3.-ból az is látszik, hogy a molok-kultusznak hódolt, ami pedig valószínűleg assyr hatások révén terjedt el Júdában (Stade Bibl. Th. A. T. 114. §. 2.). Tiglat Pileser alatt Izráel is csendben maradt, de utóda Salmanesz (727—722) ellen, újból egyiptomi szövetségre támaszkodva, pártot ütött Hóséa (2 Kir. 17, 3. skv.), aminek az lett a következménye, hogy az, illetve utóda Szargon, Samariát bevette és véget vetett az izráeli királyságnak (722). Ezzel a nemzeti élet súlypontja természetesen Júdába helyeződött át, mely államiségét továbbra is fenn tudta tartani. Szargon uralkodása alatt Júda élete csendes mederben folyt, amire nagy szüksége is volt a syr-efraimita háború pusztításainak és az Akház által Tiglat Pilesernek adott „ajándék“ (2 Kir. 16, 7. 8.) költségeinek kiheverésére. Szargon megöletése után azonban, mikor Szanchérib (705-681) lépett a trónra, a már ekkor 14 éve (2 Kir. 18, 13. skv.) békésen uralkodó Hizkijah (714—685) király vezetése alatt Júda is belekeveredett abba az általános felkelésbe, amelyet, úgy látszik, Meródaq Baladán babyloni király szított Assyr ellen. A felkelés sikertelen volt s Júdára nézve szomorú következményekkel járt. Szanchérib előbb a többi felkelőkkel végezvén, 701-ben fordult Palesztina ellen. A 2 Kir. 18, 13—16. szerint, miután Szanchérib Júda minden kerített városát elfoglalta, Hizkijah elébe küldött Lákisba és megadta neki magát, mire ez 300 tálentom ezüst és 30 tálentom arany sarczot vetett rá, amit meg is kapott. Arról az

írás nem szól, hogy ez alkalommal Jeruzsálem ostromára került-e sor, vagy sem? Ellenben 2 Kir. 18, 17. skv. részletesen elmondja Jeruzsálemnek egy assyrok által vitt ostromát, mely alatt a városban, mely már véginségre jutott, csak Jesajah hite tartotta a lelket, és amelynek vége az lett, hogy egy éjjel az Úr angyala, valószínűleg a pestis, 185 ezret levágott az ostromló seregből (2 Kir. 19, 35.), mely reggelre aztán el is takarodott Jeruzsálem alól. Hogy ez a kettő, a 2 Kir. 18, 14.-ben említett sarcz és a 2 Kir. 19, 35.-ben leírt csodálatos megszabadulás egy végtében, a 701-iki hadjárat alkalmával történt-e, vagy pedig amaz 701-ben, amikor a sarcz elvétele után Szanchérib elvonult volna anélkül, hogy Jeruzsálemet ostrom alá fogja, emez pedig egy későbbi hadjárat alkalmával, arra nézve eltérnek a vélemények. Bármint volt a dolog, ez a csodálatos megszabadulás vallástörténeti szempontból fontos következményekkel járt. 1. Igazolta Jesajah próféciját és ez által nemcsak az ő tekintélyét állapította meg, hanem döntőleg hatott arra is, hogy a közvéleményben az ő szellemrokonai, azok a próféták, akik Jahveh nevében erkölcsi követelményeket hírdettek, nagyobb tekintélyre emelkedjenek a nationalista henotheista próféták felett. 2. Megvetette a néphitben Jeruzsálemnek, mint Jahveh egyedüli lakhelyének alapját. 3. Megmutatta, hogy Jahveh tud segíteni, ha akar; tehát, ha nem segít, akkor az nem az ő hatalmának hiányán múlik, hanem a népben kell valami hiánynak lenni. És ez alkalmat adott az önvizsgálatra és a vallásos viszonyról való felfogás mélyítésére. Ezzel az eseménnyel hozzák a tudósok kapcsolatba Hizkijának azt a kultuszreformját is, amiről 2 Kir. 18, 4. szól. Ez 701 után történt és pedig, ha a fentebb említett sarcz után (2 Kir. 18, 14.) Szanchérib elhagyta Júdát, akkor ez után, és akkor a 2 Kir. 19, 35.-ben elmondott és 701 után, valamelyik későbbi évben történt csodálatos megszabadulás úgy fogatható fel, mint e reform jutalma és helybenhagyása; vagy, ha ez a csodálatos megszabadulás közvetlen a sarcz után, még szintén 701-ben történt, akkor ez után létesült a reform hálából és Jahvének ily nagy szabadtás tényével dokumentált lakhelye iránti emelkedett tiszteletből. E reform, bármily szerény keretek közt mozgott is (valószínűleg csak a jeruzsálemi templomra terjedt ki és a pogányos ó-izráéli kultusztárgyak [pl. nechustán] és totemisticus babonák ellen irányult), vallástörténeti szempontból nagyon fontos volt, mert az első lépés volt a prófétai követelményeknek a gyakorlati életben állami hatalommal történt megvalósítására. Ez az út vezetett a Deuteronomiumhoz és tovább. E reformot részben úgy is tekinthetjük, mint prófétai ellenhatást azokkal az idegen vallási hatásokkal szemben, amelyek, mint említettük, az assyri korban egyre erősebben érezhetőek voltak, melyek aztán tetőpontjukat később, Manassé alatt érték el. Hizkijah uralkodása alatt e szerint nehéz megpróbáltatások érték Júdát, de voltak neki békés időszakai, politikai sikerei (2 Kir. 18, 7. 8. szerint függetlenné tette magát Assyriától,

megverte a filiszteusokaj) is, amik természetesen a közjólét aránylagos emelkedését mozdították elő. Részben ezzel jár aztán, részben a nép alaptermészetéből folyik, hogy az Amós és Hóseá korából jól ismert bűnök e korban is burjánzottak és a közérkölcsei állapotok a csapások súlya alatt semmivel sem javultak. Különösen Jesajából nyerhetünk e korról hű képet, l. pl. 28, 7--13; 1, 18--20; 5, 8--24; 29, 13; 30, 1--5. 8--17 stb. Kapzsiság, kevélység, dobzódás, szegények elnyomása, zsarolás, megvesztegethetőség, hazugság, álvallásosság, Jahvéban való hiú bizalom és e mellett az ő prófétáinak elhallgattatni akarása jellemzik e kort. Hizkijah után fia Manassé 12 éves korában került a trónra és 55 évig (2 Kir. 21, 1. skv.) uralkodott (643-ig Kr. e.), akit is a deüteronomicus történetírás a lehető legrosszabb uralkodónak minősít. Ennek oka az, hogy ő türelmetlen assyr-párti volt, aki a prófétai pártot kegyetlenül üldözte (2 Kir. 21, 16.), az idegen vallási hatások iránt meg nagyon is türelmes volt. Alatta a Hizkijah reformjának ellenhatásaképen újult erővel ébredtek fel az ó-izráeli és kanaáni kultuszi praktikák és babonák, a kultuszi prostitutio (qedésák), fellendült a molok-kultusz, a „mennyei seregek“ imádása, stb. (2 Kir. 21, 3. skv.). Ezt a kort, mely ellen később a visszahatás Jósia reformjában nyilvánult meg, a vallási synkretismus korának is szokás nevezni.

2. Mikáh élete.

Prófétánkat (nevére nézve l. 1, 1. vnl) a régiek egynek vették az Akháb izráeli és Jósafát júdai királyok alatt élt Mikáj'hú ben Jimláh-val, aminek 1 Kir. 22, 28. vben is van nyoma; de ez egyszerűen lehetetlen chronologiai okokból, mert prófétánkra nézve Jer. 26, 18. vból világosan megállapítható, hogy Hizkijah alatt működött. Ifjabb kortársa volt Jesajának, aki viszont Hóseának volt ifjabb kortársa. Úgy a felirat, mint Jer. idézett helye móresetinek mondja, amely várost egynek vehetjük az 1, 14. vben említett Móreset-Gát-tal, és így Mikáh júdai polgár volt. Egyebet nem is tudunk magánéletéről. Még azt sem lehet szabatosan megállapítani, hogy meddig működött, mert mivel szinte kizárólag erkölcsi kérdésekkel foglalkozik, a történeti háttér nála nem nagyon átlátszó. Hogy 3, 12-beli nevezetes jóslatát, mely könyvének befejezése is, Hizkijah idejében mondta, azt Jer. 26, 18. vból tudjuk. Hogy már Akháb alatt is működött, azt 1, 6. 8. 9. vból következtethetjük, melyben azt mondja, hogy Samaria pusztulása (721) Jeruzsálemre is ki fog hatni, l. az 1, 2--9. 16. vhez írt bevezetés 2-ik bekezdését. Ellenben arra, hogy még Manassé alatt is működött volna, nincs semmi adatunk, mert a 6, 7. v. (a gyermekáldozatra való vonatkozás), amire e tekintetben hivatkozni szoktak, nem tőle való. Hogy mi volt tulajdonképeni foglalkozása, és hol működött, azt nem tudjuk. Annyi látszik írásaiból, hogy a jeruzsálemi viszonyokat,

papokat, prófétákat, előkelőket jól ismerte, és olvasott ember volt. Ha a 2, 5. vbeli betoldásnak reá vonatkozó fenyegetéséből (hogy nem lesz örököse), családi életére lehet valamit következtetni, akkor családja is volt.

3. Mikáh könyve.

Könyvünk három önálló könyvecskét foglal magában, u. m. Mikáh könyvét az 1—3 fejezetben; továbbbbá két idegen íróét a 4—5, illetve a 6—7 fejezetben. Ezeknek tartalmát és beosztását bővebben l. a részletes magyarázatok élén. E könyvek különböző időkben, különböző szerzőktől keletkeztek, de mostani összeállításukban azért együtt egy kerek egészet képeznek. Az első szól az ítéletről, a második az ígéretről, a harmadik az üdvről. Az első azt fejt ki, hogy az ítélet elmaradhatatlan, Sionnak el kell pusztulni; a második azt, hogy a végleges győzelem kétségtelen, Sionnak meg kell dicsőülnie; és a harmadik végül elébünk állítja Siont e diadal után, az üdv útján, amint elbotlik és eltéltetik, amint megtér és Javéhtól várja igazságát, amint megépi és Istenére bizza magát, aki bünbocsátó, hú és idvezítő Isten. Hogy könyvünket ki szerkesztette így össze, nem tudjuk. Hogy ezt a tervet tartotta volna szem előtt, és azt céltudatosan valósította volna meg, azt egyáltalán nem mondhatjuk. Az első könyvecske, mely kétségtelenül Mikától származik, a fogság utáni írástudó előtt egyenesen igényelte a másodikkal való kiegészítést, mert anélkül csonkának látszott. A fogság utáni hívő előtt lehetetlen volt egy próféta könyvének azzal végződnie, hogy Sion felszántatik. Ennek egyenesen párjául kínálkozott az az eschatologia, amely meg arról szólt, hogy Sion mindenknek föléje emeltetik. A harmadik könyvecskét pedig azért csatolta ide, mert rokontárgyú a másodikkal, és talán mert a 7, 18. v. felkiáltásában (*Mikámóka*) Mikáh nevét vélte felfedezni. Mikáh felfogása, irálya, mely e szerint természetesen csak az 1—3 fejezetből ítélendő meg, hasonlít a VIII-ik századbéli prófétákéhoz, kivált Ámoséhoz, akihez legközelebb áll. Ő is a nép embere, aki a hatalmasok visszaéléseit sokszor a nyersségig menő kemény szavakkal ostorozza.

4. Mikáh teológiája.

Jahvét Mikáh is oly magasztos transzcendentális felségben látja, mint Jesajah. Jahveh erkölcsi személyiség, akinek főjellemonása az igazságosság és jóság. Mint Ámós, Mikáh is az előbire fekteti a fösúlyt. Minden esetre azért, mert jóságának megnyilatkozására az ő korában nem lát teret, mivel annak előfeltétele a nép részéről a becsületesség (2, 7.) volna, amit pedig ő kortársainál nem talál. Ennél fogva egész működését az a gondolat irányítja, hogy Jahveh igazságának feltétlenül érvényesülni kell,

még ha népe halálának árán is. Innét van, hogy a kultuszt csak alig érinti (1, 5—7.), a külpolitikával pedig nem foglalkozik. Őt csak az a kérdés érdekli, hogy nemzete belső életében érvényesül-e Jahveh igazsága? És úgy látja, hogy nem. Szerinte a kormányzóknak és bírácoknak az volna a feladata, hogy Jahveh erkölcsi rendjét, az igazságosságot a társadalmi életben megőrizzék; a papoknak, hogy a nehéz jogi és erkölcsi kérdésekben a Jahveh igaz döntését (thóráját) adják; a prófétáknak, hogy a bűnöket és visszaéléseket rettenheteitlenül ostorozzák: e helyett a főurak és bírák zsarolók és megvesztegethetők (2, 1—2; 3, 9—10. stb.), a papok pénzért adják a thórát (3, 11.), a próféták koncert prédikálnak (2, 5.) és azzal áztatják a népet, hogy Jahveh az ő erkölcsi követelményeinek teljesítése nélkül is (3, 11.) megsegíti. Mind ezek alapján előtte egészen világos volt Jahvének, a felséges ítélőbírónak (1, 2. skv.) útja: az nem lehet más, mint Júda és Jeruzsálem elpusztítása.

Abban a gondolatban, hogy Jahveh igazságossága népe pusztulásának árán fog diadalra jutni, szükség szerint benne foglaltatik a jövő üdv váradalmának legalább a csirája, mert azt nem lehet elképzelni, hogy e diadalra jutás abban álljon, hogy nihilt hoz létre. Ennek a csirának a teljes kifejtése a későbbi kor feladata lett. Könyvünkbe van kebelevezve egy eschatologicus gyűjtemény (4—5 fejj.), melyben a jövő üdv váradalma már a dávidi Messiás eljöveteléhez van kapcsolva. Itt az istenországának külső theokraticus oldala lép előtérbe. Izrael az utolsó, nagy véres harcban a pogányokat végkép legyőzi, azután megvalósul a világ-béke, melyben az összes népek a felmagasztosult Sion szellemi-erkölcsi uralma alatt élnek. A 6—7-ben már inkább kidomborodik a vallás-erkölcsi oldal. A jövő üdv megvalósulása itt is Sion újraépítéséhez van ugyan kötve, sőt a pogányok letiprásának (7, 10.) gondolata sem hiányzik, de az üdv útja itt már tisztán erkölcsi: igazság, kegyesség és alázatosság (6, 8.); és Sion történetében épen azt mutatja ki, hogy ítéleten át jutott megtérésre, megtérése által nyeri el igazságát, azaz az üdv megvalósulását, amit maga Jahveh (7, 14.) fog megvalósítani, kinek kezébe Sion minden ügyét és egész életét, bűneit és reményeit (7, 18—20.) alázattal teszi le. Itt már az üdv nem csak külső jólét, hatalom és dicsőség, hanem belső üdvélet is, ami a bűnbánaton és Istennek azon a kegyelmi tényén alapszik, hogy a bűnt eltörli.

II. Fordítás.

Mikáh könyve eredeti alakjának lehető feltüntetésével. Ilyen betűkkel van szedve az, amit Mikáh írt; *ilyennel a 4—5 fejezetbeli eschatologia-gyűjtemény; ilyennel a 6—7-beli névtelen próféta munkája; ilyennel mind a három könyvecskében a betoldások; és ilyennel a betoldásban levő betoldások.*

1, 1. Jahveh szava, amely lőn a móreseti Mikához Jóthámnak, Akháznak, Jehizqijának, Júda királyainak napjaiban; amelyet látott Samária és Jeruzsálem felől.

1, 2. Hallgassatok népek mindnyájan,
Figyelj föld és teljessége, és legyen Uram, Jahveh
ellenetek tanú gyanánt, Uram, szentsége templomából.

3. Mert ímé Jahveh
Kijő helyéből,
És leszáll és lépdel
A föld magaslatain.

4. És elolvadnak a hegyek alatta,
És a völgyek széthasadnak;
Mint a viasz a tűz előtt,
Mint a víz lejtőre öntve.

5. Jákób vétkéért van mindez,
És Júda házának bűnéért.

Ki Jákób vétke?
Nemde Samária?
És ki Júda bűne?
Nemde Jeruzsálem?

6. Ezért Samáriát mezei romhalommá teszem,
Szőlő ültetvényekké;
És leöntöm a völgybe köveit,
És alapjait felfedem.

7. És minden faragottképei összetöretnek
És minden szerelemberei elégettetnek tűzzel,
és minden bálványait pusztává teszem;
Mert parázna nő szerelembéréből gyűjtötte,
Tehát paráznánő szerelembérévé lesznek újra.

8. Ezen gyászolok és jajgatok,
Járok mezítláb és meztelen:
Olyan siratást viszek véghez, mint a sakálok,
És olyan gyászt, mint a struccmadarak.

1, 9. Mert gyógyíthatatlan csapása,
Mert eljő Júdáig;
Elér népem kapujáig,
Jeruzsálemig.

(10—15) 16. Kopaszítsd és nyírd meg magadat
Gyönyörűséged fiai miatt;
Széles kopaszsgot csinálj, mint a keselyű,
Mert fogságba mennek tőled.

*

10. Gátban meg ne mondjátok,
Akkóban ne sírjátok,
Bét-Afrában
Porban fetrengjete.

(11) 12. Mert jóra várt
Márót lakossága,
És rossz szállt le Jahvétól
Jeruzsálem kapujához.

11. Menj el szégyennel
Sáfir lakossága;
Városaiból nem jött ki
Czaanán lakossága.

Bét-Écel jajgatása

Elveszi tőletek lakhatását,
13. Fogd a kocsit az ügetőhöz,
Lákis lakossága. Bűn kezdete ő Sion leányá-
nak, mert benned találtattak Izráel vétkei.

14. Ezért adjatok hozományt
Móreset-Gátnak;
Akzib házai cseleptakok
Izráel királyainak.

15. Még a hódítót rád hozom,
Marésah lakossága;
Adullámig jut
Izráel dicsősége.

*

2, 1. Jaj, akik veszedelmet és rossztetteket gondolnak ki

Fekhelyeiken,
A regg világánál véghez viszik azt,
Mert van rá hatalmuk.

2. És mezőket kívánnak meg és elrabolják,
És házakat, és elveszik;
És elnyomnak gazdát házastul,
Férfit örökösül.

3. Ezért így szól Jahveh,
Im' én gondolok ki ez ellen a nemzetség ellen
Rosszat, melyből nem húzzátok ki
Nyakaitokat, és nem jártok fennen, mert gonosz idő az.

4. Azon a napon emelnek
Rátok példabeszédet,
És jajgatnak jajgatással: „Meglett!” azt mondják,
„Elpusztítottván elpusztítottunk!”

Népem részét elcseréli,
Mint elviszi tőlem!
Elpártoltnak osztja ki mezőinket.

5. Ezért nem lesz neked,
Aki örökségre vessen kötelet
Jahveh gyülekezetében!

*

6. „Ne fecsegjeteK”, fecsegnek,
„Nem kell ezekről fecsegni!
Nem hagy fel a szidalmakkal?”
7. Így mondják-é, Jákób háza?

Türelmetlen-é Jahveh?
Ezek-é tettei?
Nem jót tesznek-é szavai
Az egyenesen járóval?

2, 8. De ti vagytok népemnek ellenségül,
Mely békéjére támad;
Köpenyt húztok le bizton járó-kelőről,
Harcztól idegenkedőről.

9. Népem asszonyait elűzitek
Gyönyörűségök házából;
Csecsemőiről leveszitek
Díszemet örökre.

10. Keljetek fel és menjete, mert
Nem ez a nyugalom helye,
Veszedelemes tisztátalanság miatt,
És heves veszedelem miatt.

*

11. Ha lenne egy széltoló,
És csalárdul hazudoznék: „prédikálok neked
A borról és a pálinkáról“,
Az lenne e nép prédikátora!

12. „Összegyűjtván összegyűjtöm Jákobot,
Égészen összeszedlek, összeszedvén;
Izráel maradékát
Egybe fogom tenni.

Mint Boczrah júhnyája,
Mint nyáj a legelő közepén,
Úgy zsongnak az embertől,

13. A réstörő vonul fel előttük

Kitörnek és keresztül mennek,
A kapun, és kijönnek rajta;
Es királyuk megy keresztül elől,
És Jahveh van az élőkön!“

3, 1. Erre mondék: Jákób fői
S Izráel házának tisztviselői,
Halljátok csak, nem a ti dolgotok
Tudni az ítéletet?

3, 2a. Jógyülölők, rossz-szeretők,
3. És akik megették népem húsát,
És bőruket lehúzták róluk,
És csontjaikat összetörték, és elaprítják,
mint a fazékba, és mint húst az üstbe.

4. Akkor kiálthatnak Jahvéhoz,
De nem felel nekik;
És eltakarja tőlük arczát abban az időben,
Amiképpen rosszak voltak cselekedeteik.

*

5a. Így szól Jahveh a próféták felől,
A kik népemet eltévelyítik,

2b. A kik elrabolják róluk bőruket,
És húsukat csontjaikról;

5b. A kik, míg fogaikkal harapnak,
Hát békét hirdetnek.
De aki nem ad szájukba,
Az ellen háborút szentelnek:

6. Ezért Éj reátok látomástalan,
És sötétség rátok jóslattalan;
És leszáll a nap a próféták felett,
És setét lesz felettök a nappal.

7. És szégyenlik magokat a látnokok,
És megszégyenülnek a varázslók
És elfedik szakállukat mind;
Mert nem lesz Isten felelete.

8. Ellenben én telve vagyok
Erővel, Jahveh lelkével, és ítélettel és fér-
fiassággal,
Hogy megmondjam Jákóbnak vétkét,
És Izráelnek az ő bűnét.

* *

3, 9. No halljátok meg ezt Jákób házának fői,
S Izráel házának tisztviselői,
Akik jogtól borzadnak
S minden egyenest elgörbítnek.

10. Akik Siont vérontással építik,
És gazsággal Jeruzsálemet.

11. Melynek fői ajándékért ítélnék,
És papjai árért adnak thórát.

És prófétái pénzért jövendölnek,
És Jahvéra támaszkodnak, mondván:
Nemde Jahveh közöttünk van?
Nem jó reánk veszedelem!

12. Ezért ti miattatok
Sion mezőnek szántatik fel;
És Jeruzsálem kőrakásokká lesz,
S a templomhegy erdődombbá!

* * *

4, 1. *És léssen a napok végén,
Szilárdan áll Jahveh hegye,
S háza a hegyek fején lesz,
S halmoknál emelkedettebb lesz az.*

S özőnlének hozzá népek,

2. *És mennek sok nemzetek. És mondják:
„Jertek, menjünk fel Jahveh hegyéhez,
És Jákób Istenének házához.*

*Hogy tanítson minket útjaiból,
És járjunk az ő ösvényein;
Mert tanítás jó ki Sionból,
És Jahveh szava Jeruzsálemből.“*

3. *És ítélt sok népek között,
S határoz számos nemzetnek messzire;
És kardjaikat ekevasakká kovácsolják,
És lándzsáikat szőlőmetsző késekké.*

3. *Nem emel nép népre kardot,
S nem tanulnak többé hadakozást:*

4, 4. *Úgy ülnek, ki-ki az ő lugasa alatt és fügefája alatt,
Hogy nem lesz, ki rettegtesse, mert a seregek
Jahvéjának szája szólott.*

5. *Mert minden népek járnak
Ki-ki a maga istenének nevében;
Mi pedig, mi járunk Jahvénak nevében,
Aki a mi Istenünk örökkön örökké.*

6. *Azon a napon, mond Jahveh,
Összegyűjtöm a sántát,
És az elűzöttet összeszedem,
És akit összetörtem.*

7. *És teszem a sántát maradékká,
És az eltávolítottat erős néppé;
És uralkodik felettök Jahveh Sion hegyén
Mostantól fogva örökké.*

8. *És te, nyáj tornya, Sion leányának halma,
Hozzád fog jőni,
És elérkezik az első uralkodás,
Királyság Jeruzsálem leányának.*

9. *Most mért ütsz riadalt?
Nines benned király?
Vagy tanácsadód veszett el, hogy vajudás
Fogott el, mint a szülönőt?*

10. *Vajudj és törj ki, Sion lánya,
Mint a szülő asszony;
Mert most kímégy a városból,
És a mezőn lakol.*

*És eljutsz Bábelig,
Ott mentetel meg,
Ott vált meg Jahveh téged
Ellenségeid kezéből.*

14. *Most vagdald magadat sereg lánya,
Visáncot tettek ellenünk;
Bottal ütik állon
Izráel biráját.*

4, 11. *Mert most összegyűltek ellened
Sok nemzetek,
Akkik mondják : „legyen megszenteltelítve s
szemléljék
Szemeink Siont!”*

12. *De ők nem tudják
Jahveh gondolatait,
És nem értik tanácsát,
Hogy úgy szedte össze őket, mint kévét szérúre.*

13a. *Kelj fel és csépelj, Sion leánya,
Mert szavadat vassá teszem,
És patáidat teszem érczczé,
Hogy összetörj sok népeket.*

5, 8. *Erőt veszel szorongatóidon,
S ellenségeid mind kiirtatnak ;*
4, 13b. *És chéremmé teszed Jahvének zsákmányukat,
És vagyonukat az egész föld urának.*

*

5, 1. *És te, Efrata Betleheme,
Legkisebb lenni Júda nemzetségei közt,
Belőled jó ki nekem valaki,
Hogy uralkodó legyen Izráelben,
És annak származása őskorból,
Örök időkből való.*

2. *Ezért addig adja oda őket,
Míg egy szülönő szül,
És többi testvérei megtérnek
Izráel fiathoz :*

3. *Akkor fellép és legelteti nyáját
Jahveh erejével.*

*Jahvének, Istenének neve felségében
Lakoznak, mert akkor
Nagy lesz a föld végéig ;*

4. *És ez lesz a béke,
Assúr ha bejő földünkre,
És ha belép határainkba.*

*És állítunk ellene hét pásztort
És nyolcz fölkennt embert,*

5, 5. *És legeltetik Assúr földjé-t karddal,
És Nimród földét kivont karddal;
Igy ment meg Assúrtól, ha bejő földünkre,
És ha belép határunkba.*

6. *És leszen Jákób maradéka
Sok népek közt olyan,
Mint Jahvétól való harmat,
Mint fűre zápor,
Mely nem váraozik senkire,
És nem vár ember fiára.*

7. *És leszen Jákób maradéka a nemzetek közt
Sok népek közt olyan,
Mint oroszán erdei állatok közt,
Mint ifjú oroszán a juhnyájakban;
Aki, ha keresztül megy, letipor,
És tép, és nincs ki megmentsen.*

*

9. *És lesz azon a napon,
Ez Jahveh mondása,
Hogy kiirtom lovaiddat közüled,
És elvesztem szekereidet;*
10. *És kiirtom országod városait,
És lerontom minden erődítményeidet.*
11. *És kiirtom a varázslásokat kezedből;
És boszorkánymestereid nem lesznek neked.*
12. *És kiirtom faragott képeidet,
És maccébáidat közüled;
És nem hajolsz meg többé
Kezeid csinálmányának.*
13. *És kitépem aseráldat közüled,
És elpusztítom városaiddat;*
14. *S haraggal és hévvel viszek véghez
Bosszúállást a népeken,
Kik nem engedelmesskedtek.*

6, 1. *Oh halljátok meg, amit Jahveh mond.*

- Kelj fel, perelj a hegyek előtt,
S hallják meg a halmok hangodat!*
2. *Halljátok, hegyek, Jahveh perét,
S figyeljetelek, föld fundamentomi!*

- Mert pere van Jahvénak népével,
És Izráellel vitázik :*
- 6, 3. *Népem, mit csináltam veled,
És mivel fárasztottalak, felelj meg nekem !*
4. *Hogy felhoztalak Egyiptom földéről,
És a szolgaság házából megváltottalak ;
És elküldtem előtted Mózeszt,
Áront és Mirjámot ?*
5. *Népem, oh emlékezz, mit tanácsolt
Bálák, Moáb királya,
És mit felelt neki Beor fia Bálám, Sittimtől Gilgálig,
Hogy ismerd meg Jahveh igazságát.*
- 6, 6. *Mivel menjek Jahvénak elébe,
Hajoljak meg a magosság Istenének ?
Égőáldozatokkal menjek-é elébe,
Borjukkál, egyévesekkel ?*
7. *Kedvét leli-é Jahveh ezer kosban,
Tizezer olajpatakokban ;
Adjam-é elsősülöttemet vétkemért,
Méhém gyümölcsét lelkem vétkéért ?*
8. *Megmondatott néked, oh ember, mi jó,
És mit kíván Jahveh tőled :
Csak igaz cselekvést, s kegyesség-szeretést,
S alázatos járást a te Isteneddel !*

*

9. *Jahveh szava a városnak kiált, és okosság nevedet
félni ! Halljatok vesszőt, és ki rendelte neki ?*
10. *Vannak-é a gonosz házában
Még gonoszság kincsei ?
És átkozott sovány efa ?*
11. *Tiszta vagyok-é gonosz mérleggel,
És hamis súlyok erszényével ?*
12. *Amelynek gazdagjai tele vannak erőszakkal,
És lakosai hazugságot szólnak,
És nyelvök hamisság szájokban :*
13. *Én is azért elkezdtelek verni,
Pusztítván bűneidért,*
- 7, 13. *És pusztává lett az ország lakosaiért, csele-
kedeteik miatt.*

6, 14. *Te eszel, de nem lakol jól,
És éhséged benned van,
És félreteszel, de biztonságba nem helyezel, és
amit biztonságba helyezel, a kardnak adom.*

15. *Te vetsz, de nem aratsz,
te Olajat sajtolsz, de nem kenekedel olajjal,
És mustot, de nem iszol bort.*

16. *Így megőrizted Omri szabványait,
És Ákháb házának minden cselekedetét,
És jártatok tanácsaikban:
Hogy tegyelek téged pusztává,
És lakosait pisszegéssé,
És népek gyalázatát hordozzátok.*

*

7, 1. *Jaj nekem, mert olyan lettem,
Mint gyümölcs-böngészés, mint szüreti mezgérlés,
Nincs fürt enni való,
Korai füge, amit lelkem kíván.*

2. *Kiveszett a kegyes a földről,
És emberben becsületes nincsen;
Mindnyájan vérre leskelődnek,
Egymást hálóval vadásszák.*

3. *A rosszon két kéz van, hogy jól megcsinálja,
A főnök kér, és a bíró megfizethető;
És a hatalmas, míg kimondja vágyát
Az ő lelkének, hát kihamiskodják azt.*

4. *Legjavuk olyan, mint a gaz,
Legegyenesebbjük tüskesövény;
Őrállóid napja (meglátogatásod) elérkezett,
Most valósul meg rémitésök!*

*

5. *Ne higgyetek társban,
Ne bizzatok barátban;
Az öledben fekvő nőtől
Órizd szád nyílását.*

6. *Mert fiú megvet atyát,
Lány anyjára támad,
Meny a napára:
Kinek-kinek ellenségei háza népei.*

7, 7. *De én Jahvéra*
Nézek, várakozom
Üdvöm Istenére :
Meghallgat engem Istenem,

*

8. *Ne örülj, ellenségem, rajtam ;*
Ha elestem, felkeltem :
Ha sötétségben ülök,
Jahveh világosság nekem.

9. *Jahveh haragját hordozom,*
— Mert vétkeztem ellene —
Amig kiperli peremet.
És meghozza ítéletemet.

Kivisz engem a világosságra,
Meglátom igazságát :
10. *És meglátja ellenségem,*
S elborítja szégyen.

Ki azt mondja nekem,
Hol van Jahveh, Istened? Szemeim majd gyönyör-
ködnek benne,
Akkor széttiportatik,
Mint utczák sara.

*

11. *Egy nap falaid megépítésére ! .*
Azon a napon messze lesz határ :
12. *Az a nap! és hozzád jönnek*
Assúrtól Egyptomig,
És Egyptomtól Eufrátesig,
S tengerig tengertől, és hegyig hegytől.

*

14. *Legeltesd népedet botoddal,*
Mint örökséged juhát ;
Kik egyedül laknak vadonban
Kertnek közepette,
Legeljék Básánt és Gileádot,
Mint az ősidőkben.

15. *Mint mikor kijöttél*
Egyptom földről,
Mutass nekünk csudákat ;

7, 16. *Lássák a pogányok s szégyenüljenek meg
Minden hatalmuk miatt,
Tegyenek kezet szájukra.*

*Füleik siketüljenek meg,
17. Nyaljanak port,
Mint a kigyó, mint földön csúszók
Remegjenek elő záríhelyeikből
Jahvéhoz, a mi Istenünkhöz,
Reszkessenek és féljenek tőled.*

*

18. *Ki olyan Isten, mint Te?
Bűnbocsátó s vételkedző öröksége maradékának,
Nem tartja meg örökké haragját,
Mert kegyességben telik kedve.*

19. *Ismét irgalmaz nekünk,
Letiporja hibáinkat,
És a tenger mélyébe veted
Minden bűneiket.*

7, 20. *Mutass hűséget Jákóbnak,
Kegyességet Ábrahámnak;
Amire megesküdtél atyáinknak
Ósidóktól fogva.*

*

III. Részletes magyarázat.

A) Az ítélet.

(1—3. fejj.)

Mik. 1—3. fejezete egy önálló, befejezett könyv, melynek tartalma az, hogy a vezetők bűnei miatt Sion szántóföldül felszántatik. A feliraton (1, 1.) kívül, amely, mostani alakjában legalább, a gyűjtőktől származik, hét prófécia van benne, melyek tervszerűleg vannak elrendezve. Az első (1, 2—9. 16.) Jahvének ítéletre való megjelenését rajzolja, és Samaria teljes pusztulását jövendőlven, azt mondja, hogy Izráel romlása Júdára is át fog terjedni, és Jeruzsálem fiai fogságra vitetnek. A második (1, 10—15.), melynek hitelességét sokan támadják, a nép ajkáról vett szójátékokkal illusztrálja ez áttejedésnek gyorsaságát; a harmadik (2, 1—5.) pedig

erkölcsi okokkal mutatja ki ennek elmaradhatatlanságát. A hatalmasok mindig rosszban törik a fejüket, és gonosz terveiket kíméletlenül végre is hajtják, a népet kiszorolják, elnyomják: mind ezeknél fogva oly veszedelmet hoz rájuk Jahveh, melyet el nem kerülhetnek, és amely példabeszéddé lesz. Ez a könyv első része. Érdekes, hogy ennek végén még megmaradt Miká'h egyik ellenfelének kritika is. Ez a 2, 4a**b**. vben abban foglalja össze a könyvecske tartalmát, hogy Miká'h az ellenségnek adja népe örökségét, mely azt a nemzetáruólók közt osztsza ki. A 2, 5. vben ezért azzal fenyegeti meg Miká'ht, hogy örökös nélkül fog meghalni. A másik három prófécia ismét egy gondolatkört foglal magában, mely az ítéletet a népnek a prófétákkal szemben elfoglalt álláspontja alapján okolja meg. A prófétákat el akarják hallgattatni, mintha ellenséges indulatból hirdetnék az ítéletet, pedig azok a nép igazi ellenségei, akik azt kifosztják, hajléktalanná teszik féktelen kapzsíságukban (2, '6—10). Szívesen hallgatnák a dagályos ígéretekét a nemzeti nagyságról, Jahveh segítségéről (2, '11—3, 4.), de ő az igazat hirdeti, hogy a joggyűlölő zsarolók nem számíthatnak Jahveh segítségére. Pompás izeltőt ad itt a nacionalista próféciák hangjából és tartalmából, párhuzamba állítva a magáéval. Épen ily remek párhuzamba állítja magát a következő (3, 5—8.) próféciában a nacionalista prófétákkal. Azok kenyérért prófétálnak azt és a szerint, amit és ahogyan kívánják azok, akik konczot vetnek nekik, tehát meg fognak szégyenülni: ő pedig isteni erővel eltelve rendületlenül megáll, és teljesíti hivatását, a bűnök ostorozását. Miká'h egész könyvéből látszik, de innét legvilágosabban, hogy ő a prófétai hivatást szellemi és erkölcsi hivatásnak tartotta. Hivatásáról táplált e magasztos felfogásából magyarázható ki, hogy a kultuszt alig érinti, a politikával nem foglalkozik, csak a nemzet erkölcsi berendezkedése fekszik a szíven. A hetedik prófécia (3, '9—12.) végül összefoglalja úgy az első (1, 2—2, 5.), mint második (2, 6—3, 8.) prófécia-grupp tartalmát abban, hogy Jeruzsálem főemberei, bírák és papok megvesztegethetők, prófétái pénzért hiú biztatásokkal áltatnak Jahveh jelenlétével ezért az ítélet elkerülhetetlen, Sion fel fog szántatni. Ez a gyűjtemény, mely sok érintkezést mutat Ámóssal, Hóséával és Jesajával, ugyanazon bűnök ellen ugyanolyan szellemben küzdvén, mint ők, magának Miká'hnak kezéből kerülhetett ki, a kisebb toldásokat és eltulodásokat nem számítva, így, amint előttünk van.

1. A felirat.

(1, 1.)

A feliratot mostani formájában, mint Ám. 1, 1; Hós. 1, 1-et is a gyűjtők szövegezték. Erre mutat az, hogy Jótámot is felemlíti, aki alatt pedig Miká'h nem működött; és hogy a Jahveh szavának

érzékelésére, mint Ám. 1, 1., a „látás“ (*cházdlh*) kifejezést használja. Nem lehet eldönteni, vajon eredetileg felirattal, vagy névtelenül jelent-e meg könyvünk; de, ha felirattal, akkor az valószínűleg csak ennyi volt: **A móreseti Mikejah beszédei**. Hogy Mikáh móreseti volt, az mindenesetre eredeti hagyományon alapszik; hogy beszéde Samaria és Jeruzsálem ellen szól, azt a gyűjtők a könyv tartalmából is megállapíthatták.

1, 1. v.) *Jahveh szava*, tehát itt is már, mint Hós. 1, 1-ben (l. ott), nemcsak a kijelentés igazsága Jahvéé, hanem a szó is, *amely lőn*, azaz készen jött a *móreseti Mikához*. Móreset helység ismeretlen. Csak még Jer. 26, 18-ban fordul elő, szintén prófétánk hazája képen. Luther tévesen Maresával egynek veszi. De helyesebb azt felvenni, hogy volt egy Móreset nevű helység, amely, miután 1, 14. v. Móreset Gát-nak nevezi, valószínűleg a filiszteus Gát közelében feküdt, (az Eusebius és Hieronymus által említett hagyomány szerint Eleutheropolistól nem messze keletre). Nem gondolhatjuk, hogy a gyűjtők az 1, 14-ből kombinálták ki, hogy Móreset volt a próféta hazája, mert ugyanily jogon az 1, 10—15-ben felsorolt többi helységnevek bármelyikét is ide írhatták volna; tehát ez az adat valószínűleg Mikától ered. Mikah néven még tíz személy fordul elő az ó-testamentomban, köztük egy nő is (2 Krón 13, 2-ben Abijah judai király anyja, Absolon leánya, aki másutt: Ma^akáh), és egy próféta, *Mikáje^hú ben Jimláh*, 2 Kir. 22-ben, akivel prófétánkat a régiek egynek is vették, és már egy nagyon régi interpolator 2 Kir. 22, 28-ban azokat a szavakat adja annak szájába (*sim'ú 'ammim kullám*), amelyekkel könyvünk első próféciája kezdődik; de az korábban élt, mint prófétánk: Akház izráéli és Josafát judai királyok idejében. A név teljes alakjában *Mikáje^hú* (2 Krón. 13, 2.) vagy *Mikáje^hú* (2 Kir. 22, 8. stb.) = „Ki olyan, mint Jahveh?“ Itt, a feliratban, a legrövidebb alak *Mikáh*, van alkalmazva, míg Jer. 26, 18-ban a teljesebb *Mikejáh*; pedig, jegyzi meg Duhm, megfordítva természetesebb volna, ha a feliratot prófétánk írta volna. De, ha az eddigiek a prófétának volnának is talán tulajdoníthatók, a következők már minden esetre a gyűjtőktől erednek: *Jótámnak*, akinek az idejéből (740—734) Mikának egy próféciája sem maradt reánk, lévén legrégebb munkája is (1, 2—16.) Samaria eleste (722) előttről, tehát Akház (734—721) idejéből való, *Akháznak*, *Jehizqijának* (721—693), aki alatt mondotta Jer. 26, 18. v. tanúsága szerint a 3, 12. v. nevezetes szavait, *Júda királyainak napjaiban; amelyeket látott*, e kifejezés kései eredetére nézve 1. Ám. 1, 1. v. magyarázatát, *Samária és Jeruzsálem felől*, ezt az 1, 5. 6. alapján állapíthatták meg a gyűjtők.

2. Jahveh eljő Jeruzsálem és Samária elleni ítéletre.

(1, 2—9. 16.)

Az első fejezetben a 10—15. vk. eltávolítása és a 2b. v. törlése után tíz, különböző mértékben írt, strófa van előttünk, amelyek azonban tartalmuknál fogva mind összetartoznak, és egy egységes próféciaát alkotnak. Ilyen nagy mesterséggel megszerkesztett műformát még nem is találtunk sem Ámosnál, sem Hóseánál. A tíz strófából négy a nyitányt (2—5a. v.), hat a tárgyalást (5b—9. 16. v.) foglalja magában. A nyitány négy strófája közül az első és a negyedik kétsoros, azaz tulajdonképpen csak egy-egy háromütemes distichon, melyek keretül szolgálnak; a két középső strófa ellenben négy-négsoros, de a második két-, a harmadik pedig háromütemes. A tárgyalás hat strófája közül pedig mindenik négsoros, de az első és az utolsó kétütemes, a második és az utolsóelőtti három- és kétütemes váltakozó (quináh), a két középső pedig háromütemes sorokból áll. Hogy ez tervszerű szerkezet és egy kéz munkája, az az első tekintetre világos lehet mindenki előtt. Ennélfogva nem fogadhatjuk el azokat a magyarázatokat, amelyek a 2—4. vket mint idegen és későbbi eredetűeket (Stade, Marti, Now.) innét elszakítják, és nem járulhatnak hozzá sem Marti scandalásához, aki az 5—9. 16 vkból 5a. és 7. vket törölve, a többiben 5×4 soros quináh-strófát lát, sem Duhméhoz, aki a 2—7. vket összefogva 6×4 soros háromütemes strófára osztja, a többiből meg, a 10—15 vket is bent hagyván az összefüggésben, szinte egészen új szövegezéssel 1×4 soros háromütemes bevezető strófát és 8×4 soros quináh-strófát csinál. Now. így osztja fel: 2—4 v. a pogányok ellen (toldás); 5—7. v. Samaria ellen; 8—16 v. Júda ellen.

A tartalom is megerősíti a mi scandalásunkat. A nyitány (1, 2a. 3—5a.), fiatalosan nagy nekilendüléssel, Jahvének ítéletre való megjelenését rajzolja, amit Izráel bűne idézett fel. A tárgyalás (1, 5b—9. 16.) erre feltárja Izráel bűnét és büntetését. Elsősorban Samaria fog elpusztúlni, de a veszedelem itt nem áll meg, hanem ellenállhatatlanul reá fog zúdulni Jeruzsálemre is. Mivel a pusztulás veszélye még csak fenyegeti Samariát, de még nem következett be, darabunk keletkezési idejét mindenesetre Samaria eleste (721) előttre kell tennünk. Ennek nem mond ellene Jer. 26, 18., mert az nem jelentheti azt, hogy Mikáh csak Hizkijáh idejében prófétált. Vannak, akik későbbre, 701 előttre teszik (Cornill, Marti), abból indulva ki, hogy Mikáhnak az a gondolata, hogy Jeruzsálem sorsa Samáriáéval össze van kötve, nem támadhatóit mindjárt akkor, mikor Salmaneszer Samariát ostromolta, hanem csak később, mikor Szanhérib már Jeruzsálemet fenyegette (701). Ez az okoskodás azonban csak akkor volna helyes, ha Mikáh nem próféta, hanem politikai tippelő volna, aki a helyzet alakulásaiból levont követ-

keztetésekre építi fel jóslatait; de ő ezt nem teszi, ő a két város egyforma bűnösségéből következtet egyforma sorsukra. Mikor tehát Salmaneszter Samáriát fenyegette, Mikáh már tudta, hogy annak bűnei miatt el kell esnie és azt is tudta, hogy hasonló bűnökkel lévén terhelve, ugyanazt a sorsot Jeruzsálem sem kerülheti el. Hogy itt Samária teljes széthányásáról van szó, Salmaneszter pedig csak bevette, de teljesen le nem pusztította a várost, az csak azt mutatja, hogy prófeciánk 721 előtt keletkezett. Különös is volna egy várost akkor fenyegetni pusztulással, mikor ez már húsz esztendeje elesett.

A nyitány, 1, 2—5a. Első strófa, illetve distichon, 2. v. Az egész földet felhívja a próféta a következők meghallgatására. **2a. v.) Hallgassatok népek mindnyájan, kullám,** 3-ik szem. suff. a 2-ik szem. megszólítás mellett feltűnő (a LXX *millim*-et (λόγους) olvasott helyette: „halljátok népek szavakat“), de 1 Kir. 22, 28 vben már szintén így van, azt pedig valószínűleg innét vette valaki és adta Mikáj^{hu} ben Jimláh szájába, hogy feltűntesse annak prófétánkkal való azonosságát. Jób 17, 10 vben is előfordul különben *kullám* 2-ik szem. lge mellett, úgy hogy nem szükséges *kullekem*-re változtatni (Duhm), megnyugodhatunk Ges. K²⁶ 135. § r. magyarázatán, mely szerint itt a suff. személyi jelentősége már egészen elgyengült. **Figyelj föld, és teljessége.** A 2-ik személyben megszólított földre itt is a *meló'áh*-ban 3-ik szem. suff. megy vissza; de ebből nem kell mondatunk betoldott voltára következtetnünk (mint Marti), mert a „föld és teljessége“ itt egy nomen indeclinabilenek veendő. *Erec* jelenthetné az országot is, *erecumeló'áh* csak az egész földet jelentheti mindazzal együtt, ami azt betölti. Ennek megfelelőleg az első stichosban sem lehet a népek alatt Izráel törzseit érteni, hanem a világ minden népeit. Az egész világ füle hallatára akarja tehát a próféta elmondani Jahvének bekövetkezendő félelmes megjelenését. Valaki azonban ezt úgy magyarázta, hogy Jahveh világitételre fog megjelenni és betoldotta ide a 2b. vt.: *és legyen Úram, Jahveh, ellenetek tanú gyanánt* (Now. ezt így fordítja: „Halljátok meg. hogy az Úr tanú ellenetek“), *Uram, az ő szentségének templomából*, ami alatt kétségtelenül az égi templomot kell érteni. Ha ebből az első *'adónáj*-t, mint Jahveh *qeré-jét*, töröljük, akkor az első distichonnal összefogva egészen jó négysoros strófát képez. A magyarázók így is veszik, és ennél fogva nagy nehézséget okoz nekik a *bákem*. Mert, ha azt az első distichonban lévő „minden népek“-re vonatkoztatják, mint ahogy kell is, akkor itt, ellentétben az 5. v. skvvel, nem Izráel és Júda, hanem a többi népek megtéltetéséről van szó. Már pedig a világitélet gondolata csak később merült fel Izráelben. Ez alapon többen (Stade, Marti, Now.) törlik is az egész 2—4 vt. Ezen Keil úgy segít, hogy *bákem*-et nem a „minden népek“-re, hanem csak Izráelre vonatkoztatja; de ez grammaticailag lehetetlen. Duhm pedig a LXX-val εν ὕμιν-nek fordítja: „köztetek“. Minden népek között,

azoktól körülvéve jelenik meg Jahveh Izráel megítélésére. Ez azonban szokatlan gondolat, és a mellette felhozott locusok nem támogatják, mert Mik. 6, 1; Jes. 1, 2. nem a népeket, hanem az eget, földet, vagy a hegyeket hívják tanúként Jahvének népével való peréhez; Ám. 3, 9. pedig a nagyvárosok lakóit Samaria bűneinek kiszínezése végett szólítja csak; míg Zsolt. 7, 8. vben meg épen a világtéletről, a pogány népek megítéléséről van szó. De gondolatmenet szempontjából meg épen megoldhatatlan nehézséget okoz e mondat. Mert, ha világtételre jő Jahveh, akkor miért csak Izráelt ítéli meg, holott zsidó felfogás szerint az ellenkező volna a természetes; ha pedig az Izráel elleni ítélettételének tanúként hívja a népeket, akkor miért ő akar azok közt tanú lenni, miért nem mondja azt, hogy azok legyenek a történelmük tanúi? Irálytani nehézség is van: a Jahveh nevének indokolatlan halmozása. Ha az első 'Adónáj'-t töröljük is, még mindig megmarad *Jahveh* és a második 'Adónáj', és a 3. vben ismét *Jahveh* következik. Ezt egy kéz nem írhatta. Ezen próbálnak a 3. v. *Jahveh* szavának törlésével segíteni; de azt a helyes scandálás nem engedi. A prófécia alaki szerkezete is 2b. törlését ajánlja. Így a nyitány egy distichonnal (2a.) kezdődik és egy distichonnal végződik; az első az egész világot felhívja, hogy hallgassa meg Jahveh félelmes megjelenésének 3–4. vbeli elbeszélését, az utolsó (5a.) pedig megmagyarázza, hogy e megjelenés Izráel bűnei miatt van: amihez aztán szorosan kapcsolódik a tárgyalás Izráel bűnéről és büntetéséről.

Második strófa: 3. v.) 4×2 ütemes sor. Jahveh felséges megjelenése. 3. v. **Mert** a 2a. vt okolja meg, nem pedig a 2b. vt magyarázza (Now.); nem = „igen, ímé megjelenik“ . . . , hanem = hallgassatok, mert **ímé Jahveh Kijő helyéből**, bizonyára az égből, mint Hós 5, 15. vben is, ahol meg visszatér Jahveh az ő helyére, **És leszáll és lépdel**, sem az első stichosból „Jahveh“-nak, sem innét e két ige valamelyikének törlése helyes scandálás mellett nem engedhető meg, mint Duhm teszi, aki a mi négy sorunkból két háromütemes sort csinál; e két ige irány szempontjából sem kifogásolható itt: Jahveh az égből leszáll, és lépdel **A föld magaslatain, bámóté-t** a Q^re rövid o-val olvastatja (l. Ges. K²⁶. 87. §. s.); e kifejezés kései eredete mellett Ám 4, 13. betoldása nem bizonyít, még kevésbé Deut 33, 29.

Harmadik strófa: 4. v.) 4×3 ütemes sor. Jahveh felséges megjelenésének színezése: a föld elolvad tőle. 4. v.) **És elolvadnak a hegyek alatta**, v. ö. Bir 5, 5., ahol a viharban megjelenő Jahveh előtt a hegyek megrendülnek, l. Jes 63, 19 (64, 1); Hab 3, 6. vt is, **És a völgyek széthasadnak**, v. ö. Zsolt 18, 16., ahol a szintén viharban megjelenő Jahveh előtt meglátszanak a vizek medrei és a föld fundamentumai. Ha e locusoknak egymástól való függésére egyáltalán gondolhatunk, akkor az első distichon Bir 5, 5-től függ, a másodiktól pedig Zsolt 18, 16. függ; ami tehát, bár a színezés alapja itt is világosan a viharban való

megjelenés gondolata, nem bizonyít locusunk kései eredete mellett. **Mint a viasz a tűz előtt**, v. ö. Zsolt 68, 3., **Mint a víz lejtőre öntve**. A második és harmadik sort némelyek (Now, Duhm) megcserélik; de ez felesleges, mert így is érthető, hogy a viaszról vett hasonlat a hegyek elolvadását, a lejtőre öntött víz pedig a völgyek széthasadását illusztrálja.

Negyedik strófa: 5a. v.) 2×3 ütemes sor. Az egész prófécia főtétele: Izráel és Júda bűne okozta Jahvénak népe elleni (tehát nem a „világ“ elleni) ítéletre való megjelenését. 5a. v.) **Jákób vétkéért van mind ez**, t. i. Jahvénak a 3. és 4. vben rajzolt félelmetes megjelenése és annak a természetre gyakorolt megrázó hatása; és mivel ez Jákób vétkéért **És Júda** (nem pedig, mint egy téves javítás folytán a M mondja, *Izráel*-) **házának bűnéért** (*ub^echatt'ót* helyett LXXval olv.: *ub^echatta't*-ot) történi, ebből következik, hogy célja ítélettel volt, mint ahogy ez a 6. skvből ki is tűnik. Ezért nem lehet a distichont „ügyetlen szerkesztői varrat“-nak nevezni „a 2–4 és 5b. skv. között“ (Stade, Marti.); hanem sokkal inkább az egész prófécia főtételének. Az ítéletnek e distichon által Izráelre és Júdára való „korlátozásáról“ is csak akkor lehetne szó, ha 2–4 kimondaná, amit pedig nem tesz, hogy Jahveh világítéltre jelenik meg. — A 2-ik stichosban *Izráel* helyett *Júdát* kellett tenni, mert Jákób és Izráel azonos, és nem nagyon jó parallelt képez, tehát, mivel a következő strófában Jákób és Júda van egymással parallelbe állítva, igen valószínű, hogy itt is az volt. Azt is könnyű megérteni, hogy miért változtatta valamely magyarázó Júdát Izráelre: azért mert a 6. 7. v. csak Izráel büntetését hirdeti, és nem egyszersmind Júdát is. A 8. skvt, mely szerint ez ítélet Júdára is ki fog terjedni, az illető, mint annyian mások is, nem ide tartozónak vélte.

Ötödik strófa: 5b. v.) 4×2 ütemes sor. A két államnak az a bűne, amiért Jahveh a fent leírt módon megjelenik, maga a két főváros. Vagyis a két főváros az összes kultuszi és általában nemzeti bűnök megtestesülése és forrása. 5b. v.) **Ki Jákób vétké? Memde Samária?** A *mi* kérdő névmást nem kell *máh*-ra igazítani, mert a kérdés nem az egyes bűnös cselekedetekre, hanem a bűnre magára, annak megtestesülésére és forrására vonatkozik. Épen így a következő distichonban is **És ki Júda bámája**, de *bámóth* helyett olv. az előző distichon *pesa'*-jának megfelelőleg *chatta't*-ot: **bűne? Nemde Jeruzsálem?** A *bámóth* szó helyett syr *chatta't*-ot, LXX és targ. *chatta't bét*... et ad; lehet, hogy *bámóth* a *bét*-ből romlott el, és azután a *chatta't* úgy esett ki mellőle (Now).

Hatodik strófa 6. v.) Qináh mérték. Samária büntetése. **6. v. Ezért Samáriát** a mező kőrakásává = **mezei romhalommal teszem, Szőlő ültetvényekké**. E két stichos nincs egymással ellenmondásban, mint némelyek vélik, mert az első stichos azt fejezi ki, hogy a városból semmi sem marad meg, olyanná lesz az egész, mint egy mezőben felhányt kőhalom, a második meg

azt, hogy nem is épül fel többé, hanem szőlőültetvények keletkeznek a helyén. Ezért felesleges minden szövegváltoztatás, melyek közül a főbbek a következők: *l^ei* törlésével *l^eszádeh* olvasandó: „*mezővé teszem*“ (Marti), ami különben még a legjobb a különböző változtatások között. *l^ei* helyett olv. *l^eja ar*, és pedig „pusztaság“ értelmében: „*pusztasággá teszem a mezőn*“ (Now.). *hasszádeh* helyett olv. *Jerusalem*: „*Samáriát romhalommá teszem, Jeruzsálemet szőlőültetvényé*“ (Duhm). Ez utóbbi változtatás már csak azért sem állhat meg, mert elébe vág a 8. és 9. vben következő csattanónak, mely szerint Samária pusztulása Jeruzsálemre is ki fog hatni. Ezt pedig nem azért mondja a próféta, mert, a fővárostól távol élvén, még nem tudja, hogy Hizkijah nem vett részt Hóseá ben Éla utolsó izráeli királynak Assyria elleni pártütésében, mint Duhm gondolja, hanem azért, mert, mint fentebb hangsúlyoztuk, a két város egyforma bűnösségéből következtet annak egyforma sorsára. Hogy az első distichonban nem két-, hanem csak egy városról van szó, azt mutatja az is, hogy a másodikban egyes számban vannak az arra vonatkozó suffixumok: **És leöntöm a völgybe köveit**, Samaria t. i. egy minden oldalon szabadon álló hegyen épült, **És alapjait felfedem**; nemcsak a falak döntetnek le, hanem még a földbe ásott fundamentumok is csupaszokká lesznek; mint ahogy Zsolt 137, 7. vben mondják Edom fiai „Jeruzsálem napján“ „*Fejtsétek ki a fundamentomig.*“

Hetedik strófa: 7. v.) 4 × 3 ütemes sor. E strófában öt sor van, de a középső későbbi betoldás. A büntetés színezése. Ami Samária elpusztulásában Mikát legjobban érdekli, azt, t. i. a kultusz felszerelésének pusztulását, itt külön is felemlíti. Tehát nem úgy kell a dolgot felfogni, mint Marti, hogy e vers a faragott képek elpusztítását a város elpusztítása utánra teszi; amiből ő aztán későbbi eredetére is következtet, mert, úgymond „csak nem fog a próféta a bálványok elpusztításán sírni.“ De itt „bálványokról“ csak a 3-ik sorban van szó, amely tényleg betoldás, azok siratásáról pedig sehol; tehát ez alapon nem lehet megállapítani, hogy e strófa nem Mikáé. Bár el kell ismerni, hogy az ellenkezőjét is hajos volna egészen kétségtelenné tenni. 7. v.) **És minden faragott képei összetöretnek**, az aramos *jukkattú* hofalra (a *katat* igétől) nézve I. Ges. K²⁶. 67. §. g. **És minden szerelemberei elégettetnek**, mint egy későbbi kéz a Deut. 7, 5. alapján hozzá teszi, *tűzzel*. A faragott képeket általában paráznabéreknek nevezi, mert legnagyobb részt q^edésák ajándékaiból készültek, nem helyes tehát Wellh. Marti, Now. változtatása, akik *'etnannejhá* helyett *'asérejhá-t* olvasnak. A kanaániak faragott képeire nézve Deut. 7, 5. és kiegészítőleg 25. v. úgy intézkedik, hogy megégettessenek tűzzel; de ebből nem lehet következtetést vonni strófánk deuteronomium utáni eredetére. Inkább azt lehet mondani, hogy a Deut. intézkedése rajta s a hozzá hasonló prófétai nyilatkozatokon alapszik. Itt arról van szó, hogy az assyrok el fogják égetni Samária faragott képeit;

ennek tovább fejtése az a felfogás, hogy a faragottképeknek általában ez a büntetés jár, és ezt tükrözi vissza Deut 7, 5. v., mikor már a honfoglaló izraelitáknak elrendeli, hogy a kanaániak faragottképeit égessék meg, a rajtuk levő aranyat és ezüstöt pedig, mint Deut. 7, 25. kiegészítőleg mondja, „meg ne kívánják.“ A közfelfogás e tekintetben való fejlődési irányának érdekes visszatükröződését látjuk abban hogy a filiszteusoknak egy vesztett csata után elhagyott bálványait Dávid és szolgálói 2 Sám. 5, 21. szerint szépen összeszedték, 1 Krón. 14, 12. szerint pedig megégetik. A harmadik sor betoldott volta már onnét is kitetszik, hogy ígéje a strofa többi ígétől eltérőleg első személyű: *És minden bálványait ('acabbejha kifejezés is inkább illik egy későbbi fróhoz, mint Mikához) pusztává teszem.* Rítmus sincs e sorban. Hogy ezt nyerjen, és hogy az utolsó különös kifejezésen is segítsen, Duhm, aki e sort megtartja és a másodikat törli, a 'ászim sémámáh helyett 'assim (= elpusztítom)-et olvas. De jobb ezt a sort törölni és a másodikat megtartani, mert az az érv nem áll meg, hogy az ellenmondásban van az utolsó sorral. A faragott képek elégettetésük után még mindig szolgálhattak paráznabérekül, mert ezüsttel és arannyal voltak bevonva, ami a kép elégetése után is megmaradt. **Mert paráznánő szerelembéréből gyűjtötte,** t. i. Samária a faragottképeket, aminek világosabb feltüntetése a legtöbben (Wellh. Now. Marti, Duhm) a Targ. Pes. V. után a *qibbácáh* helyett (amit azonban LXX támogat!) pual *qubb^ecáh-t*, vagy a *jásúbú* plur.-nak megfelelőleg *qubb^ecú-t* olvasnak „Mert paráznánő szerelembéréből gyűjtettek.“ **Tehát paráznánő szerelembérévé lesznek újra,** héb. „paráznánő szerelembéréhez térnek vissza.“ Az értelem felettébb egyszerű: az assyrok elégetik a samariai faragottképeket, amelyek a q^edésák szerelmi béreiből készültek, és az elégetett képek aranyát és ezüstjét hazavivén, otthon újra a q^edésáknak ajándékozzák szerelmi bér gyanánt, akik aztán esetleg újra faragottképeket csinálnak belőle az ő isteneiknek.

Nyolcadik strofa: 8. v.) 4 × 3 ütemes sor. A próféta siratja Samária pusztulását. **Ezen, 'al-zot** az előzőkre mutat, **gyászolok és jajgatok,** a cohortativusok az alany benső kényszerét jelzik: akarok és kell jajgatnom, **Járok meztláb és meztelen,** 'ejlkáh szokatlan scriptio plena, a 'éjliláh-val való összecsengés végett. Ugyanez lehet a magyarázata a séjlál alaknak is, mely helyett a Q *sólál-t* ajánl. E szó különben még csak kétszer, Jób. 12, 17. és 19. vben fordul elő, a *sálat* (= ki-, lehúzt, kifoszt) ígétől származik. Általában „meztláb“ értelemben veszik, és a gyász jelének tartják; de Keil szerint = „kifosztva,“ és az, hogy a próféta „kifosztva és meztelen megy,“ nem csak az ő gyászát jelenti, hanem a judaiakra váró sorsot, a fogsággravitelt (v. ö. Jes. 20, 4.) is kiábrázolja előképíleg. Csakhogy ez a kiábrázolás itt még egy kissé korán volna. Itt még csak a prófétának Samaria feletti gyászáról van szó, mint a következő distikhon is mutatja: **Olyan gyászt =**

siratást viszek véghez, mint a sakálok, És olyan gyászt, mint a strucczmadarak; mindkét hasonlat a sírás nagy és búspanaszos hangját jellemzi, v. ö. Jób. 30, 29.

Kilencedik strófa: 9. v.) Qínáh mérték. A próféta azért gyászolja oly keservesen Samariát, mert az a csapás, amely azt érte, Jeruzsálemhez is el fog érni. 9. v.) **Mert**, a *kí* nem felkiáltó (Duhm), hanem megokoló, azért gyászol Samárián, mert **gyógyíthatatlan**, 'anúsáh a 'ánas (= beteg. gyógyíthatatlan) ige pass. part.-a, **csapása**, a plur. *makkótejhá* helyett, mely a reá vonatkozó 'anúsáh és *bá'ál* egyes számban levő szavakhoz nem illik, olv. a LXX Syr. V.-val egyes számban *makkatha*-t: gyógyíthatatlan az a csapás, amely őt, Samáriát, érte. Duhm: *makkat jáh*: „Hogy gyógyíthatatlan Jahveh csapása!“ De itt nem általában Jahveh csapása, hanem épen a Samariát ért csapás felett kesereg Mikáh, **Mert eljő**, a perf. a cselekvény bekövetkezésének bizonyosságát fejezi ki: annyi mintha már eljött volna **Judáig; Elér**, a perf. itt is olyan jelentésben, mint fentebb, **népem kapujáig, Jeruzsálemig**. Feltűnő, hogy *nága'* himn., holott alanya (*makkáh*) nön. Többnyire személytelennek veszik, újabban azonban a syr. és Targ. után egyszerűen nön. *nag'áh*-t olvasnak helyette (Wellh., Now., Marti, Duhm) vagy *tigga'*-t (Duhm). A negyedik stichost, 'ad *jerusálaim*-ot némelyek (Wellh. Now.) glossának tartják az előzőkhöz; pedig az szorosan ide tartozó értelmezvény a „népem kapujá“-hoz. E szerint itt a kapu Jeruzsálem képes kifejezése, mely kép nem a várkapuról, mint védműről, hanem a városkapuról, mint üzleti és politikai forumról, a nemzeti élet központjáról van véve. Jeruzsálem Juda egész közéletének forrponja és szíve: azt mondja tehát e strófa, hogy a Samariát ért csapás Júdát is épen a szívén éri (Így Marti is). A 10—15 vket l. a 16. v. után.

Tizedik strófa: 16. v.) 4 × 2 ütemes sor. Élénk felszólítás Jeruzsálemhez, hogy gyászolja meg fiait, akik fogságra vitetnek tőle. Ez a prófécia befejezése. 16 v. **Kopaszítsd és nyírd meg magadat**, a gyász jeléül, **Gyönyörúséged fiai miatt** = fiaid miatt, akikben gyönyörködöl; **Széles kopasztságot csinálj**, héb. „táglítsd kopasztságot“, **mint a keselyű**, ez utóbbit esetleg törölni is lehet, ha valaki úgy vélné, hogy a két ütembe nem lehet beszorítani. Különben némelyek a vultur barbatusra vagy a vultur percnopterusra gondolnak, melynek feje elől egészen kopasz, hátul meg gyér szőrrel fedett; mások pedig a gyps fulvusra. A nagy kopasztság vágása a gyász nagyságát akarja szemléltetni a fiakért, **Mert fogságba mennek tőled**. A perf. itt is úgy, mint a 9. vben. Hogy ki a megszólított, azt a vers mostani helyzetében nehéz volna eltalálni; de így, ha visszatesszük eredeti helyére, a 9. v. után, magától értetődik, hogy Jeruzsálem. A 8. vben festi a próféta a maga gyászát Samaria pusztulása felett. A 9. vben ezt azzal okolja meg, hogy az a pusztulás Jeruzsálemet is éri, végül a 16. vben közvetlen Jeruzsálemhez fordul és azt is gyászolásra hívja fel, mert fiai fogságba fognak menni. Ez is mutatja, hogy a 10—15. v. nem mostani helyére való.

3. Szójátékok a nemzeti veszedelemről.

(1, 10—15.)

Ha a 12. vt megcseréljük a 11 vel és a 13 b. vt töröljük, akkor 6×4 soros, kétütemes strófát kapunk, melyek mindenike két jól összeillő distichonból áll. Mindenik distichonban egy-egy helység, és pedig, egy vagy két kivétellel egy-egy nyugot-júdai helység, nevéről vett szójáték van, melyek a nemzetre szakadt nagy veszedelemnek szegyenét, gyorsaságát és ellenállhatatlanságát színezik. A szöveg nagyon romlott és bizonytalan, amit könnyen megmagyaráz az, hogy az ilyen szójátékok czélzásai a dolog természeténél fogva csak a kortársak, sőt jórészt csak az illető vidékek lakosai előtt szoktak egészen világosak lenni, és így a térben és időben távolabb álló leírók kezében könnyen elveszthetik eredeti élőket, sőt alakjukat is. Hogy e szójátékokat nem Mikah írta, azt népies formájuk eléggé elárúlja; de az ellen, hogy ő gyűjtötte, rendezte és mostani irodalmi alakjukba ő öntötte legyen őket, semmit sem lehet felhozni. Ha abban igazat adhatunk is Martinak, hogy ez a szavakkal való játszás nem közvetlen a fájdalom hatása alatt született, abban már azonban nem, hogy tehát itt egy későbbi író fáradoznék azon, hogy a helységek nevének és sorsának egyezését kiemelve a próféta által megjósolt veszedelem színezése végett. Ezek a szójátékok Mikah idejében már mind készen lehettek és bizonyára nem egyszer zenghettek az illető helységek lakosainak ajkain nagy nemzeti vereségek idején, vagy az ellenség közeledtének hírére. Nem a fájdalom kifejezői ezek, de nem is a helyzet komolyságához illetlen üres szócsilingelések, hanem a veszély nagyságának rajzolási egyrészt, másrészt meg annak a gyermek ősi népléleknek a megnyilatkozásai, amely nagy csapások idején azzal kényszeríti magát a megváltozhatatlanba való beletörődésbe, hogy a névből végzetet olvas ki (nomen et omen), és annak beteljesülését látja a bekövetkezett eseményekben. Ma is tudok erre példát minálunk is. Mivel a felsorolt helységek egy-két kivételével mind Júda nyugoti részében fekszenek, a róluk szóló mondásokat a próféta mind közvetlenül a nép ajkairól szakíthatta. Itt, a próféta összeállításában valamennyi mondás annak illusztrálására szolgál, hogy a Samariát ért veszedelem mily gyorsan fogja elárasztani az egész Júdát is, míg végre Adullámig jő az egész Izráel dicsősége. A tartalom tehát nem olyan „Kapucinade,” mint amilyenek Wellh. látja. Duhm még hozzáveszi darabunkhoz elől a 9., hátul a 16. vt, ami sem az előző próféciónak, sem ennek nem válik előnyére.

Első strófa: 10. v.) Az előző próféciaira támaszkodik: az ott leírt nagy nemzeti csapást külföldön nem kell hirdetni; de otthon porba kell miatta omlani. **10. v. Gátban meg ne mondjátok.** A szójáték *Gat* és *taggidú*. E sor nem 2 Sám. 1, 20.-ból ugyan, de minden esetre Dávidnak ott közölt fjjdalából van véve, amivel

a próféta az 1, 2—9. 16. szerint Samariát fenyegető csapást párhuzamba állítja az egész Izráelt Gilboánál ért csapással (1 Sám. 31, 1—10; 2 Sám. 1,1—27). Mivel azonban Gát filiszteus város és így némelyek szerint nem illik a következőkben felsorolt júdai városokhoz, tehát sokan (Wellh. Now. Duhm) törlik e sort az utána következővel együtt, mások pedig (Elh. Winck.) megváltoztatják így: *Gilgában ne örvendezzetek*, ebben némileg a LXX., illetve a Pes. fordítására támaszkodva, amelyek *taggídú* helyett *tagdílú* (= *μεγαλύσθησθε*), illetve *tágílú* (= örvendezzetek)-et olvasnak. De szerintünk igen jól illik ide kezdetül ez a distichon, mely azt mondja, hogy az ellenséges érzületű városokban ne beszéljenek a nagy nemzeti szerencsétlenségről, mely ott úgy is csak kárörömet vagy legfeljebb bántó lesajnálást válthatna ki a lakosság lelkéből. Ez okból helyesnek tartjuk azt a változtatást, mely a második sorban *bákó* (*bákáh* ige kal. inf. abs. = *sírván*) helyett *b'akkó*-t olvas: **Akkóban ne sírjatok**. Akkó Ptolemais, ma Akka, kikötőváros Palesztina északi részén, melyet Bir, 1, 31. szerint Ásernek nem sikerült a kanaániaktól elvenni. A vers parallelismusában jól megfelel a délen fekvő Gátnak. Ha a M. szövegét tartjuk meg: „Gátban meg ne mondjátok, Sírván ne sírjatok“, akkor elvész az első és második sor parallelismusa és a *b'akkó* és *tibkú* szójátéka, mert az inf. abs. a maga verbum finitívumával nem tekinthető szójátéknak. A LXX. különböző variánsai itt *οί εν Αζαίμ* vagy *αυτ οι εν Αζαίμ*, vagy *οί εν Βαζαίμ*-et fordítanak, mely alapon némelyek a Bir. 2, 1. 5-ben említett Bókimra gondolnak és a sort így fordítják: *Bókimban ne sírjatok* (Now.), vagy így változtatják: *b'ebókim bákó b'ekú* = *Bókimban sírván sírjatok*. E változtatások alapja is az a helytelen gondolat, hogy itt külföldi városok említése nincs helyén. Holott a strófa értelme világos: külföldön ne híreszteljétek a csapást, hanem, mint a második distichon mondja, itthon sirassátok azt. **Bét-Afrában**, lefordítva = „Pornak házában“ **Porban fetrengjétek**. A K. szerint *hitpallásti* (= fetrengék), a Q. szerint *hitpallási* (nőn. parancsoló mód = fetrengj); mi pedig *hitpallású* többes himn. parancsolót olvastunk. A dolog lényegére nézve nem fontos, hogy melyik személybe tesszük az ígét, az meg éppen nem dönthető el, hogy melyikben volt eredetileg. A porban fetrengés, vagy m. sz. (Keil) az önmagára való porhintés a mély gyász jele, Jer. 6, 26; 25, 34; v. ö. 2 Sám. 13, 19; és Ez. 27, 30.-at is. *Bét l'Afráh* nevű hely egyebütt nem fordul elő; valószínű, hogy a Jós. 18, 23-ban említett benjámini *Ofrát* érti és azért nevezi így, hogy a két ütemet kihozza és a szójátékot világosabbá tegye. Szövegjavításra nincs ok. A javítási kísérletek közül legyenek megemlítve a következők. Oort azt sejtí, hogy *l'Afráh* helyett eredetileg csak *'Afráh* volt, *'áfár* helyett pedig *b'áfár*. Ez a kifejezést kétségkívül szabályossá teszi, de az első stichos ritmusát tönkreteszi. Winckler *'Afráh*-t, mint a következő *'áfár* dittographiáját törli, a *l'*-t pedig a *'él*

maradványának veszi és *b^eBét l^eAfráh* helyett *b^eBét-Él*-t olvas: *Béthelben porban fetrengjetek*; de így meg a ritmuson kívül a szójáték is elvész. Duhm aztán, aki az egész 10. vt toldásnak tartja, az így nyert *b^e3ét-Él*-t a második stichosban általa *Bókim*-nak olvasott *bákó* = *bⁱAkkó* mellé teszi zárjelben magyarázatul, hasonlóképen a *hitpallasti-t liflisti*-nek olvasva Gát mellé: *Ne mondjátok meg Gátban (a filiszteusban), ne sírjatok Bókimban (Béthel mellett)*. A fentmaradt *áfár* vagy *heáfár* szót pedig *sófár* (= kürt)-nek olvasva átviszi a következő strófába. Ez pedig annyival kevésbé engedhető meg, mert a következő strófa eredetileg nem a 11. v. volt, hanem a 12.

Második strófa: 12. v.) Az első strófa megokolása, mely közvetlenül a 10b. vhez kapcsolódik. Azért fetrengjenek a porban az izraeliták, mert a várt jó helyett rossz következett be. Hogy e strófa eredeti helyéről a mostanira, a 12. vbe került, az valószínűleg egy írástudó munkája, aki a 10b--15 vben felsorolt tíz judai helynév közt Jeruzsálemet közbül akarta elhelyezni. Így u. i. Jeruzsálem előtt öt helynév van felsorolva, Bét-Afráh, Sáfir, Czaanán, Bét-háécel és Márót, utána szintén öt, Lákis, Móreset-Gát, Battáj-Akzib, Marésa, Adullám. 12. v.) **Mert jóra várt, cháláh a chil** (= vajudik, aggodalmában reszket) ige kal perf. nön. egyes 3-ik személye, mely igét itt, mint Gen 8, 10; Bir 3, 25; és Sir 3, 26-ban is „várni“ értelemben szokták venni, de mind e helyeken bizonytalannak tartják, és ma általában ki is javítják; itt *cháláh* helyett Wellhausennel *jich^eláh* (a *jáchal* = vár, remél ige pi. perf. nön. egyes 3-ik szem)-t olvasnak. A distichon második stichosa az alany: **Márót lakossága**. Ily nevű várost nem ismerünk; valószínűleg Samariának, vagy esetleg Jeruzsálemnek a próféta által alkotott symbolicus neve ez, jelentése = „keserüségek“. Itt tehát nem a szavak csengésében, hanem jelentésében van a játék: *Keserüségek lakossága jóra várt*. Ehez viszont ellentétet ad a következő distichon, ahol is a *kí* az első *kínek* a folytatása, tehát fordítható így is: **És rossz szállt le** = (a szójáték a *járad* és *rá*-ban van) *Jahvétól*, ez, mint későbbi betoldás, mely az értelem minden zavarása nélkül elhagyható, törlendő. Ha meghagyjuk, akkor ez a sor háromütemes lesz: és rossz | szállt le | *Jahvétól* | **Jeruzsálem kapujához**, héb: „kapujának“. Ha elfogadjuk, hogy Márót Samariának a symbolicus neve, akkor az utolsó izraeli király Hóséa ben Éláh utolsó, és országának vesztét okozó vállalkozására van itt célzás, hogy u. i. Szó' egyptomi királyba bízva megtagadta az assyr királynak a hűbéradót, amiért ez hadat indított ellene, és véget vetett az izraeli királyságnak. Ez az a rossz, ami a Márót által várt jó (a politikai függetlenség) helyett leszállt, és pedig éppen Jeruzsálem kapujához, amennyiben, mint a 9. v. kifejezte, Samária gyógyíthatatlan csapása elér egészen Jeruzsálem kapujáig. Duhm e vers első distichonját a 11. v. utolsó hat szavából készített distichonnal fogja össze egy strófába, a *kí*-t felkiáltásnak véve: „*És hogy Márót lakosai Még*

szerencsére várnak!” a másodikat pedig a 13a.-vel, a kí-t okadalónak véve: *Mivel rossz szállt le Jahvétól | Jeruzsálem kapujára, Elkészít lovat és járművet | Lákis lakossága.*“ Kár ezt a két ellentétes distichont egymástól elszakítani.

Harmadik strofa: a 11. v.) a *ca'anán* szóig bezárólag. Tartalma két szójáték, mely az ellenség betörésének félelmetes voltát festi. 11. v.) A M nyelvtani és verselési szempontból is aggályos. *Menj el* (egyres nön. parancsoló) *magatoknak* (többes himn.) *Sáfír lakossága Meztelenül, szégyenben*, héb: „meztelenségben (határozói acc.) mely szégyen;“ *Nem jött ki | Czaanán lakossága.* Az első sor nagyon hosszú, a harmadik nagyon rövid. Ezen leg-egyszerűbben úgy lehet segíteni, ha a *'erjáh-bóset* nehézkes kifejezést megosztjuk, és egyik felét, és pedig a helyes értelemnek megfelelőleg az elsőt, a harmadik sorhoz csatoljuk, a LXX után megváltoztatott alakjában, a második felét pedig az elsősorban a *lákem* után tesszük: *'Ibri lákem* (helyesebben *lák*) *bóset Jósebet sáfír; 'Árejhá* (vagy *'iráh*) *lő jácá' Jósebet ca'anán: Menj el szégyennel Sáfír* (a *sáfár* = „ragyog, szép“ igétől = Szépvár) **lakossága**; a szójátékot a helynév jelentése (Szépvár) és a szégyennel való kivonulás adja. Sáfír ismeretlen város. Némelyek Sámír (= Tövis)-ral azonosítják, melyet Jós 15, 48 a Júda városai között sorol ugyan fel, de amely Bir 10, 1 szerint az Éfraim hegy-ségében feküdt. Jobb tehát a mai *Szaváfír*-ral azonosítani, mely a S^efélán, Askalontól keletre feküdt. **Városaiból** (vagy *városából*) **nem jött ki**, t. i. az ellenségtől való félelmében, **Cz^aanán lakossága** A szójáték a *jác'dáh* és a tőle származtatott *ca'^anán* (= kijö-vés) összecsengetésében van. E várost a Jós 15, 37-ben említett *C^anán*-nal azonosítják, mely szintén a S^efélán feküdt. De, ha *'árejhá*-t olvasunk, ami mellett a M *'erjáh*-ja és a LXX. is szól, akkor Czaanán esetleg egy egész vidéknek a neve lehetett, melyen több város is feküdt. A LXX több változatát tünteti fel e névnek: *Σενναίρ, Σεννάν, Σεννύ;* Vollers szerint a *Σεννάν*ból a Gen 10, 10. vre való emlékezéssel lett a *Σενναίρ* = *Sin^eár*. A strofa így eléggé kerek. Egyik városból meggyalázva rabságra mennek a lakosok, a másiktól meg nem mernek előjönni. Elhorst s mások ezt a szöveget olvassák: *lő 'ábráh lákem jósebet sáfír 'aréj habbóset*: „nem ment át hozzátok Sáfír lakossága, oh ti szégyen városai!“ Duhm, mint láttuk, a 10-ik vből ide hozott egy *áfár* szót *sófár*-nak olvasva, és az egész strófát így szövegezi: *Sófár he'birú lákem Jósebet sáfír 'Íráh lő jác'dáh Jósebet ca'^anán*: „Kürtöt harsogtatnak (héb: visznek át) hozzátok, Sáfír lakossága; Váro-sából nem vonúl ki Czaanán lakossága“. De így a strofa két dis-tichonja között nincs meg az az ellentét, amit a M felmutat.

Negyedik strofa a 11. v. a *micpad* szótól végig és a 13. v., a 13b. azonban toldás. A sorok, az utolsó kivételével, háromüte-mesek. A lakosság siralmát és gyors menekülését festi. A 11. v. folytatása: **Bét-Éczel**, lefordítva: Oldalháza, vagy Mellékháza,

Szomszédháza, ismeretlen hely, talán ugyanaz, mint a Zak. 14, 5-ben Jeruzsálem közelébe helyezett, de máskülönben szintén ismeretlen *Ácél*, **jajgatása Elveszi tőletek lakhatását**, héb: „állását”, azaz állhatását, t. i. azt, hogy ott megállhassatok oly erős lesz ott a jajgatás, hogy senki sem állhat meg mellette, bár Mellékháza a neve. Ebben van a szójáték. Így magyarázza ezt Kár. rev. és ang. rev., Keil, Kám., Mandelkern. Ellenben Orelli a *jigqach* alanyául az ellenséget veszi, *mikkem*-et pedig *Bét-Écel*-re vonatkoztatja, *emdáh* alatt a hadi műveletek bázisát érti: „Jajkiáltás van Eczelben! belőletek (Bét-Écelből) veszi (az ellenség) hadállását”. Now. az utolsó sort teljesen érthetetlennek tartja. Marti az utolsó két szó szövegét kérdésesnek, az egész mondat értelmét el nem találhatónak mondja. A LXX. *jigqach mikkem emdátó*-t így fordítja: $\lambda\acute{\alpha}\psi\epsilon\tau\tau\iota \xi\zeta \gamma\mu\omega\nu \pi\lambda\eta\gamma\eta\nu \omicron\delta\upsilon\iota\eta\zeta$. Ebből Wellh. megállapítja, hogy itt *makkat márót* volt csak eredetileg, a *mikkem* pedig a *makkat* duplája. Ezen a nyomon megy tovább Duhm, aki *mikkem*-et szintén törli, *makkat márót* helyett azonban *makkót umárót* ot olvas, az első sorban pedig *mišpad* helyett *mišpéd* st. abs.-t, amit accusativusnak vesz: „Jajszót kap Bétheczel, És csapást és kínt” Ő, mint már láttuk, e distichonhoz párnak a 12. v. első distichonját veszi, így: „És hogy Márót lakosai Még szerencsére várnak!” Szerinte a szójáték az első distichonban levő *márót* főnév és a másodikban levő *márót* tulajdonnév összecsendésében van. Az ellen a strófabeoasztás ellen, mely a versek sorrendjét változtatlanul hagyja, (tehát az ellen, hogy az I. strófa legyen a 10. v., a II. és III. a 11. és 12a. v., a IV. a 12b. és 13a. v.; a 13b. v. toldás), az V. a 14. v. és a VI. a 15. v.) nem lehet semmit felhozni; de az ellen, hogy itt a két distichon *márót*-ja képezzen egy szójátékot, igen is fel lehet hozni azt, hogy itt egyebüttl mindenütt minden egyes distichonban egy-egy szójáték van, és két összeálló szójáték van egy strófába összefoglalva. És, ha a 11 és 12 vk helyét megcseréljük, mint mi tettük, valamivel összeillőbb párok kerülnek össze egy-egy strófába, mint e csere nélkül. Distichonunkhoz jobban illik a 13a. v., mint a 12a.; és a 12b. jobban illik a 12a-hoz, mint a 12b-hez a 13a. Miután Bét-Écelben maradni nem lehet: 13. v.) **Fogd a kocsit az ügetőhöz, rátam ige** $\acute{\alpha}\pi. \lambda\sigma\gamma.$, a kifejezés olyan, mint *currum jungere equis*, akaszd a kocsit a gyorsparipa után, hogy gyorsabban menekülhess, **Lákis lakossága**. A szójáték a *rekes* és *lákis* szavak összecsendésében van. Lákis (Jós. 15, 39; v. ö. Jes. 36, 2; Jer. 34, 7) Gázától keletre, Eleutheropolistól nyugotra feküdt közből. Ehez egy későbbi szófér a következő megjegyzést tette: *Bűn kezdete* (vagy: *Első bűne*, vagy *Főbüne*) ő, t. i. Lákis, *Sion leányának, mert benned*, vagy lehet esetleg így is: *bűn kezdete az Sion leányánál, hogy benned* t. i. Lákisban *találtattak Izráel vétkei*. Az idegen kezét egyszerre elárulja a 3-ik személybe való átcsapás, a prózai irály és az ítélgető, okoskodó tartalom, mely merőben

elüt a többi élénk felkiáltásoktól, melyekben egy szó sincs azokról a bűnökről, amelyek a szóban forgó csapást Izráelre hozták. Hogy e megjegyzés mit akar mondani, azt nem lehet eldönteni. Keil szerint Izráelből a képmíadás a judai városok közül Lákisban nyert tért először, és onnét nyomult be Jeruzsálembe is. Ez a magyarázat nyelvtanilag meg is volna érthető; de vallástörténeti szempontból meg nem állhat. Novack gondolata, hogy Lákisban valami különösen fajtalan kultushely lehetett, csak találgatás. Hitzig vetette fel azt a sejtelmet, hogy e megjegyzés arra vonatkozik, hogy a 2 Kir. 23, 11-ben említett naplovak és napszekerek innét vitettek Jeruzsálembe. Ez a gondolat helyesebb alapon és formában merül fel újból Martinál, aki azonban az egész 13., sőt az egész 10—15-öt későbbi toldásnak tartja. De, ha okoskodását a mi álláspontunkhoz alkalmazzuk, ezt még jobban támogatja, mint az övét. E szerint az interpolator a *rekes* és *lákis* szavak közt nem csak össze-csengést, hanem etymologiai összetartozást is gondolt, és ez alapon azt hitte, hogy Lákis egyike volt a 1 Kir. 10, 26-ban említett „szekerek városainak“; egyéb bibliai tanúimányaiból pedig (pl. Jes. 30, 16) tudván, hogy a próféták a lovakba és szekerekbe való bízást tartják Izráel főbűnének, azt hitte, hogy distichonunkban is erre a bűnre van célzás a *rekes* szó által, és, hogy erre a kevésbé talalékony olvasókat is figyelmessé tegye, azért írta ide megjegyzését. Duhm verset csinál belőle, *charra't helyett charra'ót*-ot, *bák* helyett *báh*-t és *nimce'ú* helyett *jimmác'ú*-t olvasván: „Első bűne volt ő | Sion leányának, Mert Izráel vétkei Benne találtattak.“ Stade (Bibl. Theol. A. T. 114. §. 1. Anm. 2.) a csillagimádásra gondolna, ha e locus hiteles volna.

Ötödik strófa: 14. v.) Azt festi, hogy a városok hogy esnek el egymás után. 14. v. **Ezért** nem csak a 12b-hez kapcsolódik, ami ide messze van, hanem az az után következő többi mondatokhoz is: miután a dolog így van, ezért le kell mondani az ellenállásról: **adjakok titt^eni** helyett olv. *titt^eni*, a felszólítás a nemzet fiaihoz szól, ti adjatok **hozományt, silluchim** (= elbocsátás) asszonyra vonatkozólag = „válólevél“, menyasszonyra vonatkozólag pedig, mint 1 Kir. 9, 16.-ban is, = „hozomány“, elbocsátó ajándék; és ennek megfelelőleg itt a második stichosban a 'al is 'el helyett áll: **Móreset-Gátnak**; mely névben a **Móreset** szó csaknem úgy hangzik, mint *m^eórászáh* (= menyasszony Deut. 22, 23) st. c.-a: *m^eóreset*; és ebben van a szójáték: adjatok hozományt lányotoknak, Móreset-Gátnak, mert mint neve mutatja, csakugyan el van az már jegyezve, és pedig az ellenségnek, mely elveszi tőletek. E város különben valószínűleg a prófétának 1, 1; és Jer. 26, 18-ban említett szülővárosa, mely azért neveztetik itt Móreset-Gátnak, mert talán Gát közelében feküdt. A *titt^eni* szót azért kellett megváltoztatni, mert mostani alakjában vagy Lákisra vonatkoznék, pedig Móreset nem volt Lákisé és így nincs értelme, hogy ő adjon neki hozományt, vagy

Sionra, ami pedig az eredeti szövegben benne sem volt. És nagyon könnyű megérteni, hogy, mikor már Sion belekerült a szövegbe és *tittenu*-t reá vonatkoztatták, abból egyszerre *titteni* lett. Wellh. szerint maga Moreset-Gát a megszóllított: „ezért megkapod az elbocsátást, Moreset-Gát”; aminek megfelelő változtatás *jinnatenu* és *álalib*. **Akzib házai cselepatatok**, héb.: „cselepatakul vannak” **Izrael királyainak**. A szójáték a város nevének a *'akzáb* szóval való összecsengésében van, amit cselepataknak magyarosítottunk fentebb, mert olyan csaló (héb. hazug) patakot jelent, melyben olvadáskor, vagy esőzés után van víz, de máskor és kivált nyáron, mikor legjobban kellene, nincs (v. ö. Jer. 15, 18.). Tehát, míg az első distichon arra szólítja fel a nemzetet, hogy mondjon le Moresetről, addig a második azt állapítja meg, hogy Akzib házaira a király már nem támaszkodhatik, mert azok üresek lettek, mint a csalóka patakok nyáron. Volt egy Akzib az északi országban Áser határszélén (Bir. 1, 31) a tenger felől (Jós. 19, 29), ma *ez-Zib* (Ekdippa) és volt egy a Sefélán (Jós. 15, 44); itt csupa júdai városokról lévén szó, csak ez utóbbira gondolhatunk. Orelli a *battéi*-t a tulajdonnév alkatrészének véve és a *malkéj jisr.* pluralisára támaszkodva mind a kettőre gondol a két Bét-Akzib csalóka patak Izrael királyainak, azaz az egyik az efraimi, a másik a júdai királynak számára. Itt azonban, miután az északi Izraélt ért megsemmisítő csapásnak Júdára való kihatását festi az író, nem térhet vissza ismét Izraelre, tehát Izrael alatt nem Efraimot, hanem Júdát érti, a *malkéj* pedig plur. generis, mely Júda egymásután következő királyait jelenti. Azon, hogy Júdát Izraelnek nevezi, nincs mért megütöközni, sem a darab későbbi eredetére következtetni nem kell belőle, mert semmi lehetetlen nincs abban, hogy a próféta Júdát épen a jelen körülmények közt jelentőségteljesen Izraelnek nevezze.

Hatodik strófa: 15. v.) A hódító miatt Izrael dicsősége újra oda jut, ahol az egységes nemzet legdicsőségesebb királyáé Dávidé volt akkor, mikor Saul elől bújdosva Adullám barlangjába menekült. Ez a szójáték-sorozatnak csattanója. 15. v.) **Még a hódítót rád hozom, ábi lák a 'ábi'lák helyett van, a bó' = „jő” ige hífi.** **Marésah lakossága.** A szójáték: *jórés* és *Marésah*, amely szót szintén *járas* igéből származtatja a szerző. E város is a júdai Sefélán (Jós. 15, 44), Eleutheropolistól nem messze volt. Ebben a szójátékban azonban nevénel fogva többet jelent egy városnál. Magyarul u. i. Így lehetne visszadni a szójátékot: *Majd rádhozom én a hódítót, Hódítmány lakossága!* A város neve tehát Kánaánnak Izrael által való meghódítására céloz, a *jórés* pedig arra, aki azt most Izraéltól el fogja hódítani. Ehez csatlakozik az utolsó distichon: **Adullámig jut Izrael dicsősége.** A szójáték csak ennyi *'ad 'adullám*; de itt a fő az az ellentét, mely a két stichos között van, t. i. Adullám barlangja közt, mely az 1 Sám. 22, 1 skvben elbeszél, de bizonyára a Sám. könyveinek keletkezése előtt is

általánosan ismert elbeszélés révén a hatalmas dávidi királyságnak nagyon szerény és nem mindenben dicsőséges kezdeteire emlékezett a nemzetet, és Izrael dicsősége közt, mely a kicsiny kezdetből oly nagygyá lett, és amely most újra visszasúlyód oda, ahol kezdődött, Adullám barlangjába. Elég jó csattanó. Az eltérő magyarázatok kisebb-nagyobb szövegváltoztatásokkal járnak, amelyek, ha ügyesek is, elkerülhetetleneknek nem mondhatók. Némelyek (Now.) a LXXval 'ód helyett 'ad-ot olvasnak, amihez akkor a *hajjórés*-t valami helynévnek kell venni, illetőleg azt kell feltenni, hogy az valamely helynévből romlott el: *ig hozlak benne-teket* . . . Aki ezt elfogadja, annak, mivel *lák* nem accusativus, jobb 'abi *lák* helyett 'óbilák-ot (*jábal* Ige hif. ellátva nőn, 2-ik szem. suffixummal = vezetek téged) olvasni. De mivel, mint láttuk, a szójátékot épen *hajjórés* és *Marésáh* képezi, *hajjórés* nem lehet tulajdonnév, és nem is gondolható, hogy helyjén eredetileg valami más szó lett volna. Duhm az első sort a *hajjórés* névelőjének a 'ád-hoz fogásával így olvassa 'ádáh jórés 'abój *lák* = „Jő hódító, jaj neked“ stb. És, ha a M szövegétől való eltérést itt szükségesnek tartja valaki, mindenesetre ez a legjobb szövegváltoztatás. A második stichost Cheyne így olvasta: 'ad 'ólám jóbéd kbód *jisrdél* = „Örökre elvesz Izrael dicsősége“; később azonban ezt elhagyta és most csak 'adullám helyett olvas *jerachme'élím*-et. Elhorst: 'ad-ullám jábó' jósebet 'adullám = „Igájokhoz jő Adullám lakossága“, már t. i. a maga igájához. Mások 'adullám-ot 'arélím-re változtatják: „a körülmetéletlenekhez jüt Izrael dicsősége“.

4. Jaj a kapzsi hatalmaskodóknak.

(2, 1–5.)

4 × 4 soros strófa; a páratlan sorok három-, a párosok kétütemesek; és 2 × 3 soros strófa toldás. Duhm hat-, Marti csak három, vagy talán négy strófát (az elsőket) tart Mikától eredőnek; különben is a szövegekritikai eredményekben és a sorok strófába osztásában nagy eltérések vannak a kritikások közt. A hatalmasok a szegényeket erőszakkal kiforgatják vagyonukból, ezért oly veszedelem jő rájuk, melyből ki nem menekülhetnek.

Első strófa: 1. v.) Jaj a hatalmasoknak, akik éjjel-nappal rosszban törik a fejüket. 1. v.) Az első sor *Jaj, akik veszedelmet gondolnak ki és akik rosszat tesznek*, túlságosan hosszú, tehát valamit mindenki töröl belőle. Wellh. után többen az utolsó két szót (a magyarban négyet) törlik, mint vigyázatlan glossát, amely nem illik a következő stichoshoz, mert ágyukon eszelhetnek ugyan ki veszedelmes terveket az emberek, de a gonosz tetteket nem ott hajtják végre. Duhm szerint az eredeti szöveg ez volt: *hój chósbéj po'oléj rá*, a *po'oléj*-t azonban, ami *pó'al* (= cselekedet) főnév plur. st. c.-a, tévesen *pó'alél*-nek olvasták, ami pedig a *pá'al* (= cselekszik) ige csel. part. plur. st. c.-a, és akkor úgy tűnt fel,

hogy hiányos a szöveg, tehát beszúrták a zárjelben feltüntetett szavakat: *hój chósbél* [*áven u]fó^aléj rá*, és így jött létre a M szövege. Ezt elfogadhatjuk. Tehát az első sor így lesz: **Jaj, akik rossz tetteket gondolnak ki**, amihez jól illik a második stichos: **Fekhelyeiken**; mert az éj setétje és csendje alkalmas a mindenféle tervek szövésére. A kivittel nem várnak sokáig, éjjel kigondolják a tervet, és **A regg világánál**, mielőtt a nappal felvirrad, **Véghez viszik azt** (a nőn. suff. az egész előző állításra vonatkozik, l. Ges. K²⁰. 122. §. q), **Mert van rá hatalmok**, héb „isten gyanánt van kezök,” Keil és Duhm itt így is fordítják, és ez tényleg jól is illik ide, mint az ököljog nyers kifejezése; de az irodalmi nyelvben ez az ősjelentés már nem csillámlik keresztül sehol (l. Gen. 31, 29; Deut. 28, 32; Neh. 5, 5; Péld. 3, 27), és a szokás által bevett jelentés is eléggé kifejező itt is. Juda hatalmasai gonosz terveik kivitelében erkölcsi vagy társadalmi korlátot nem, egyedül csak hatalmit ismernek; mindent megtesznek, aminek megtételére elég erővel rendelkeznek.

Második strófa: 2. v.) Az előző strófában említett rossz tettek mibenlétét írja le. 2. v.) **És mezőket**, általában földbirtokokat **kivánnak meg**, áthágyják a tizparancsolat (Ex. 20, 17; Deut. 5, 18 [21] tilalmát, **és elrabolják, És házakat és elveszik**; erre nézve szemléltető adat a Nábót esete (l. 1 Kír. 21, 1–15); **És elnyomnak gazdát és házát, Férfit s örökségét**. Az elnyomás és általában bármely igazságtalanság nem csak valamely személyen, hanem valamely birtokon, örökségen is erkölcsi sérelmet ejt, l. Hab. 2, 11; Jób. 31, 38; Lev. 26, 34.

Harmadik strófa: 3. v.) A büntetés. Mint ők mások ellen, Jahveh meg ő ellenök gondol ki rosszat, amelytől nincs menekvés. A 3-ik, valamint a 6-ik és 7-ik sor toldás. 3. v.) **Ezért**, ez az 1. 2. vben leírt bűn büntetését vezeti be, **így szól Jahveh, Im' én gondolok ki** azok ellen természetesen, akik az 1 v. szerint rossz tetteket gondolnak ki; de egy későbbi írástudó, nehogy valaki azt gondolja, hogy Jahveh a következő sorban kifejezett rosszat az egész mindenkorai Izráelnek szánta, közbe szúrta azt a korlátozó megjegyzést, hogy csak *ez ellen* a fentebb jellemzett *nemzettség ellen* **Rosszat, melyből nem húzzátok ki Nyakaitokat**. Ez a 2-ik személyű megszólítás egészen jó folytatása az 1 vben participiummal kezdett beszédnek: **Jaj, rossztett kigondolók, én gondolok ki oly rosszat, melyből nem húzzátok ki nyakaitokat!** Ez is mutatja, hogy a 3-ik sor, mely 3-ik személyben beszél a népről, betoldás. De betoldás a 6-ik és 7-ik sor is: *És nem jártok fennen, rómáh áπ. λσγ.* = „felemelkedés,” itt adverbialiter; az író kezéből nem volna értelme e kifejezésnek, mely fenyegetését nem erősíti, hanem inkább lefelé fokozza, sokkal inkább egy későbbi szóférre vall ez, aki az íróval való rokonérzését és a feletti megelégedettségét juttatja itt kifejezésre, hogy a kapzsi hatalmaskodókat oly kemény büntetés fogja érni, amivel ő valószínűleg az utolsó ítéletre, a

Jahveh napjára gondol, mint ezt Ám. 5, 13. rokon gondolatot tartalmazó beszúrásából vett megokolása mutatja: *Mert gonosz idő az.* Marti az előző sort eredetinek tartja, és az nála a strófa negyedik stichosa. Az előzőkből az általunk is törölt soron kívül még 'aser szócskát törli, így hozza ki a következő négy sort: *Ezért így szól Jahveh: Ime én rosszat gondolok ki, Nem húzzátok ki belőle nyakaitokat, És nem jártok benne felemelkedetten.* Ezek azonban már háromütemes sorok. Duhm a M 4-ik sorában rááh elé még egy po'oléj-t told be, és így a hét sorból 2×4 soros strófát csinál: *Ezért így szól Jahveh, Ime, én gondolok ki Ez ellen a nemzetség ellen rossz dolgot (ez a po'oléj); a másik strófa ennek közvetlen folytatása: Hogy abból nyakaitokat Nem húzzátok ki, Sem felegyenesedve nem mentek el, Mert gonosz idő az.*

Negyedik strófa: 4. v.), a *nesaddunú* szóig. A büntetés színeze. Oly nagy lesz a pusztulás, hogy példabeszédet vesznek róla. 4. v.) **Azon a napon emelnek, jisszá'** személytelen 3-ik személy, **Rátok példabeszédet;** e példabeszéd tartalmát a következőkben keresni tévedés, arról itt nincs szó, ez a distichon csak azt állapítja meg, hogy olyan csapás éri őket, amit majd példaképpen emlegetnek, és ezzel párhuzamos a befejező distichon, ami pedig azt rajzolja, hogy e csapás felett hogy fog keseregni a nép, de itt már a kesergő szavak is idézve vannak: **És jajgatnak** *venáháh* is személytelen 3 ik személy **jajgatással**, mely jajgatásnak tartalma ez: „**meglett,**“ *nihjáh* a *hájáh* ige nif. perfectuma. E kifejezés nem szükségszerűen valamely jóslat beteljesedésére vonatkozik, itt egyszerűen az elképzelhetetlen nagy csapás megtörténtét is jelentheti, de lehet az is, hogy ezzel a próféta arra céloz, hogy majd akkor eszökbe jut az ő mostani jóslata, és annak beteljesedését látják a csapásban, *azt mondják,* 'ámar hasonlóképp személytelen 3-ik személy, amit egy későbbi szófér írt ide, aki *nihjá-t* még nem a *náháh n'hi* tartalmának, hanem jelzőjének vagy állítmányának nézte, annak tartalmát pedig az utolsó stichosban látta, és azt ezzel a 'ámar-ral akarta bevezetni, hogy azt mondják: „**Elpusztítatván elpusztítottunk!**“ Tulajdonképpen pedig ez a stichos a *nihjáh*-nak a kifejtése: az lett meg, amit a próféták mondtak, de mi nem hittünk, hogy t. i. elpusztulunk. A *nesaddunú* a *nesaddónú* helyett, l. GK²⁶ 67. §. u. Ez a prófécia csattanója. Mivel azonban az e vből még hátralevő sorokat is minden magyarázó ehez a próféciához tartozónak veszi, (sőt a legtöbb az 5. vt is, ami a 4. v. három utolsó sorával tényleg összefügg), és pedig úgy, mint az itt említett másál és siralom tartalmát, és így ezeket egymással minden áron egyeztetni akarja, hát locusunkon mindenki változtatást tesz. Nowack, aki csak a 4. vt fogja ide, *nihjáh* 'ámar helyett Stade után egyszerűen *lé'mor-t* olvas, a *sádód nesaddunú-t* pedig a vers legvégére teszi. Marti még radicálisabb: a *sádód nesaddunú* szavakat ő is hátra teszi, az előttük levő részét pedig a 4. vnek egészen törli. Duhm a legkevesebb és legértel-

mesebb változtatást teszi: 'ámar helyett 'ómer-t olvas, tehát az egész strófa marad változatlan, csak a 3-ik stichos végét „meglett, mondják” helyett így adja: „meglett a mondás.”

Ami a 4. vből még hátra van, az az egész 5. vel együtt 2×3 soros strófa, sorai egy kis jó akarattal három ütemeseknek mondhatók. Nem a Mikáh strófáinak folytatásai ezek, hanem nyilván láthatólag azok felett való elmélkedések és véleménynyilvánítások. Itt tehát az az eset áll előttünk, hogy a gyűjtők a próféta művével együtt egy írástudónak, valószínűleg kortársnak, arra írt, és pedig nem is kedvező, bírálatát is felvették gyűjteményükbe. Bármily különösnek lássék is ez, ha csak a szöveg természetes jelentését erőszakkal elcsavarni nem akarjuk, el kell ezt fogadnunk. De végre nem is oly lehetetlen a dolog, mert az illető szófér ugyanarra a tekerésre írta bírálatát közvetlen a próféta strófái után és így a gyűjtők könnyen tévedésbe eshettek. Különben nem egyetlen ilyen eset ez az ó-testámentum történetében.

4. v.) a *chéleq* szótól fogva. Egy ellenpárti próféta ebben a strófában foglalja össze Mika eddig mondott (1, 2—2 4) szavainak értelmét, természetesen az ő pártszempontjából kiélezve. *Népem*, az ellenpárti próféta 1-ső személyben beszél, az ő népe *részét elcseréli*, t. i. Mikah cseréli el azzal, hogy diadal helyett fogságot helyez kilátásba; *Mint elviszi tőlem!* ez különösen az 1, 10—15. vre illik; *Elpártoltnak osztja ki mezőinket*. Itt már önmagát is befoglalja a bíráló az ő népébe, mint a földbirtokosság tagját. Azt ugyan sehol sem mondja Mikah, hogy a hódító a hú fonfiak földjeit az elpártoltaknak, a nemzettagadóknak osztja ki; de azért az ellenpárt ezt annál könnyebben belemagyarázhatta szavaiba, mert általános tapasztalat, hogy ez így szokott lenni.

5. v.) Az előző strófa írójának fenyegetése Mikáh ellen. 5. v.) *Ezért* — a büntetés bevezetése, mint Mikánál a 3. vben — *nem lesz neked*, t. i. Mikának, akit az író itt közvetlenül, 2-ik személyben szólít meg, *Aki örökségre, górál* itt = sorsvetés által nyert birtok, örökség, mint Bir 1, 3. vben, *vessen kötelet*, az örökségre mérő kötelet vetni = azon megosztolni és azt birtokba venni; a fenyegetés értelme tehát az, hogy Mikának nem lesz örököse *Jahveh gyülekezetében*: nem lesz, aki nevét a kultuszközösségben fentartsa, ami a legnagyobb csapások egyike a régiek előtt.

E két strófának ez a legtermészetesebb értelme; de ezt azért bajos meglátni, mert megszoktuk itt is vagy a prófétának, vagy valamely valamennyire congenialis interpolatornak szavait látni. Az első strófát általában a 4a. vben említett másál, vagy inkább a siralmas ének tartalmának tartják, melyet vagy a maga szavaival mond a próféta, vagy a csapás által súlyítottak ajkaira adva. Az első vagyhoz tartozik Nowack, aki Stade és mások után a következő szöveget állapítja meg: *Chéleq 'ammí jimmad bachebel Ve'én mésib Lesóbénu szádénu j'chullaq*, és ide jő, mint már említettük, fentről a 4-ik sor: *Sádód n'saddunú*: „*Népem részét*

kimérik, a jimmad személytelen 3-ik személy, kötéllel, És nincs, ki visszaadja (ez már igazán szomorú!); Azoknak, akik minket fogságra vittek, osztatnak ki mezdőink, Egészen elpusztultunk!" A második vagyhoz Marti, aki a fenti szöveghez járul, de azt a változtatást teszi rajta, hogy *Chéleq 'ammí* helyett *Chelqénú* t olvas: „Földünket kimérik kötéllel“ stb., mert így jobban illik e gyászdal a júdai tökések ajkaira, akiket a csapás majd tönkre tesz. Duhm, aki e szavakban nem a másál vagy gyászdal tartalmát, hanem a 3. és 4a. v. tartalmának tovább fejtését látja, a *sáddód n^esaddunú*-t, mint a *sóbéb szádénú* variánsát, továbbá *j^echalléq*-et, mint a *chéleq* variánsát törli, ennek fejében azonban *chéleq* helyett a *j^echalléq* alapján *v^echéleq*-et olvas, továbbá *jámir* helyett az előbbiekkel *jimmad*-ot, *'ék jámis lí* és a *l^esóbéb l^e-je* helyett pedig *'én másáb ló*-t, és így a mi három sorunkból ezt a distichont csinálja: *V^echéleq 'ammí jimmad 'Én másáb ló = Népcm földje kiméretik, nem marad neki lakhelye.*“ Ezt aztán az 5. v. fogja össze egy strófába. Az 5. v. fenyegetését némelyek az 1, 2. vben említett hatalmaskodókra vonatkoztatják, mint a próféta fenyegetését. Casp. úgy érti, hogy a fogságból való visszatéréskor majd azoknak nem lesz részök az újra felosztandó földbirtokokban. Nowack, aki nem idegenkedik Wellhausennek attól a gondolatától, hogy itt a földbirtoknak a *q^ehal Jahveh*, a Jahveh gyülekezete kebeles polgárai közt időről-időre való új felosztásáról van szó (amiből aztán az itt megszóllítottak ki lennének zárva), kétségét fejezi ki e vers Mikeási eredete felett. Míg Marti az országnak a messiási időben való új felosztására vonatkoztatva, egyenesen későbbi betoldásnak tartja, felhozván e nézete mellett azt a helyes érvet, hogy az 1. vben említett kapzsi hatalmasok utódait a messiási javakon való osztozkodásból külön kifejezetten kizárni a 3. v. fenyegetése után Mikának eszébe sem juthatott. Arra is helyesen mutatott rá, hogy a 3. és az 5. v. *lákén*-ja egy kézből nem fér össze. Duhm, aki, mint láttuk, e verset a 4. végével, mint az ott kezdődő siralom folytatását fogja össze egy strófába, törli is e *lákén*-t és a *l^eká*-nak *ló*-ra változtatásával így fordítja: „*Senki sem veti többé számára a sorot*“, t. i. a nép számára „*Jahveh gyülekezetében*“ Keil ellenben nem a messiási korra vonatkoztatva, hanem egész általánosságban fogja fel e verset, hogy ezeknek többé nem lesz része Jahveh örökségében. Szerinte azért van sing. *l^eká* és nem plur. *lákem*, hogy a beszéd hatályosabb legyen, és az illető hatalmaskodók közül senki se vélhesse magát kivételnek. Mások szerint a nép mondja ezt a prófétának. Orelli szerint pl. ez átokformula, amelyet a próféta úgy citál, mint amit a nép alkalmaz ó reá. Ez jár legközelebb az igazsághoz, mert tényleg itt az illető ellenpárti próféta a vele együtt érző, nemzeti henotheista gondolkodású nép véleményének a tolmácsa Mikával szemben. Mind azok a nehézségek, amelyeket a magyarázók ilyen körülményes úton-módon akarnak megkerülni, önmaguktól eslesnek a mi felfogásunk mellett.

5. Az igazi ellenség.

(2, 6—10.)

5×4 soros strófa, a páratlan sorok három, a párosok két-ütemesek. Így Duhm is. Ellenben Marti a 11. verset is ide veszi, mint amely a 6. v-re megy vissza, és így igen alkalmas befejezése ennek a próféciónak; de ez ellen ritmikái és tárgyi okok is szólnak. Itt u. i. nincs szó a hamis prófétákról, hanem a már többször említett hatalmaskodóknak az ő prófétálása elleni gáncsait védi ki Mikáh. Ne őt, vagy éppen Jahvét tekintsék a nép ellenségének korholásai miatt, hanem önmagukat gonosz zsarolásaik miatt. Mert telhetetlenségökben ártatlan családokat tesznek hajléktalanokká, sőt hontalanokká.

Első strófa: 6. v.) és a 7. v. három első szava. Idézi e hatalmaskodóknak az ő és szellemrokonai beszédeinek tárgya elleni türelmetlen kifakadásait, és megkérdi, hogy úgy-é így szoktak beszélni. 6. v.) „**Ne fecsegjete**k”, ez ígére nézve l. Am 7, 16., így **fecsegnek** a hatalmasok, „**Nem kell ezekről fecsegni**“, héb.: „Nem fecsegnek ezekről“, a plur. 3-ik személy egész általánosságban van, amit a magyar így mond: az ember nem beszél ezekről = nem való ezekről fecsegni. Ezekhez a tiltakozásokhoz, amiket a prófétához és szellemrokonaihoz bizonyára gyakran intéztek az illetők, társúl a már egyenesen Mikára vonatkozó türelmetlen kérdés „**Nem hagy fel jissag** helyett, mely alak egyebütt nem is fordul elő tudtommal, olv. Duhmmal *jassig*-ot, a *śúg* (= hátra tér) ige híf. impf. sing. 3-ik személyét, melynek alanya természetesen Mikah, ő róla kérdik, hogy még mindig nem hagy fel **a szidalmakkal?**“ .t. i. az ő erkölcsi prédikációival és fenyegetéseivel. E mondat különben lehet felkiáltás is, amiben az emberek türelmetlenségökben kitornek, alanya akkor is Mikáh. A 7. v.) első három szavában foglalt mondatot már a prófeta mondja. **Van-é mondva**, 'amar ige kal part. pass. a *h*^a kérdőszócskával, csonka névi mondat, = *így mondják-é?*, melynek kérdése magával a közönséggel akar bizonyítani: mondjátok meg, hogy amiket idéztem, azokat tényleg mondják-é közietek, **Jákob háza?** A *taṣṣifú* kifejezést némelyek nem csúfolódónak veszik, és így fordítják: „ne prédikáljatok“. A *lá'élleh* n. sz. a népre mutat és dativus: „ne prédikáljanak ezeknek“. Duhm e szó végéről a *h* betűt átviszi a következő szócska elé: *lá'él h^aló'*: „az ember nem fecseg erről; Nem hagy-é fel a szidalmakkal?“ Keil, aki az első sorban a hamis próféták beszédének idézését látja, e mondatot feltételesnek tartja, melylyel Mikah felel az első sorra „*Ha az ember nem jósol ezeknek, akkor nem fog szűnni a gyalázat*“, azaz, úgymond, a szégyenteljes bukás feltartóztathatatlanúl be fog következni. Többen, akik szerint, mint Keil szerint is, *jissag* (*śúg* ige níf. impf. sing. 3-ik szem, az 'ain-'ain igék mintájára a szabályos *jissóg* helyett) alanya *h^elimmót*, e mondatot izgatott felkiáltásnak, vagy kérdésnek

tartják: „Nem szűnnek a szidalmak! (?) t. i. a próféta részéről. Now. ez alapon *k'elimmót* helyett sing. *k'elimmot*-ot is ajánl. Mig Marti Buhllal *jaszszig* (*nászag* ige híj. impf.)-ot olvas az ige helyett: „ne predikáljatok . . . nem predikál az ember ilyen! *Nem fogja gyalázat érní Jákob házát*“. A 7. v. elejéről ő tehát a sokat vitatott *he'amúr*-t törli. Pedig e szót már a LXX. itt találta, bár nem jól értelmezte; u. i. így olvasta a szöveget: „*ló' jassig k'elimmót há'ómér bét Ja'qób*“ stb. οὐ γὰρ ἀπίστανται ὄνειδι 7. v.) ó λῆγων stb.; t. i. a próféta. Elhorst ezen a nyomon jár, mikor némi változtatással így fordít: soll nicht die Schmach von dem Angekündigten aufhören? Keil, aki elszakítja e szavakat a 6. vtól, vocativusnak veszi: „Te, Jákob házának nevezett, hát rövid-é Jahveh türelme“ stb. Orelli: „Ez-é Jákob házának beszéde: „ily türelmetlen volna Jahveh“ stb.“ Wellh. szerint valami olyan ige állhatott eredetileg e szó helyén, mely a próféta által hirdetett, de a nép által a következő kérdésekben lehetetlennek odaállított pusztulást fejezte ki, ily formán „El van lökve Jákob háza?“ Now. szerint e szóban egy a *k'elimmót*-hoz tartozó gen lappanghat, a *bét* elől pedig egy *min* praep. kiesett: „nem tágít heámúr gyalázata Jákob házától?“ Mind ezek után azt kell mondanunk, hogy a *heámúr* aligha romlott alak. Lehet esetleg így fordítani: „*Beszéd ez, Jákob háza*?“ Vagy felkiáltásnak: „*Oh, micsoda beszéd, Jákob háza!*“ Duhm szerint e kifejezés: „ist's gesagt? komolyan így vélték?“ valószínűleg népies fordulat, és kitűnő bevezetés a következő élénk ellentmondáshoz.

Második strófa: a 7. v. hátra levő része. Az elnyomóknak az első strófában idézett türelmetlen kérdéseivel szemben itt a próféta teszi fel a maga kérdéseit a közönséghez. E kérdések értelme röviden az, hogy Jahveh nem türelmetlen, tettei nem azt mutatják, sőt inkább jóságos azokhoz, akik egyenesen járnak; de ti nem jártok egyenesen. A 7. v.) hátra levő része **Türelmetlen-é Jahveh?** héb: „megrövidült-é Jahveh szelleme?“ **Ezek-é 'im a h^a** kérdőszócska folytatása, **tettei?** Türelmetlen volna u. i. Jahveh az esetben, ha a próféta beszédei tényleg szidalmak volnának, vagyis Jahveh tettei és fenyegetései, amelyeket ő hirdet, nem a gonosz elnyomók magaviseletének szükségszerű és megfelelő következményei volnának. De mivel azok, tehát Jahveh nem türelmetlen. A kérdésekre a tagadó felelet a következő, igenlő felelet váró kérdésben van: **Nem jót tesznek-é szavai, d^ebáraj** helyett olv. LXX-val *d^ebárajv*-ot, **Az egyenesen járóval?** 'im *hajjásár hólék*-ban a szórend és névelő Keil szerint a hangsúly kedvéért van megcserélve e helyett: 'im *háhólék jásár*; Duhm szerint pedig a névelő egyszerűen törlendő. Akik azonban még ezt a strófát is Mikah ellenfeleinek szájába adják és *d^ebáraj* helyett szintén *d^ebárajv*-ot olvasnak, azok nem csak a névelővel, hanem az egész kifejezéssel nem tudnak mit csinálni, mert az már mégis sok, hogy ezek az istentelen nagyok, akiket Mikah az imént mindennek elmondott,

csak becsületesnek nem, itt magokat *jásár*-nak mondják. Megváltoztatják tehát a kifejezést, pl. Marti így: *'im jiszrá'él 'ámmó: Nem jót tesznek-é szavaik Izráellel az ő népével?* Méltó erre Duhm ítélete: *jásár*-ból *Izráelt* csinálni gonosz elvizenyősítése ennek a pompás locusnak. Akik a M *d'bara*j-át megtartják (Orelli), azok csak a két első sort tekintik a hatalmaskodók kérdéseinek, amelyekre a 3-ik és 4-ik sorban Jahveh maga adja meg a feleletet. De így is lehet a két első sort a prófétának a hatalmaskodókhoz intézett kérdéseikül fogni fel, mint Keil: „Te, Jákob házának nevezett, türelmetlen-é Jahveh” stb., melyekre a visszautasító feleletet kérdés maga Jahveh adja meg: „Nemde jót tesznek szavaim a becsületesen járóval?” A járás különben az életmódot jelenti.

Harmadik strófa: 8. v.) Nem Jahveh tekintendő ellenségül büntető ítéletének hirdetése miatt, hanem a telhetetlen hatalmasok, akik zsarlásaikkal és rablásaikkal feldúlják a nemzet békéjét. 8. v.) A M a legnagyobb valószínűség szerint meg van romolva, amit első tekintetre mutat az, hogy itt, ha ugyan van, más a ritmus, nevezetesen négyütemesek a sorok, és csak három sor van: *De tegnap népem ellenségül áll fel, Ruhán felülről köpenyt húztok le Bizton járó-kelőkről, harctól idegenekről.* Ennek irályi fogyatkozásán segítenek azzal, hogy *j'qómém* impfectumot pfectumnak fordítják: „népem ellenségül állt fel.” Azonban egyéb bajok is vannak, amelyeken szövegváltoztatás nélkül nem lehet segíteni. Pl. *mimmúl szalmáh* nem azt teszi, hogy „ruhán felülről,” hanem azt, hogy „ruhával szemben,” tehát = „ruhával szemben köpenyt húztok le.” De mindentől eltekintve, itt sem az előzőkben, sem a következőkben nem arról van szó, hogy a nép az ellenség, hanem arról, hogy a hatalmaskodó vezetők a nép ellenségei. Ezen segít izr. magy., mikor *'etmúl*-t nem *etmól* (= *t_emól* = tegnap, nem rég) értelemben veszi, mint ahogy másutt (kivéve Jes. 30, 33-at, ahol azonban tévesen szintén *'ét mül*-ra gondoltak a masoréták) ily értelemben elő sem fordul; hanem *'et* és *mül*-ből összetett praepositio értelmében, és így fordít: *De népem ellenében ellenségül támadnak.* Ki lehet ugyan találni, hogy kik támadnak, t. i. a hatalmaskodók; de akkor irály szempontjából különös, hogy őket a következő mondat meg már közvetlenül 2 ik személyben szólítja meg. De, még ha ezen is túl tesszük is magunkat, akkor is megmarad a főnehézség, a ritmus. Itt okvetlenül olyan ritmusnak kell lenni, mint a többi strófákban. A M helyett olvassuk tehát a következő szöveget: 1 sor: *Ve'attem l'ámmi l'ójéb*, itt a szövegen csak azt a változtatást tettük, hogy a *m* és *l* közül az *ú*-t, ami a *'áttem*-nek a *'ammí* elől tévedésből elvett *l'*-vel való összevonása után hibás magyarázat folytán kerülhetett oda, kihagytuk. Az így nyert értelem az összefüggésbe pompásan beleillik: **De ti, hatalmaskodók, vagytok népemnek ellenségül.** 2. sor: *J'qómém bislómáh*, itt *be*-t olvastunk *mimmúl* helyett, aminek semmi helyes értelmét nem lehet venni, és ami valószínűleg az első sorbeli

hibás *'et-múl* hatása alatt úgy keletkezett a *be-ből*, hogy a *b* betűt *m*-nek nézték, ami a héber írásban igen könnyen megeshetik, és miután a *j^eqómém*-ban is van már két *m*, ezt a sok *m*-et csak úgy tudták megérteni, hogy az utolsót az *et-múl*-lal valamiféle viszonyba hozott *mimmúl* rövidítésének vették, s később e szót ki is írták. Aki a *j^eqómém* pólélt benmaradó jelentésűnek vagy a *qúm* gyakorlítójának nem akarja elfogadni, az olvashat helyette *jáqúm*-ot, vagy *jáqumú*-t is, az ige alánya minden esetre *'ójéb* és a mondat visszavivő: **Mely ellenség népem *békéjére***, a nön. suff. a *'ammí*-ra megy, **támad**, és pedig gyakran, mint a pólél alakja mutatja. A 3-ik sort, bár *'eder*, mely még csak Zak. 11, 13.-ban fordul elő, és pedig dísz, vagy drágaság értelmében, itt gyanús, változatlanul hagyjuk, csak az atnachot tesszük el *tafsí-tún* alól az előző sor végére, és *'eder*-t *adderet* értelmében vesszük: **Köpenyt húztok le a bizton járó-kelőkről**, héb.; „átmenőkről“ Itt lehetne azt is érteni, hogy azokat, akiket újtök előttük elvezet, kirabolják, mint nálunk a középkori rablólovagok; de úgy kirabolják a magukat biztonságban érző utasokat, hogy nem csak értéktárgyaikat veszik el, hanem még felső ruháikat is lehúzzák róluk. De talán inkább olyan visszaélésekre és túlkapásokra kell itt gondolnunk, amelyekkel ezek az erőszakoskodók békés természetű, a perlekedéstől idegenkedő ellenfeleiket anyagiakban megrövidítették. Akkor így kell érteni a 4-ik sort is, melynek szövegét szintén változatlanul hagyjuk; az előző sor *mé* (= *mín*) praepositiója ide is kihat: **Harcztól idegenkedőkről**, t. i. azokról, akik, semhogy pereskedjenek, inkább anyagi kárt szenvedtek. *Súbéj milchámáh* olyan kifejezés, mint Jes. 59, 20-ban *sábéj pesa'* (= büntől elfordultak, megtértek), csakhogy az ige nem act., hanem pass. participiumban van, ami talán azt akarja éreztetni, hogy nem harcztól elfordultakról, hanem attól bensőleg elfordítottakról, idegenkedőkről van szó: a magát biztonságban érző, gyanútlan és békés természetű polgárságot fosztogatják a pénzvágyó hatalmasok. Kiegészítésül még néhány magyarázat. Ewald *j^eqómém*-et műveltető értelemben veszi „és már régen mint ellenséget állították fel népemet“ Caspari az ige alanyául *'ammí* t vévén, így: „népem mint ellenségét állít fel engem“ Először Wellh. olvasott *'attem 'al-t 'etmúl* helyett és ennek megfelelőleg *táqumú-t j^eqómém* helyett, valamint *sól^mmím*-et vagy *s^elémím*-et *szalmáh* helyett. Ebben követte Nowack: *v^aattem 'al 'ammí l^eójéb táqumú mé'al s^elómím*. . stb. „És ti népem ellen ellenségül léptek fel, békésektől raboltok,“ stb. Marti a *'etmúl*-ból ilyen formán megmaradt *úl*-t nem alakítja *'al*-lá, hanem törli *'ammí*-val együtt, a *mimmúl*-t pedig meghagyja, tehát nála a szöveg így alakul: „És ti, ti ellenségül álltok fel Barátságosok ellen“ (ez a *mimmúl*), „raboltok“ stb. Ugyanők *súbéj* helyett szintén Wellh. után *s^ebí*-t olvasnak, *'eder*-t pedig, mint a *szalmáh* glosszáját törlik: „békességesektől raboltok hadi zsákmányt“ Az első sorra nézve

Duhm is Nowackal tart, *l'ójéb*-et is meghagyja, de már *j^eqómém* helyett *'ójéb*-bel párhuzamban *váqám*-ot tesz, *mimmú*l helyett *mim-ma'al*-t, de azt *szalmáh*-val együtt glossának veszi, végül *tafsítún* helyett *tifsetú* kalt olvas: „De ti vagytok népemnek Ellenségül és támadóul, Békén járókról lehúzzátok a köpenyt a ruha tetejéről Harctól idegenkedőkről“ Matthes a minden esetre feltűnő 4-ik stichos helyett ezt olvassa: *sób^erim lachmam* = „Akik kenyerüket vásárolják be.“

Negyedik strófa: 9. v.) Nemcsak fosztogatják Jahveh népét, hanem asszonyokat és gyermekeket is tesznek hajléktalanokká, sőt hontalanokká. 9. v.) **Népem asszonyait elűzitek Gyönyörűségök** héb „gyönyörűsége“ **házából**, t. i. minden egyes asszonyt az ő gyönyörűségéből; de olv. inkább *ta^anugehá* helyett *ta^annugeihen*-t, mint ahogy fordítottuk: kiűzik őket kedves otthonukból, melyben annyi gyönyörűségök volt; **Csecsemőikről**, olv. itt is *'ól^el^eihen*, **leveszitek Díszemet**, azt a méltóságot, hogy a Jahveh népének tagjai lehetnek, és az ezzel járó községi, közbirtokossági, kultuszi, stb. jogokat **örökre**. Wellh. *mibb^el* helyett *mibb^en^ej*-t olvas, és ebben követi őt Now. és Marti is; „Népem asszonyait elűzitek Gyönyörűséges fiaiktól“; és ezt úgy értik, hogy az elrabolt gyermekeknek idegen országba való eladása által szakítják el az anyákat gyermekeiktől, és így veszik le a gyermekekről Jahveh díszét is. Mint látjuk, ez a változtatás azzal a magyarázattal van összefüggésben, mely szerint az előző versben valóságos rablásról, sőt emberek elrablásáról, hadi fogolyként való elhurcolásáról van szó. De itt nem erről van szó. A szegény özvegyet kis gyermekeivel együtt kiteszik, adósság miatt, vagy valami ürügy alatt, kiteszik házából, és ennek következménye az lesz, hogy vagy otthon elzúllik a szerencsétlen család, úgy hogy gyermekeiből már nem lesznek egyenjogú polgárok, vagy pedig a nyomor idegenbe sodorja őket, és a gyermekek így vesznek el Jahveh népére nézve.

Ötödik strófa: 10. v.) A büntetés: Távoznik kell a bűneik által veszedelmesen tisztátalanná tett földről: száműzetésbe jutnak. 10. v.) Jahveh beszédének folytatása és befejezése: **Keljetek fel, és menjetek, mert Nem ez a nyughely**; az első sor egy kissé rövid, és Marti szerint valószínűleg kiesett az elejéről az ítélet befejezésére szolgáló *lákén* (= „Ézért“); de mivel a LXX. szerint a *ló'* után *l^eká* (= σοι) volt, nem lehetetlen, hogy az eredetiben *ló' lákem* volt, mely még az első sorhoz tartozott: „keljetek fel és menjetek el, mert nem nektek való Ez a nyughely“ = ez az otthon adó ország **Veszedelmes tisztátalanság** a *ζπ, λεγ, τ^om'áh* helyett olv. *τ^om'áh*) **miatt**, héb: „tisztátalanság miatt, mely *j^echabbél* (= vajudik, megront, tönkre tesz) elveszt“, **És heves, nimrác** a *márac* ige nif. participiuma = vehemens, izgatott **veszedelem** (*chebel* = *chébel* a *chibbél* (pl. = elveszt) igétől) **miatt** (a *ba^abitú* ide is kihat). Nincs ez országban maradásuk a fentebbiekben korholt hatalmaskodóknak a fentebbiekben rajzolt erkölcsi tisztátalanság miatt, mellyel az országot megfertőztették: száműzetésbe kell men-

niök. — Keil a *v^echebel nimrác*-ot a *t^echabbél* (= romlást hoz) belső tárgyával párhuzamos tárgynak veszi, a *v^e*-t pedig váv explicativumnak: „amely romlást hoz, és pedig hatalmas romlást.“ Így Orelli is. Grätz a LXX (διεφθάρητε φθορᾶν) vagy *t^echabbél* helyett pu. plur.-t tesz: *t^echubb^elu* = el fogtok veszíteni. Ebben követi őt Nowack, aki az így kijavított igéhez *v^echebel* stbit közelebbi meghatározásul veszi: „gyógyíthatatlan (= *nimrác*) romlással fogtok büntettetni,“ és Marti, aki *v^echebel* elől *v^e*-t törli és *nimrác* helyett *nech^erác* (*chárac* = „metsz, elhatároz“ ige nif. part.)-ot olvas: „meg fogtok semmisíttetni megváltoztathatatlan (= elhatározott) megsemmisítéssel.“ Mindezekből a fordításban nem igen tér el Kámori: „Keljetek fel és induljatok, mert nem ez a ti szállástok, a tisztáltság miatt, mely vészhozó, roppantul veszedelmes!“; de annál inkább a magyarázatban, mert az „induljatok“ és „nem ez a ti szállástok“ kifejezésből és abból, hogy az egész verset idézőjelbe teszi, az látszik, hogy ő ezt nem ítélethírdetésül és Jahveh beszédül, hanem az előzőkben korholt hatalmaskodóknak az általuk hontalanná tett nőkhöz és gyermekekhez intézett szavaiul fogja fel. Így magyarázza ezt Duhm is, aki a LXX. után *qúmu ul^eku* helyett *qúmi ul^eki*-t olvas, és a *ló'* után egy *lák*-ot told be, aztán így fordít: „Geh fort, Weib (ez az ige femininumában van), dies ist für dich Kein Platz zum Wohnen Ob schädlicher Unreinheit, Unheilbaren Schadens.“ Ezt pedig úgy magyarázza, hogy ez az illető hatalmaskodóknak az előző strófában említett, házukból kiűzött asszonyok egyikéhez intézett beszéde, amellyel azt házából azzal az ürüggyel üzik ki, hogy a ház lakásra egészségtelen. Így üznek ki, ugymond, egészségügyi rendszabályok ürüggye alatt özvegyeket és árvákat otthonukból. E mellett a magyarázat mellett sokat lehetne felhozni; ellene csak e három főök szól: 1. az előző strófában Jahveh beszél, és így az általa korholt hatalmaskodók itt meglehetősen előkészítés nélkül veszik át a szót; 2. ily értelemben véve ez a strófa nem olyan alkalmas befejezése a profécianak, mint amúgy; és 3. kérdés, hogy az akkori egészségügyi rendszabályok olyan alkalmasak voltak-e a lakók és háztulajdonosok zaklatására, mint a maiak.

6. Hamis és igaz proféciák.

(2, 11—3, 4.)

7×4 soros, 3 ütemes strófa. Így Duhm is, aki azonban 2, 12—13-at későbbi toldásnak tartja és így itt csak öt strófát számlál. Marti a 2, 11-et az előzőkhöz veszi befejezésül 1×4 soros strófának; a 2, 12—13-at pedig a többi újabbakkal együtt ő is betoldásnak minősíti; míg 3, 1—4-et önálló darabnak veszi. A 3, 2b. a 3, 5a. után teendő, a 3, 3b. betoldás; egyébként a szöveg meglehetősen rendben van. A 2, 11-et általában vagy az előzőkhöz, vagy közvetlenül a 3, 1-hez kapcsolják, de Orelli a

2, 12 vhez, mert nagyon helyesen felismerte a 2, 11 és 2, 12. 13. közt lévő szoros viszonyt, csak abban téved, hogy a 12. 13. vket úgy fogja fel, mint a 11. vben jellemzett hamis próféta szónoklatát, amiben ez az igaz prófétákat utánozza, holott itt éppen Mikáh utánozza a hamis prófétákat. Mint ahogy 2, 6-ban stbben idézi ellenfeleinek szavait, úgy itt is. A 12. 13. v. tehát Mikáh beszéde, melyben azt festi, hogy hogyan beszélnek a 11. vben jellemzett népszerű, nacionalista próféták, és hogy milyen próféciákat szeretnek hallgatni az ő ellenfelei, a nép hatalmaskodó vezetői, akik hazafias jelszavak alatt hatalmukban tartják és kiszarolják a népet. Három strófában festi a nacionalista próféták beszédeinek tartalmát és irányát, és a 3, 1—4-ben ehhez csatolja ugyancsak három strófában a maga beszédeinek rövid foglalatát az ő irányának jellemzésére. E prófécia Samaria eleste és Izráel fogságra vitele után keletkezett, mert 2, 12—13. szerint a nacionalista próféták az onnan való gyors kiszabadulással biztatják a nemzetet, amit Jahveh fog végre hajtani; amivel szemben viszont Mikáh azt állapítja meg (3, 1—4), hogy akik Jahveh erkölcsi rendjét lábbal tiporják, azok hiába számítanak Jahveh segítségére.

Első strófa 2, 11. v.) Olyan próféta kellene e népnek, aki nem komolyan, szellemi és erkölcsi kérdésekről, hanem léhán, hazugúl külső örömökről beszélne neki. 11. v.) **Ha lí** a teljesülhetetlen feltételt szokta bevezetni, itt azért használja a próféta, mert a maga részéről lehetetlen az, hogy lenne, 'ís = a 6, 10. vben 'ís = jés, ami itt nem nélkülözhető, úgy, hogy Duhm egyenesen betoldja és mellette a 'ís-t is meghagyja, „ha lenne egy ember“ **egy széltoló**, héb. „szél után járó“, egy léha, semmiházi ember, **És csalárdúl hazudoznék** héb. „hamisságot hazudoznék“ (az lge pi.) így szólván: „**predikálok**“, 'aríf = 'aríf itt is bir ugyan némi éllel, mint a 6. vben, de mivel itt az illető szélházi maga használja magáról e kifejezést, még sem fordíthatjuk úgy, hogy „fecsegek“, hanem „prédikálok“ **neked A borról és a pálinkáról**, nem = borért és pálinkáért, sem nem = arról, hogy sok bor és pálinka lesz; hanem = az én beszédeim nem bűnről és megjavulásról szólnak, hanem borról és pálinkáról, szóval csupa víg és jó dologról. Hogy nem kizárólag természetes értelemben vett borra gondol Mikáh, mikor e kifejezést itt a lehetetlenség világába állított széltoló ajkaira adja, azt mutatja az a kis izellő, amit a 12. 13. vkben az ilyen széltoló próféták beszédeiből ad. A 4-ik sor már Mikáh saját szava: aki így beszélne, **Az lenne a nép predikátora!** Nov. Marti *hólék* helyett perf. *hálak*-ot olvas *rú^ach*-ot *váseqer*-rel fogja össze *kizzéb* tárgyául; „Ha valaki jőne, Széllal és hazugsággal ámitaná“ stb. Csakhogy *hálak* nem = jó; hanem = magy.

Második strófa: 12. v.) a 'aszimennú szóig bezárólag. Duhm és Marti szerint a *haddobró*-ig; de akkor törlésre van szükség. A 11. vben jellemzett hamis próféta beszédét kezdi itt idézni Mikáh.

Ez ellen a felfogás ellen a következőket szokták felhozni: 1. hogy a hamis próféta beszéde a 11. vben be van fejezve; 2. hogy itt nem borról, érzéki ígéretekről van szó, hanem Jákob összegyűjtéséről; és 3. hogy ennél fogva a fogság itt már nem csak gondolatban, hanem úgy van előfeltételezve, mint történelmi tény. Ezeknek alapján azt állapítják meg, hogy itt egy későbbi szófér tollából azzal az ítélettel szemben, amivel Mikáh fenyegetett, vigasztalásul annak az üdvnek ígérete van szembeállítva, amit a fogság után várt a nép. Erre a következő feleleteket adhatjuk: 1. a hamis próféta a 11. vben nem fejezte be beszédét, csak ígérte, hogy beszélni fog; 2. a 11. vbeli bornak és pálinkának itt pompásan megfelelnek a kábító szabadulási ígéretek; 3. az csak babona, hogy Mikáh csak Júdáról beszél mindig, itt sem Júda babyloniai fogsága van tehát előfeltételezve, hanem Izrael assyr fogsága, mely 2 Kir. 17, 6 szerint Hóséa izráeli király 9-ik, és 2 Kir. 18, 10. 11 szerint Hizkijah júdai király 6-ik évében következett be, akinek uralkodási idejére Mikáh működése épen esik. Ha pedig valaki idegen a Mikáh fenyegetésének enyhítésére messiási ígéretek akart volna elhelyezni magában a könyvben, amiben máskülönben teljességgel semmi lehetetlen nincs, hát az bizonyára rosszul választotta volna meg a helyet, ha épen a csúfolódó 11. v. után helyezte volna el üdvígéreiteit. Úgy hogy azt kell mondanunk, hogy, ha, feltéve, de meg nem engedve, a 12. 13. vk. csakugyan ilyen természetű és célzatú későbbi betoldások, akkor eredetileg okvetlenül máshova kellett beszúratniok. 12. v.) **„Összegyűjtvén összegyűjtöm Jákobot, Egészen összeszedlek összeszedvén,** héb: „egészedet összeszedem“ stb; de *kullák* helyett lehet a LXX-val *kullót* is olvasni, hogy a személyváltozás kiküszöböltessék: *Egészen összeszedvén összeszedem.* De az is érthető, ha az első sorban 3-ik személyben említett Jákobot a második sorban már élénk bensőséggel 2-ik személyben szólítja meg. Duhm az első sorból törli 'ásof-ot, a másodikból *qabbéc*-et, és így csinál a mi három első sorunkból kettőt: „Egészen összegyűjtlek Jákob, Összeszedem Izrael maradékát“ Ez a szókapcsolás azonban, amit a V után a fordítások általában követnek, az eredeti ritmus fel nem ismerésén alapszik. A ritmus szerint *sé'érit jisrâ'él* nem a 'aqabbéc-hez tartozó acc., hanem az úgynevezett casus pendens, melyre a 'aszimennú, olv. helyesebben 'aszimennáh suffixuma megy vissza: **Izrael maradékát** ami illeti, azt **Egybe fogom tenni.** A bőbeszédű, dagályos írály a hamis prófétákat utánozza.

Harmadik strófa: a 12. v. többi része és a 13. v. első három szava. Oly népes lesz a fogságra hurczolt Izrael, mint a boczrai júhnyájak, és mint azoknak élén a vezérürü vonúl fel, úgy az ő élükön a „réstörő“, a vezér megy, mint egy hatalmas faltörő kos. **Mint Boczrah júhnyája,** Boczrah volt Edom fővárosa (Ám. 1, 12), mely Jes. 34, 6. szerint nyájokban gazdag volt, és Moábban is volt egy Boczrah, melynek királyáról ugyanezt jegyzi fel 2 Kir.

3, 4; itt bármelyikre gondolhatunk, **Mint nyáj a legelő közepén**, *haddóbró* helyett, mely névelővel és birtokraggal ellátott név volna, olv. *haddóber*; a hasonlat azt színezi, hogy Izráel oly bőségben és szabadságban fog mozogni, mint a legelő közepén járó nyáj, **Úgy zsongnak** (*t^himennáhu* helyett olv. *t^himénáh*, *hum* ige hif. impf. nön. plur. 3-ik szem. GK.²⁶ 72. §. k.) **az embertől**, t. i. az előző strófában említett Izráel *se' érit*-je, mely gyűjtőnév=maradékai. Olyan sokan lesznek ez emberek a fogságba hurczolt Izráelben, mint a boczrai nyájokban a juhok és 13. v.) **A réstörő vonúl fel előttök**, mint a nyáj előtt a vezérürü, úgy Izráel előtt a *pórec*, a vezér megy, mely szót (a *párac* = „tör, kitör, rést tör“ ige kal. part.) a következő strófa *párecú* igéjére való tekintettel választotta a próféta. *Boczrah* helyett a LXX *b^ecárah* (= ἐν θλίψει)-t olvas, aminek nyomán újabban sokan *b^eciráh*-t olvasnak, ami a héberben nem fordul elő, de az arabban *szira*-nak hívják a kökerítéssel ellátott aklot; a héberben ennek megfelelő szó *íráh*. A *haddóbró* suffixumát sokan a következő szóhoz vonják *u* vagy *v^e* kötőszó-nak. Ez összefüggésben van azzal, hogy *kecón* stbit az *'aszimennú*-tól teszik függővé: „Egybe teszem őt, mint Boczra juhát“, vagy „mint juhot az akolba, Mint nyáját a legelőn, És zsongani fognak“ stb. Ezt a mondattagolást azonban a ritmus nem ajánlja. A *t^himennah* helyett, mivel *húm* vagy *him* igének „zúg, zsong“ jelentése bizonytalan, Welh. s utána több más *te^hemejnáh*-t, *Duhm vetel^hemeh*-t olvas a *hámáh* (= zúg, zajong) igétől.

Negyedik strófa: a 13. v.) hátralevő része. A hamis próféta élénken eszeteli, mint már megtörtént dolgot jelentve meg hallgatói előtt, hogy a fogoly izraéliták hogyan törnek ki fogságuk helyéről. **Kitörtek és keresztül mentek**, ez ígén zákéf kátón van, amit honorálni kell, a ritmus is így kívánja; tehát nem: „keresztül mentek a kapun“, hanem „keresztül mentek“, ez önmagában áll, azután jó hozzá a második sorban kiegészítésül: **A kapun, és kijöttek rajta**; váron, kapukon, minden akadályokon keresztül hatoltak. Az ígék perf. után váv. consec-os impfctumok, tehát nem lehet őket jövő időben fordítani vagy jelen időben fordítani és a messiási jövőre vonatkoztatni, mint általában teszik (aminek érdekében *Duhm* a váv. consec-okat ki is igazítja egyszerű kapcsoló vávokká); ellenben a magyarban jelen idővel fordítani egészen helyes, mert nem a tényleges múltat jelentik, hanem a hamis próféta képzeletében már befejezett, és hallgatói előtt megjelenített jövő cselekvényt: nézzétek, már kitörtek, már kijöttek a kapun **És királyuk ment keresztül elől**, héb. „előttük“; ez a királyuk pedig nem Jahveh, mint sokan vélik, hanem Hóséa, az utolsó izraeli király, akit 2 Kir. 17, 4 szerint Assíria királya elfogatott és börtönbe vetett. Oly hamarinak gondolták tehát az elpusztult Izráel teljes helyreállítását, hogy még azt a nemzedéket visszavárták a fogságból magának a királynak vezetése alatt. E reményeiket egyrészt Egyiptomra is építhették, melyre támaszkodva Hóséa pártot ütött Assíria ellen, de főképen

mégis Jahveh volt várakozásuk alapja, valósággal csodát vártak: „**És Jahveh van az élőkön!**“ Megható, mély és őszinte gyermeki bizalom ez Jahveh erejében és népe iránt való szeretetében. És az a próféta, aki így beszél, nem is azért hamis, mintha nem érezné át, amit mond, mert hiszen szíve teljességéből beszél; hanem azért, mert nem tudja azt, amire Mikáh a következő strófákban reá mutat, hogy ennek a bizalomnak, bármily megható is máskülönb, csak akkor van igazi értéke, sőt csak akkor van neki egyáltalán valami értelme, ha megvannak neki a kellő erkölcsi előfeltételei.

Ötödik strófa 3, 1. v.) A nacionalista próféták által hangoztatott remények aplotalanságának kimutatására Mikah itt hivatkozik arra az ítéltre, amelynek a próféták ígéhirdetéséből a nép vezetői előtt már eléggé ismeretesnek kellene lenni, és amelynek tartalmát a következő két strófa hozza. 3, 1. v.) **Erre**, a 2, 12. 13. szavaira, melyekhez e vāv consec. kapcsolódik, **mondék**: a *sim'ú ná'*-t a ritmus kedvéért tegyük át a megszólítottak után a *h'óló'* elé: **Jákob fői, s Izráel házának tisztviselői**, a *qácín* nem tisztán ítélő bírát jelent, hanem általában a közhatalom bíróját, különben ugyanaz a szó, ami az ismert arab qádi, **Halljátok csak**, a cohort *ná'*-t fordítottuk így = no halljátok, halljátoksz, **nem a ti dolgotok**, héb: „nem a tiétek“ **Tudni az ítéletet?** Nem általában a jog ismeretéről van itt szó, hanem specialiter arról az ítéletről, amelynek tartalmát a következő két strófában adja. Duhm a *sim'ú-ná'*-t a megszólítottakkal együtt kihagyja, mert ő a 2. vben jellemzeteket veszi megszólítottaknak: „Én mondom: nem rátok tartozik A jogot ismerni, ti jogyűlölők“ stb. De ez nem helyes.

Hatodik strófa: 2. 3. v.) A 2b. eredeti helyére az 5a. után teendő, a 2b. pedig törlendő. Az ítéletet magában foglaló körmondat első fele: akik olyanok, mint Izráel vezetői, jogyűlölők, stb., azok, mikor már tönkre tették hazájukat, kiuzsorázták népüket — akkor, mondja a 4. vben a körmondat második fele, a tulajdonképeni ítélet, akkor már hiába kiáltanak Jahvéhoz, nem hallgatja meg őket. 2a. v.) **Jogyűlölők, rossz-szeretők** (K: *r'áh* = gonosz dolog, szerencsétlenség; Q: *r'á* = rossz), ez nem a *sim'ú-ná'*-hoz tartozó vocativus, mint általában tartják, hanem a 4. v. *jiz'aqú*-jának alanya. Ennek participiumait 'a^{ser}-rel felbontva folytatja tovább a 3. v.), És olyanok, **akik**, mint ti, az 1. vben megszólítottak, **megették népem húsát**, ez és a következő két perfectum nem általános sententiát, hanem concret cselekvényeket állapít meg, **És bőrüket lehúzták rólok, És csontjaikat összetörték**, ezek természetesen képes kifejezések, amelyek a nép kiuzsorázását akarják színezni. E színezésre kevésbé alkalmas már a képet nagyon is aprólékos vonásokkal tovább fejto két betoldott sor: *És elaprítják, mint a fazékba, És mint húst az üstbe, A ka'a^{ser} helyett Duhm és többen his'é^r-t olvasnak: „És elaprítják mint húst a fazékba;“* de akkor már nagyon is sok lesz a hús.

Hetedik strófa: 4. v.) A körmondat második fele, az ítélet rendelkező része. 4. v.) **Akkor**, mikor a 2. 3. vben elmondottakat mind elkövették az ott említett jögyűlölők és rosszszeretők, akkor **kiálthatnak**, az impf. itt nem pozitív tényt fejez ki, hogy „akkor,” vagy „egyszer majd kiáltani fognak,” hanem lehetőséget (l. Ges. K²⁶. 107. §. r.), hogy mikor mind ezt a rosszat elkövették, akkor meglehet (mint ahogy tényleg történt is), hogy kiáltanak **Jahvéhoz, De nem felel nekik; És eltakarja, v^ejastér** juss. az egyszerű impf. helyett (Ges. K²⁶. 109. §. k.), vagy olv. egyszerűen *v^ejastir tőlük arczát, abban az időben*, teszi hozzá egy későbbi magyarázó, aki ez ítéletnek eschatologicus értelmet tulajdonított, holott a próféta tisztán erkölcsi értelemben mondja ezt: a bűnnel fertőzöttek kiálthatnak Jahvéhoz, nem hallgatja meg őket, **Amiképen ez nem is lehet máskép**, mert az illetőknek **rosszak voltak cselekedeteik**, héb: „rosszakká tették cselekedeteiket.” A közönséges felfogás mellett, mely szerint a 2. 3. vben még tovább folyik az 1. v. vocativusa: Halljátok meg Jákób fői . . ti, kik jót gyűlöltek. . és ti, akik népem húsát megesztek... stb., kissé feltűnő a 4. vben a plur. 3-ik személy: ti, kik stb. akkor kiáltanak. Ezen általában úgy segítenek, hogy a participiumos és 'aser-es mondatok révén észrevétlenül átcsúsznak mindjárt a 2. vagy 3. vben a 3-ik személyre! Így Duhm is, aki szerint a 4 ik versig tart a kérdés: nem a t. dolgokat-é a jogot tudni, ti, akik a jót gyűlölitek népem húsát megeszik.. ? Erre jó aztán a 4 vben a fenyegetés: egykor kiáltani fognak Jahvéhoz, de... stb. A mi mondattagolásunk minden exegetikai ügyeskedés nélkül is sima; a jögyűlölők stb. kiáltanak Jahvéhoz, de . stb.

7. Hamis és igaz proféták.

(3, 5–8.)

5 × 4 soros stófa, a sorok háromütemesek. A szöveg, néhány betoldástól és eltolódástól eltekintve, eléggé rendben van. Ide kell visszahelyeznünk az 5. v. első és második fele közé az előző profécia szövegébe toldott 2b. vi. Azok a proféták, akik a népet kiélik és anyagi előnyökért profétálnak, meg fognak szégyenülni, mert Jahveh felelet nélkül hagyja őket; ellenben Mikáh egyre több erőt nyer Jahvétól a bűn ellen való magasztos küzdelemre. Szép párja ez az előző (2, 11–3, 4) profécianak, melyben meg az van egymással szembe állítva, hogy mit profétálnak a hamis proféták, és mit Mikáh.

Első strófa: 5a. és 2b. v.) A hamis proféták jellemzése: a népet megtévesztik helyzetének helyes felismerésében és e mellett kiélik. 5a. v. **Igy szól Jahveh a proféták felől, Akik népemet eltévelyítik**, ami úgy történik, hogy a helyzetet és Jahvénak abban elfoglalt álláspontját helytelen, külsőleg tetszetős világításba állítják, l. erre nézve I Kir. 22, 19. skv., ahol Mikáh ben Jimla

ugyanazt veti a vele ellenséges próféták szemére, vagy Mik. 2, 11—13-at, ahol prófétánk rajzolja ezt az eltévelyítési eljárást, továbbá Ez. 13, 10. stb. A 2b. v.) mostani helyére nem illik, mert *gőzlel* participiuma ugyan jó folytatása volna a 2a. v. *szón'él* participiumának, de 'órám stb. suffixumai ott csak a levegőben lógnának, míg itt egészen helyökön vannak, mert az 5a. v. 'ammi szavára vonatkoztathatók: **Akik elrabolják róluk bőrüket És húsokat csontjaikról**, t. i. népeméiről. Hogy a próféták kenyérért dolgoztak és zsarolták is a népet, az kiténik a következő strófából, továbbá I. Ám. 7, 12; Ez. 13, 19; stb.

Második strófa (5b. v.) Az előzők folytatása, az élsődi próféták kemény, éles jellemzése. (5b. v.) **Akik, míg fogaikkal harapnak**, a participium az egyidejűség kifejezésére szolgáló névi mondatot képez a hozzá kapcsolódó igei mondat meghatározására: **Hát addig békét hirdetnek; de aki nem ad szájukba**, héb. szájukra, aki nem vet szájukba koncot, **Az ellen háborút szentelnek**. A *qidés milchámáh* kifejezést I. Jóel 4 (3), 9-ben, ahol egyszerűen = a háborút a szokásos szent szertartásokkal megindítani. Itt pedig nincs egyébről szó, mint arról, hogy akitől nem tudnak valamit kizsarolni, azt minden tőlük telhető módon zaklatják, valóságos háborút indítanak ellene ezek a nagy hangú élsődiek a szent ügy nevében. Ezen ugyan nem csillámlik keresztül az, amit Kleinert lát, „hogy a külföldnek a hamis próféták között fizetett ügynökei voltak, akik a mindenkori bérfizető érdekében befolyásolták a nép politikai elhatározásait.”

Harmadik strófa: 6. v. A *koh 'ámar Jahveh* (5. v.) tartalma: sötétség a látnokokra! 6. v.) *Ezért*, bár a LXX-ban is benne van, sőt az még meg is toldja egy *ἔσται*-jal, amit Now. a héberbe is be akar pótolni: *lákén jiljeh* stb.; de mivel a *koh 'ámar Jahveh* (5. v.) miatt ez itt útban van, mégis jobb törölni. Az összefüggés u. i. ez: Így szól Jahveh az ilyen meg ilyen prófétáknak: **Éj reátok látomástalan, És sötétség**, a *chás'káh* ige helyett olv. a LXX-val *ch'sékáh* főnevet, **rátok jóslattalan**; a *miqq'sóm* inf. helyett az első sor *mécházón*-jának megfelelőleg Buhllal itt is sokan főnevet, *miqqesem*-et olvasnak: „varázslattalan.” A *qásam* tulajdonképen = az isteni végzést (*qismet 'álláh*) megtudni és hírvül adni; az ótestamentomban általában a meg nem engedett, a pogányos jóslásokra használtatik e szó. **És leszáll a nap a próféták felett, És setét lesz felettük a nappal**. A sötétség a szerencsétlenség jelképe: e prófétákra látomástalanság éje és szerencsétlenség nappala száll. L. Jes. 29, 6.

Negyedik strófa: 7. v.) A látomástalan éj stb. azt jelenti, hogy nem felel Isten, és emiatt a látnokok megszegyenülnek. 7. v.) **És szégyenlik magukat a látnokok, És megszegyenülnek a varázslók**, e szóra nézve I. 6. v. **És elfedik szakállukat mind**; ez rendesen a gyász jele, itt a nagy szégyen miatti gyászé; **Mert nem lesz Isten felelete** = hiába csinálják szokott praktikáikat, feleletet nem kapnak.

Ötödik strófa: 8. v.) Ezekkel a minden praktikáikkal kudarcot valló látnokokkal ellentétben, akiknek csak a pénzkereset a hivatása, Mikáh az ő magasztos erkölcsi hivatásának, a bűn ellen való küzdelemnek folytatására minden kellő eszközzel, erővel, ítélettel és férfiasággal felszerelve áll. Az isteni hivatás öntudatának valószínűsággal keresztyéni világosságú példája ez. 8. v.) **Ellenben én telve vagyok Erővel**, nem jövőmondó praktikákból meríti a látnoki erőt, hanem benső adománya az neki, *Jahveh lelkével*, glossa az erő forrásának megjelölésére, később betoldott voltát mutatja a 'et praep. és az, hogy a ritmust törli, **és ítélettel**, minden dologban tudja, hogy mi az Isten ítélete, **és férfiasággal**; megvan benne az elhatározottság és bátorság, hogy az Isten ítéletét nyíltan hirdesse; **Hogy megmodjam Jákobnak vétkét, És Izráelnek az ő bűnét**. Szellemi felszerelésénél fogva nem azt tartja hivatásának, hogy olyanokat mondjon, amiket a hallgatóság jónak tart, hanem azt, hogy nyíltan feltárja, mi akadályozza a nemzet igazi javát. Némelyek *kó^{ch}'et* szavakat törlik: „telve vagyok Jahveh szellemével“, mások meg *umispær ug^ebúrâh*-t: „telve vagyok erővel, Jahveh szellemével, hogy kijelentsem“... stb. A *mispær* szót sokan „jog“-nak fordítják, és jogérzetet értenek alatta.

8. Sion felszántatik.

(3, 9—12.)

4 × 4 soros strófa, háromütemes sorokkal. Összefoglalás és befejezés. Az általános és mély romlottság a nemzet fővárosából és vezető osztályaitól, főuraktól, papoktól és prófétáktól indul ki, amiért is a főváros teljesen el fog pusztulni. Egy századdal később egy ehhez hasonló jóslatért Úriah ben Semájah prófétát megölette Jojakim király, és Jeremiát is egy ilyen jóslatáért csak locusunkra való hivatkozással tudták hivel a haláltól megmenteni. (Jer. 26). E prófécia különben az eddig mondottaknak rövid, de éles összefoglalása, melyben a próféta csodálatos elevenséggeggel és szemléltetésséggel állítja elének az akkori Jeruzsálem vezető osztályait, megromlott szellemét és könnyelmű reményeit. E képet látva természetesnek találjuk a nehéz ítéletet.

Első strófa: 9. v.) Júda vezető osztályai épen ellentétei annak, aminek lenniök kellene. 9. v.) **No halljátok meg ezt zót** a ritmust rontja, felesleges, **Jákob házának bét** szintén rontja a ritmust, 3, 1. vben sincs ott, **fői, S Izráel házának** ez is, Jákob is, mint a 10. vből kitűnik, itt Júda országát jelenti, **tisztviselői**, e szót l. 3, 1. v. vnél, **Akik jogtól borzadnak** nem a jogtalanságtól, mint kellene, **S minden egyenest** a *jesaráh* elől a névelőt töröltük, **elgörbítenek**, a helyett, hogy, mint kellene, a görbeségeket igyekeznének kiegyenesíteni.

Második strófa: 10. v.) és 11. v. hat első szava. A fővárosi urak és papok gazdagságukat bectelen úton szerzik. 10. v.)

Akik, bónéh helyett olv. LXX-val *bónéh* plur.-t, **Siont vérontással dámím** I. Hós. 1, 4. vnel, **épfítik**, ebben egyrészt gúny van, mert tulajdonképen rontják Siont, nem épfítik, másrészt célzás arra, hogy ezek a nemzetrontók fővárosi építkezéseikre a pénzt a leg-erőszakosabb módon harácsolják össze (pl. Jer. 22, 13), nem riadva vissza még az orgyilkosságtól sem, vagy olyan eljárástól, mint I Kir. 21-ben van Nábót ellen, **És gazsággal Jeruzsálemet, 11. v.) Melynek fői rá'selhá** suffixuma Jeruzsálemre vonatkozik, **ajándékért ítélnék, És papjai árért adnak tórát, járdáh** péváv ige hif. = a pap elé vitt nehéz kérdésekben, amelyek igen sokszor jogügyek voltak, a tórát, az isteni döntést megadni. Ajándékért ítélni és pénzért adni tórát ugyanaz a bűn, csak ez utóbbi még csúnyább.

Harmadik strófa: a 11. v. hátra levő része. A fővárosi próféták annyival bűnösebbek a többi vezetőknél, mert nem csak pénzszerzésre használják fel szent hivatalukat, hanem a közönség lelkiismeretének elaltatására és hamis vallásos bizalom keltésére is. **És profétái pénzért jövendőlnek** (I. Ám. 7, 12), **És Jahvéra támaszkodnak**, e kettő pedig nem fér össze, — **mondván: „Nemde Jahveh közöttünk van? Nem jó reánk veszedelem!”** Mint Ámosnál (I. Ám. 5. 18; 6. 1. skv. stb.) láttuk, itt is azzal a pogányos felfogással kell a prófétának küzdeni, amely szerint Jahveh és az ő népe között nem szellemi és erkölcsi, hanem testi és természeti viszony van. E felfogásból folyt, hogy a legdurvább bűnökben éltek, és amellet Jahveh segítségére minden ügyükben bizton számítottak. És épen ez az, ami Mikáh szerint a pusztulást elkerülhetetlenné teszi.

Negyedik strófa: 12. v.) A büntetés: Jeruzsálem teljesen el fog pusztulni, aminek a vezetők az okai. **12 v.) Ezért lákén** az összes előzőkre vonatkozik és a büntetést vezet be, **ti miattatok**, urak, papok és próféták, **Sion** az a várhegy, amelyet Dávid a jebuzeusoktól vett el és a Dávid városának nevezett (2. Sám. 5, 7). Ez volt a főváros legtekintélyesebb része, melyen épült a templom és királyi palota egymás mellett (I. Ez. 43, 8.), és így ez volt a fénypontja a városnak és a nemzeti erő és dicsőség jelképe; és ez majd **mezőnek szántatik fel; És Jeruzsálem kórákásokká, 'ijjín** helyett olv. *'ijjím*, **lesz, S a templomhegy**, a Sion hegyének az a legmagasabb része, amelyen a templom volt, **erdőbombbá, 'ebámót** helyett olv. LXX-val *bámat* singularist. Lehet így is fordítani: **erdei bámává**: a fényes városi templom egyszerű elhagyatott bámává lesz a város helyén növő erdő magányában. Júda bűne, a büszke Jeruzsálem (I. 1, 5.) így fog meglakolni. L. Jes. 32, 13. 14.

Mint láthatjuk, 1, 2—3, 12. egy kerek egész,

B) A messiási ígéretek.

A 4. és 5. fejj. magára egy külön kis könyvecske, melyben Marti nyolcz- (I: 4, 1—5; II: 4, 6—8; III: 4, 9—10; IV: 4, 11—13; V: 4, 14; VI: 5, 1—5; VII: 5, 6—8; VIII: 5, 9—14.), Duhm öt (I: 4, 1—5, mely szerinte idegen kézből (Jesájából) való betoldás; II: 2, 12—13. és 4, 6—7; III: 4, 8—13. és 5, 8; IV: 5, 1—5; V: 5, 6—14.) próféciát különböztet meg; de, ha jól megnézzük, csak kettő van benne, ú. m. I: 4, 1—13 és 5, 8; melyben 17×4 soros, és II: 5, 1—7; melyben 6×6 soros strófa van; és ehez van csatolva az 5, 9—12. vben egy 2—6 soros, ehez viszont az 5, 13—14. vben egy 1×5 soros strófa toldalék. E könyvecske a már teljesen kifejlődött és a Dávid házához fűződő messiási váradalmak megvalósulásának gyönyörű, fenszárnyaló festése, amelybe azonban a dolog természeténél fogva még sok érzéki vonás vegyül. A messiási ígéretek könyve ez, mely azt az eschatologus gondolatot fejtegeti, amit Ezékiel (38. és 39. fejj.) tárgyal először, hogy Izráelnek a messiási üdv megvalósulása előtt még egy rettenetes harcot kell megvívnia a világ népeivel, azután aztán annál fényesebben ragyog fel reá az üdv napja. Az I. prófécia, helyesebben eschatologia azzal kezd, hogy a napok végén Sion szellemi uralma alatt az egész föld békében él (4, 1—5). Ekkor a szétszórta Izráelt összegyűjti Jahveh, és Ő uralkodik rajta a Sionon örökké (4, 6—7). Jeruzsálemben fog székelni ez a dicső uralkodás, de addig még át kell szenvednie Sionnak a babiloni fogság kínjait, mert csak abból születik meg a váltság (4, 8—10). Keserves és megalázásokkal teljes harcz ez Izráelre nézve, de Jahveh épen ez által viszi véghez azt a titkos gondolatát, hogy a kevély ellenség megsemmisíttessék, a megalázott Izráel pedig teljes diadalt arasson (4, 14. 11—13; és 5, 8). A II. pedig ehez kapcsolódva a Betlehemből eljövendő király dicsőséges uralmát festi. Ez a hatalmas király csak ideiglenesen, rövid időre szolgáltatja ki népét a pogányoknak, de mikor majd eljő, Jahveh erejével uralkodik, és megrendszabályozza még a félelmetes Assúrt is (5, 1—5). Ő alatta Izráel szellemileg olyan lesz a népek közt, mint az éltető harmat (5, 6), testileg pedig, mint a győzelmes oroslán (5, 7). Innét kezdve aztán már észrevehetőleg csökken az írói erő és alább száll a gondolatmenet két megjegyzésben, melyek egyike arról szól, hogy ekkor Jahveh kírta Izráelből mindent, ami azelőtt a Jahvéval való benső viszonyát zavarta, ú. m. a hadi erőt és a pogányos vallási gyakorlatokat (5, 9—12.); a másika arról, hogy boszút áll a pogányokon, akik meg nem hódolnak (5, 13—14). Ezek nyilván láthatólag a két utolsó strófa tovább fejtései, tehát toldalékok. De a többi oly egymásba vágó gondolatmenetet ad, hogy azt kell mondanunk, hogy, ha talán nem egy író írta is, ami szinte teljesen ki van zárva, de mindenesetre egy szerkesztő állította össze céltudatos terv szerint. Ez eschatológiák eredetét a

Kr. e. 500 tól a Kr. e. 2-ik századig eső korban különböző időkre teszik a különböző magyarázók. Ezékielnél mindenestre későbbiek.

Hogy e könyvecskét akár szerzője, akár egy valamely szerkesztő miért csatolta Mikah könyvéhez, azt könnyű megérteni. Mikah lesúlytó, vigasztalan végszavaira, hogy Sion szántóföldül felszántatik, felségesen illenek, és a szó teljes értelmében mély isteni kijelentést hoznak könyvecskénk kezdő szavai Sion mindeneknek fölébe emeltetik! Ez az a tanulság, amit a profetismus Izráelnek vérrel megírt történetéből levont, és amit Jahveh minden emberi gondolatnak felette megvalósított.

1. Sion diadala.

(4, 1—13.)

17 × 4 soros strófa; az egész különböző kikezdésekre osztható, de nem külön darabokra, mint általában teszik. Az első ilyen kikezdés, az 1—5. v. a messiási kor világbékéjének felséges és kedves rajza. Az utolsó időkben Sion lesz a világ fénypontja és az egész szellemi és erkölcsi élet tűzhelye, onnét árad ki sok népekre a vallási és erkölcsi tanítás, minélfogva azok a harcokkal felhagyva, fegyvereiket a békés munka eszközeivé alakítják át. Teljes biztonságban élnek a népek, és ki-ki élvezi a maga természetadta örömeit, és ki-ki a maga istenének nevében jár. Ezt általában külön darabnak, sőt külön kézből eredőnek is tartják. Hogy ki írta, az még nincs eldöntve. Némelyek (Martí) az 5-ik századból valónak tartják, Duhm pedig azt vitatja, hogy Jesajah a szerzője. Mások azt mondják, hogy még egy Jesajánál is régibb író a szerző, akiből mindkettőn közösen merítették. De ilyen „merítést“ ne tegyünk fel egyikről se. Hogy egyik sem maga vette fel könyvébe, azt bizonyítja az, hogy 1. mind a kettőnél későbbi, deuteriojesajai gondolatok vannak benne, és 2. egyiknél sincs környezetével szerves összefüggésben. Illetőleg ez csak Jesajára mondható el teljesen, mert Mikánál csak az előzőktől üt el hangja, felfogása és gondolatmenete, de a következők egész símán kapcsolódnak hozzá. Úgy, hogy semmi okunk sincs arra gondolni, hogy ez más kézből ered, mint az egész 4—5. fejezet. Hogy Jesajánál olyan környezetbe van beékelve, mely régibb, mint Mik 4—5 fejezete, az nem tesz semmit. Az pedig, hogy a 4, 5. vnek az a nyilatkozata, hogy ki-ki a maga istenének nevében jár, nem eredhetett volna a 4, 1—4. szerzőjétől, aki szerint minden népek Jahvéhoz özönlenek, helyes exegesis mellett nem állhat meg. Szerzőnknek esze ágában sincs a népeknek Sionba özönlése alatt teljes vallási beolvadást érteni. A boldog üdvidöknék ehez a szép rajzához természetesenüleg kapcsolódik a második kikezdés, a 6—7. v., mely a messiási kornak egy másik, elmaradhatatlan vonásáról szól, arról, hogy azon a napon összegyűjti Jahveh a szórványokban még kint levő zsidókat is mind, és uralkodik felettök

örökké. Így valósul meg az Isten országa, melyben közvetlenül ő maga uralkodik. Ez az eschatologicus gondolat sok mély keresztyén igazságot rejt magában. Ennek a fényes jövőnek forrása pedig a babyloni fogság, fejtí tovább a 8—10. v. És itt ellenállhatatlanul eszünkbe ötlük az a gondolat, hogy nemcsak próféciánk, hanem ez az egész kis könyvecske is a babyloni fogság üdvtörténeti jelentőségének kidomborítására íratott. Izráelnek, hogy a várva-várt messiási üdvre eljuthasson, keresztül kellett mennie a babyloni fogság szenvedésein, sőt, fejezi be próféciánkat egy jellegzetes ezékieli gondolattal a 14. 11—13. és az 5. fejezetből ide teendő 8. v., keresztül kell mennie egy világháború kínjain és gyalázatán, hogy végre megadhassa neki Jahveh az óhajtott diadalt.

Első strófa: 4, 1a. v.) A napok végén, vagyis a messiási időkben Sion jól megalapozott, szilárdul álló hegy lesz, a hegyek feje, és rajta a templom lesz a világnak legkiemelkedőbb jelentőségű pontja. 1. v.) *És leszen a napok végén*, echatologicus értelemben, mint Hós. 3, 5-ben, *Szilárdan áll, nákon* (kún nif. part.)-t ide a *jihjeh* elé kell tenni, mint Jes. 2, 2-ben van = „szilárdan álló lesz“, tehát tartósan, szilárdul áll *Jahveh hegye, bét* et a Jes. 2, 2. LXX. nyomán tedd *Jahveh* után és olvass helyette *ubétó*-t (Jes. 2, 2. LXX. olvas: *bét'elohim*-ot = Isten háza): *S háza a hegyek fején lesz*, ez egyszerű névi mondat, nem kell bepótolnunk az előző sorból *jihjeh*-t, még kevésbé nákon *jihjeh*-t (mint Duhm). Ez a hegyek feje a tekintélyénél fogva a legfőbb hegy, a Jahveh hegye, a Sion, és ezen fog állni a templom, *S halmoknál emelkedettebb lesz ő*, (hú'), t. i. a templom; nem fizikailag, hanem hírből és tekintélyben fog a templom ily magasra emelkedni. A M itt is, Jes. 2, 2-ben is összevonja Jahveh hegyét és az ő házat: *És leszen a napok végén, Lesz Jahveh házának hegye Szilárdan álló a hegyek fején, És emelkedettebb lesz a halmoknál*, stb. Ami a ritmust illeti, az Mikáhnál ebben a szövegzésben is jó, míg Jesájánál össze van törve. De az értelem így nem kifogástalan; mert ez, még ha a „*fején*“ helyett „*élén*“-t fordítunk is, mégis csak azt teszi, hogy a Sion a többi hegyek tetejébe lesz szilárdan felállítva, ami pedig különös kitétel volna még annak a nagyon késői tróknál előforduló gondolatnak a kifejezésére is, hogy az utolsó időkben Sion fizikailag fog kiemelkedni, pl. Zak. 14, 10: az egész föld síksággá változik, de Jeruzsálem magas lesz. De szerzőnk előtt nem is ez a fontos, hanem a vallási és politikai jelentőség. A LXX.-ban sem itt, sem Jes. 2, 2-ben nincs *har bét Jahveh*, csak *har jahveh* van; a *bét*-ből pedig, amit itt a LXX. elhagy, Jes. 2, 2-ben a *nákon jihjeh har jahveh*-val parallel sort csinál: *Καὶ ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ ἐπ' ἄκρου τῶν ὄρεων*; ennek a nyomán olvastuk mi a fent fordított szöveget az újabb magyarázókkal, de *ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ* helyett ritmikai okból csak *béjtó*-t olvastunk, Duhmtól és Martitól eltérőleg, akik *bét'elohéi*-nű-t olvasnak; a mi második stichosunk tehát: *ubétó be'ró's*

hehárim. E mellett a magyarázat mellett szól az is, hogy a következő strófában is párhuzamba van állítva a Jahveh hegye és a Jákób Istenének háza.

Második strófa: az 1b. és 2a $\alpha\beta\gamma$. v.) Hogy Sionnak ez a kiemelkedettsége nem fizikai értelemben veendő, mutatja e strófa, mely szerint az abban fog állani, hogy sok nép és nemzet fog hozzá özönleni önként, lelkesedésből. *S özönlenek hozzá, 'áldjv* (reá) helyett olv. a 2. v. és Jes. 2, 2. után *'éldjv*-ot, *népek*, ezt Jes. 2, 2. már túlfokozza: *kol-haggójim* = „a népek mind“, 2a $\alpha\beta\gamma$. v.) *És mennek sok nemzetek: És mondják, ez egészen felesleges prózai megjegyzés, az eredeti szöveg egyszerűen az oda özönlő népek szavait idézi „Jertek menjünk fel Jahveh hegyéhez, És Jákób Istenének házához“.*

Harmadik strófa a 2. v. hátralevő része. Sionnak ez a nagy tekintélye páratlan vallás-erkölcsi jelentőségén alapszik. Mint Jahveh tanításának forráshelyéhez, úgy özönlenek hozzá a népek, hogy megtanulják és otthon életbe léptessék a Jahveh vallásán alapuló erkölcsi felfogásokat és berendezkedéseket. Hogy itt csak ennyiről van szó és nem egyszermind az oda özönlő népek vallási és politikai behódolásáról is, azt csak abból lehet következtetni, hogy az 5. v. azzal végzi, hogy ki-ki jár a maga Istenének nevében és csak Izráel jár a Jahveh nevében. A 2. v.) hátralevő része: Még ezt is az oda özönlő népek mondják: azért menjünk oda, *Hogy tanítson minket útjaiból*, Jahveh útjai azok az utak, amelyeken Jahveh az emberek irányában jár és amelyeken őket vezet, tehát = az ő üdvrendje (Keil), vagy mondjuk gyakorlatilag, Jahveh népének vallása és azon alapuló társadalom-erkölcsi berendezkedése. A *mín*-t általában partitívusnak vesszük: az ő útjaiból tanítson nekik Jahveh mindenkor annyit, amennyit kérnek, és amennyi szükséges. Mint Keil szépen mondja: Jahveh útjai képezik a tananyagot, amelyből folytonosan merítenek. *És járjunk az ő ösvényein; Mert tanítás jö ki Sionból, tóráh* (= Jahvének az egyes eléje terjesztett kérdések tárgyában adott utasítása, tanítása) névelő nélkül áll, de nem azért, mert határozatlan akar maradni (= valamely tanítás), hanem azért, mert abszolút értelemben áll: tanítás egyáltalán csak Sionból jö ki, *És Jahveh szava Jeruzsálemből; d^ebar Jahveh* nem az egyes konkrét kérdésekre adott felelete Jahvének, hanem általában az ő gondolatát kifejező igéje. Ezért rendszeren a tóráh a papoké, az íge a prófétáké. Mik. 1, 5. szerint Jeruzsálem Júda bűnének központja és forrása, itt pedig a Jahveh szaváé. E kettő között sok történt: a kultusz központosítása és Ezékiel ígerete, hogy Jahveh állandó lakhelyül választja Siont (Marti).

Negyedik strófa: 3ab $\alpha\beta$. v.) Jahveh tórája az egyes vitás esetekben és az ő igéje általában olyan hatalom lesz a földön, hogy minden vitát eldönt békésen az egyesek és a népek közt, úgy hogy a harcz feleslegessé válik, és annak fegyvereiből a békés munka eszközei lesznek. 3. v.) *És ítélt Jahveh sok népek között,*

S határoz = választott bírói döntést ad számos (vagy hatalmas) nemzeteknek messzire, ez a versemértéket rontó toldás, Jesajánál sincs meg, törlendő; És, mivel így minden viszály békés úton kiegyenlítették úgy egyesek mint nemzetek közt, kardjaikat ekavasakká kovácsolják, És lándzsáikat, a lándzsa vashegyét szőlőmetesző késekké.

Ötödik strófa: 3ab^{γδ}. és 4. v.) Az örök béke érzéki, de kedves, idilli színezése. 3ab^{γδ}. v.) *Nem emel nép népre kardot, S nem tanulnak többé hadakozást.* Duhm jól jegyzi meg, hogy itt a háború rossz dolognak tekintetik, holott a régi Izráelben épen a Jahveh harcai voltak a vallási és nemzeti élet tetőpontjai, és Jesajah is még ilyen formán gondolkodott (I. Jes. 30, 27. skv.); és ő azért mégis Jesajának tartja ezt az eschatológiát. 4 v.) *Úgy ez a váv correspondeál a következő sor vávjával és ülnek és nem lesz rettegető = úgy ülnek a népek, ki-ki az ő lugasa alatt, és, teszi hozzá a teljesség kedvéért egy későbbi glossa, fügefája alatt, Hogy nem lesz, ki rettegetse.* Az általános békében minden nemzet idilli csendben és teljes biztonságban élvezzi a természet áldásait. Egy későbbi írástudó, utalandó arra, hogy ez az állapot Jahveh Sionból kijövő igéjének munkája és eredménye lesz, hozzá teszi, hogy ez azért lesz így, *mert a seregek Jahvéjának szája szólott.*

Hatodik strófa: 5. v.) Az előző strófa indokolása. Az általános világbékében minden nép biztonságban élvezzi a maga munkájának gyümölcsét, a nemzetek nem rettegetik egymást, mert mindenik a maga istenének uralma és védelme alatt, tehát a maga istene által neki adott földön (Bir. 11, 24) megelégedetten él, és a máséra nem vágyik. Ez Jesajánál hiányzik, csak az 5. v. vége van meg ott egy rövid felhívás alakjában. 5. v.) *Mert az előző vers megokolása, minden népek járnak Ki-ki a maga istenének nevében; = az ő tulajdonában, hatalma és védelme alatt, tehát az ő souverainitásának területén; Mi pedig, kiemeli Izráelt, mint akinek e tekintetben a legjobb rész jutott, mi járunk Jahvéjának nevében, Aki a mi Istenünk örökkön örökké.* Jes. 2, 5. vben ez így van: „Jákób háza, jertek és járjunk Jahveh világosságában.“ Now. a 4. vt az 1–3. v. szerzőjétől származtatja és a „minden nép“-et a Júdához tartozó népekre korlátozza, azoknak szól az az ígélet, hogy munkájuk gyümölcsét békén élvezik: és mind ezt Jahveh szájának mondása biztosítja. Ezzel szemben az 5. v., amely Now. szerint más kéztől, talán az 1–4. vknek ide beszúrójától származik, az 1–4. által rajzolt jövővel szemben a jelen helyzetet festi, hogy bizony most még nem úgy van, mint 1–4. v. mondja, mert most még nem hódoltak meg a népek az egy Istennek, hanem ahány nép, annyi isten. Marti a 4a-t a verses szöveghez veszi, de a 4b.-t prózai betoldásnak tartja, mely azt emeli ki, hogy a fenti jóslat isteni kijelentésen alapszik. Az 5. v. szerinte is, mint Now. szerint más kéztől ered, de ő a 6, 8. v. írójára gondol. Szerinte azt

mondja a glossator, hogy mi Jahveh vallásában maradunk, bármeddig követik is még a pogányok az ő isteneiket; a végleges diadal 4, 1—4. értelmében mégis csak a mienk. Jahveh nevében jární különben szerinte = az életmódot a Jahveh vallásának megfelelőleg alakítani; és Jes. 2, 5. a Mik. 4, 5-ön alapszik. Akik a 4, 1—5. vket Mikától származtatják, az 5 vt azok is ilyen formán magyarázzák: ha a többi népek a magok isteneiknek nevében járnak is addig, míg majd az 1—4. vkben jószolt felségses jövő beteljesül, nekünk azoknál tökéletesebb étellel, a Jahveh szerint való étellel kell e jövőt várnunk. Duhm, aki, mint már említettük, az egész 4, 1—3-at Jesajáéna tartja, abból 3 × 6 soros stófát csinál, a 4. 5. vt pedig, mint prózai toldást, törli. Bár ez az összetűggsbe egész simán bele illik.

Hetedik strófa: 4, 6. v.) A messiási üdv e megvalósulásának napján Jahveh összegyűjtí a szórványokat. A kései írónál ez a messiási idők rajzolásának egyik jellegzetes vonása. 6. v. *Azon a napon*, jellegzetes eschatologícus kifejezés, *mond Jahveh, Összegyűjtöm, ősfáh* kal. cohort. egyes 1-ső szem. (I. Ges. K.²⁰ 68. §. h.), ez és a következő cohort. is azért van egyrészt, hogy az alynak cselekvése tárgya iránti benső érdeklődését jelezze: oh hadd gyűjtsem össze össze akarom gyűjteni, másrészt pedig, hogy a sort, mely máskülönbem nem ütné egészen a háromütemes mértéket, verstanilag teljesebbé tegye, *a sántát*, a part. neutr. és collective áll, főnévi értelemben, mely nem a száműzött nép valamely tagját vagy tagjait, hanem magát a száműzött népet jelenti. A sánta = cselő-boitló, gyámoltalan, nyomorútt (v. ő. Zsolt. 35, 18; 38, 18): ilyen a száműzött nép. *És az elűzöttet*, a nön. part. itt is úgy, mint fentebb, *összeszedem*; *És akit összetörtem*, e sor már épen rövid, úgy hogy Duhm bele is told egy *'ásíb* ígét: „Visszahozom, amit összetörtem“. *Haré'óti* teheti azt is, hogy „rosszat tettem“, sokan így is fordítják: „és akikkel rosszul bántam“ *Cólé'áh* n. sz. = „az eltévedett“, m. sz. (Schulthess, Marti) az arab *tsala'a* után = „a kimerült, elfáradt“

Nyolczadik strófa: 7. v.) Az így összegyűjtötteket erős néppé teszi Jahveh, és ő maga uralkodik rajta örökké. A dicsőségses dávidi királyság tehát ekkor mint valóságos theokratia, Isten királysága fog megvalósúlni. 7. v. *És teszem a sántát maradékká, s'érít* itt már egy fejlett eschatologíai irodalomnak bevett és ismert műszava, *És az eltávolítottat mah'lá'áh a hále'áh* (= túl, tovább) adverbiumból képzett nif.-nak fogják fel, akik pedig ezt nem fogadják el, azok *nil'áh* (*lá'áh* hif.)-t = „az elfáradottat“, vagy *nachláh* (*cháláh* nif.)-t olvasnak helyette: „a beteget“ *erős néppé*, ez parallel a „maradék“-kal, ami mutatja, hogy annak az eschatologíában bizonyos sokat ígérő jelentése volt; *És uralkodik felettök Jahveh Sion hegyén, b'har cijón* a három ütemen túl van, aki akarja törölheti, *Mostantól fogva*, I. 6. v.: „Azon a napon“, *örökké*. Jahvéhnek ezt az idők végén megvalósulandó királyságát

nem fogja többé megzavarni semmi, mint a volt jeruzsálemi királyságot a fogság. A *b^ehar cijón* szavakat Marti azért törli, mert a 8. v.-sel nem tartja összeférőnek: 7. v. Jahveh örökké uralkodik Sion hegyén; 8. v. és te, nyájtornya = Sion hegye, hozzád fog jöni az első, t. i. dávidi uralom. Duhm pedig ritmikai okokból törli, a 8. v. *'ófel*-jéhez tartozó magyarázatnak tartván: „nyájtornya“ (a halom Sion hegyén“).

Kilenczedik strófa: 8. v.) Már útban van és el fog érkezni Jeruzsálemhez az első, azaz dávidi királyság, vagyis a dávidi messiás uralma, melyben természetesen a 7. v. értelmében Jahveh közvetlen uralma fog megvalósulni. 8. v. *És te, nyájtornya*, az a torony, mely mellett (Gen. 35, 21) az ígéretek elvétele után, Rákhelért való gyászában Jákób megpihent. Egyrészt az ígéretekre, és Jákób házának akkori szerény helyzetére, másrészt az író korabeli Izráel helyzetének ahoz való hasonlóságára való célzásul szólítja Jeruzsálmét, illetve Siont ezzel a rejtelmes névvel. Magyarázatul oda is tette vagy ő zárjelbe, vagy egy későbbi írástudó glossa gyanánt, hogy e nyáj tornya nem más, mint *Sion leányának halma*. *'Ófel* = daganat, kiemelkedő rész. E szó többször fordul elő erődített városok kiemelkedő pontjának, esetleg valamely körülfaragott és kifalazott oldalú hegynek a jelölésére. Néha tulajdonnév gyanánt is használtatik. Itt is tekinthető esetleg annak. Jeruzsálemben a Sion hegyének egy magasabb részén volt egy ilyen kiemelkedés, ami körül volt falazva (2 Krón. 27, 3; 33, 14; Neh. 3, 26; 11, 21.) és amit néha röviden csak *'ófel*-nek neveztek. Nagyon valószínű, hogy az akkori hagyomány szerint ez a *'ófel* azonos a Gen. 35, 21-ben említett nyájtornyával. Ami a főváros ilyen megszólításának fentebb jelzett célzásait még jelentőségtelesebbekké teszi. Ha *bat* helyett *har*-t olvasunk és *'ófel*-t tulajdonnévnek vesszük, így hangzik a glossa: *sion-hegyi Ófel*: és te, nyáj tornya, azaz sioni Ófel, a fentebbiek értelmében már útban van és *Hozzád*, *'ádejká* visszacseng az előző próféciában *'ad-bábel*-re (10. v.) *fog jöni*, (*'átáh* igétől kal impf.) *És elérkezik az első*, a dicsőséges dávidi *uralkodás, Királyság Jeruzsálem leányának*, = a nő alakjában megszemélyesített Jeruzsálemnek. A dávidi uralkodás visszatérése nem jelenthet mást mint a messiási uralom megvalósulását, és pedig, ismételjük, a 7. v. értelmében. Hogy ez alkalomból királyság jő Jeruzsálemnek, az azt jelenti, hogy a messiási uralom alatt is újra Jeruzsálem lesz a királyi székhely. Marti *'ófel bat cijón*-t a vers szövegéhez számítja és *ubá'áh mamleket l^ebat j^erusálaím*-ot tekinti széljegyzetnek; az ő strófája tehát így szól: „*És te, nyáj tornya, Sion leányának halma, Hozzád fog jöni A korábbi uralom*“ Duhm *'ófel*-t és *ubá'áh*-t törli, az utolsó sorban pedig *l^ebat j^erusálaím* helyett Wellhausen után *l^ebéjt jiszrá'él*-t olvas: „*És hozzád, nyáj tornya, Hozzád, Sion leánya, fog jöni A korábbi uralkodás, a birodalom, Az izráel házáé*“. Nowack szintén elfogadja e szöveget és így fordítja: „ . . . és a királyság az Izráel háza felett“.

Tizedik strófa: 9. v.) A kilátásba helyezett fényes jövőről itt áttér a szomorú jelenre. Jeruzsálem, melyben jelenleg nincs király, kínosan szenved. De ez vajudás csak, melyből a szebb jövő meg fog születni. Ezért nincs oka Jeruzsálemnek a felett keseregni, hogy most nincs benne király. 9. v.) *Most*, mikor ily kilátás előtt állasz, mint a 8. v. mondta, *miért ütsz riadalt?* A megszólított Jeruzsálem; a riadal pedig nem harci riadó, hanem a fájdalom riadala, mint ezt a vers vége mutatja. *Nincs benned király?* a tényleges állapotot az élénkség kedvéért kérdés alakjában konstatálja; *Vagy elveszett tanácsadód, jó'éc* Jes. 9, 5 (6)-ban a Messiásnak egyik díszneve, itt is a királyt jelenti: elveszett királyod, *hogy vajudás Fogott el*, héb. szórend: „hogy elfogott Vajudás“ *mint a szülőnőt?* A kérdés a kérdezett hiány és veszteség fenforrását feltételezi, tényleg elvesztette királyát Jeruzsálem; de az ez által okozott fájdalmat a jelen körülmények közt meg nem okoltnak tünteti fel: azért nem érdemes úgy keseregni. Keil szerint, aki ezt is Mikától származtatja, a kérdés rhetorikus, melylyel a próféta a jövőbe helyezi magát: Sion el fogja veszíteni királyát és a felett nagy fájdalmat érez. Nowack ironicusnak látja a kérdést, melylyel Mikáh a külső hatalmi eszközök keresésén akar egyet ütni: a fenyegető veszély miatt a város jajveszékeléssel van tele és akkor a próféta azt kérdi, nincs-e benne király? Mintha azt mondaná, hogy most, mikor a háború az ajtó előtt van, nincs a nemzetben erő és tanács a háborúhoz. Marti szerint ellenben éppen nem ironicus a kérdés, hanem a Sionra nehezedő sorsnak egész súlyát akarja éreztetni: oly súlyos az, hogy úgy látszik, mintha Jahveh már nem volna népének királya és tanácsosa. De ez csak látszat. Ő „csodatanácsos“ (Jes. 9, 5 [6]), aki azt akarja, hogy Sion ezen a nagy nyomorúságon keresztül lábáljon.

Tizenegyedik strófa: 10. v.) a *basszádel* szóig bezárólag. Az előző versből kiolvasható enyhe szemrehányást oda helyesbbíti, hogy elég oka van Sionnak a fájdalom kitöréseire, mert most igen nagy szenvedést kell kiállania a jövő üdv fejében. 10. v. *Vajudjál és törj ki*, t. i. a fájdalomtól, *gochi* a *gúach* vagy inkább *giach* ige kal imperativus egy 2-ik személy, nön., m. sz. kiható értelemben: töresd elő = szülj *Sion lánya*, *Mint a szülő asszony*; *Mert most kimégy a városból*, melyet az ellenség bevesz, *És a mezőn lakol*, akár azért, mert az ellenség elől menekülve hajléktalanul bújdosni lesz kénytelen, akár pedig azért, mert rabszljra fűzve szabad ég alatt vándorol száműzetése helyére. A *gochi* szó helyett, akik az igének sem benmaradó, sem kiható jelentését nem tartják ide illőnek, különböző szavakat olvasnak: Elhorst: *hégi*, a *hágáh* (= zúg, sóhajt, nyög) igétől; Buhl: *pe'i* a *pádáh* (= sóhajt, kiált) igétől; Grätz pedig: *hé'ánechi* a *ánach* (csak nif. = sóhajt) igétől.

Tizenkettedik strófa: a 10. v. hátralevő része. Sion leánya Jeruzsálem bevétele után egész Bábelig jut; és ott fogja őt megváltani Jahveh. Az a vajudás tehát, amin a két előző strófa szerint

a népek át kell esni, de amiből strófánk szerint a váltság meg fog születni, a babyloni fogság. Abból azonban, hogy a babyloni fogságot megelőző szenvedéseket (Jeruzsálem ostromát, stb.) mint folyamatban levőket (*most* stb.) írja le, magát a fogságot pedig közvetlen küszöbön állónak, sem azt nem kell következtetni, hogy írónk a fogság előtt élt, sem azt, hogy írását a fogság előtt keletkezettnek akarja hamisan feltüntetni; mert ez egyszerűen irodalmi kép. Az egész beállítás mutatja, hogy ez sem nem valódi, sem nem a tények után kelt ájłoslat, hanem vallásos történelem-szemlélet; szerzőnk szerint a messiási üdv a babyloni fogságból fog megszületni: *És eljutsz Bábelig, Ott mentetel meg: Ott vált meg Jahveh téged Ellenségeid kezéből.* A babyloni fogság keserőségei és az azóta a nemzetre szakadt szenvedések is tehát úgy tekintendők, mint a szülési fájdalmak, amelyek velejárói az újszülött, azaz a messiási üdv létrehozatalának. Ezt a múltakból levont történelmi igazságot állítja kortársai elé szerzőnk ebben a képben, melyben a babyloni fogság előzményeit megeleveníti. Ő már a fogság után, de még a messiási üdv megvalósulása előtt, mindenestre azonban Júdának egyik megpróbáltatásokkal teljes, nehéz korszakában élt és írt.

Tizenharmadik strófa: 14. v.) Önmaga megvagdalására szólítja fel Siont, mert ostrom folyik ellene, és királyát a legnagyobb megaláztatás éri bortal ütök arcú. Hogy e vers hogyan kerülhetett mostani helyére, azt lehetetlen megmondani; de annyi bizonyos, hogy ott, Júdának a pogányok felett aratot végső diadalát zengő 13. v. után nem jó helyen van. De egyebütt sem könnyű neki helyet találni. Mindazonáltal, bár a 10. v. után a 11. v. minden közvetítés nélkül is egészen jól következhetnek, mégis jobb ezt a verset ide tenni közvetítőnek. A 10. vben bizonyos nyugvópontra jutott az a gondolat, hogy a babyloni fogságból születik a váltság. Most itt, hogy tovább mehessen e gondolat gyakorlati megvalósulásának festésére, a tizenegyedik strófával párhuzamban újra fájdalomkitörésekre szólítja fel Siont, hogy aztán a tizenkettedik strófával párhuzamban ehez fűzze a 11—13. v. kb. a nagy fordulat festését. Hogy itt Jeruzsálem ostromáról van szó, az kétségtelen; de, hogy melyikről, azt nem lehet megállapítani. Hogy ez az ostrom írónknak már mögötte van, az kitetszik abból, hogy eredményét, a király arcú veretését, a nép kivonulását, stb. már ismeri. Minden arra mutat, hogy itt is egy rég múlt esemény van megjelölve. És pedig nem is valamely konkrét esemény, hanem a babyloni fogságot megelőző események összefoglalása. 14. v.) *Most vagdald magadat, a gádad,* ige hitp. csak Jer. 5, 7ben = összeesereglik, de ott is bizonytalan e jelentés, egyebütt pedig mindenütt = ruháján és bőrén bevagdolásokat tesz a nagy fájdalom és gyász jeléül, *sereg leánya* = Sion leánya, melyet az előző igével képzendő szójáték kedvéért nevez *bat gédúd*-nak. E szó (= a magyar „osztag“) egyesben soha sem jelent mást, mint portyázó vagy rabló csa-

patot, általában sereget (Zsolt. 65, 11ben = hant, de ott is plur.), *Visáncot tettek, szám* helyett olv. a parallel *jakkú*-nak megfelelőleg *számú* plur-t, *ellenünk*, t. i. Jeruzsálem ellen; tehát az ostrom immár folyik; *Bottal ütök állon* | *Izráel bíráját* = királyát, a *séber*-tel való szójáték kedvéért nevezi így. Hogy ez szószerinti értelemben veendő-e, s ha igen, Izráelnek melyik királyával esett meg, bajos volna eldönteni. Talán legtermészetesebb, ha azt gondoljuk, hogy az író ezzel csak összefoglalólag akarja jellemezni mindazokat a bántalmazásokat és megaláztatásokat, amiket Izráel uralkodói a babyloni fogság alkalmából elszenvedtek. A *bat-gédúd* helyett ma Wellh. után általában *hitgódéd* inf. abs.-t olvasnak a *titgódé* di mellé: „vagdalván vagdald magadat.“ A *sófét*-et a LXX. nyomán *sófétére* igazítani nincs miért.

Tizennegyedik strófa: 11. v.) A 14. v. felszólításának indokolása, és egyúttal a nagy fordulat előkészítése: most ugyan úgy látszik, hogy az ellenségek teljesen megalázzák Siont; de, mint a 12. v. tovább fűzi, ennek éppen ellenkezője fog bekövetkezni. A 12. és 13. v. arra utal bennünket, hogy e verset ne történetileg, hanem eschatologialag értsük. Hogy azonban ennek az eschatológiának megírására valamely történeti tény adott lökést az írónak, az lehetséges. A babyloni fogság után Jeruzsálem nem egyszer volt olyan szorult helyzetben, mint amilyen itt élénk tárul. 11. v.) *Mert*, a *v^e* az előzők indokolását vezeti be, *most összegyűltek ellened*, *álalík* nön. suffixuma *bat jérúsáláim*-ra megy, *Sok nemzetek, gójjim* = pogányok; *Akik mondják*: „*Legyen megszenteltelve a chánéf* (= istentelennek, istentelenség által megszenteltetettnek lenni, l. Zsolt. 106, 38) *ige juss. s szemléljék* (sing. fem. állítmány a du. vagy plur. alany előtt, l. Ges. K.²⁰ 145. §. n. k.), *gyönyörködjenek (cházáh b^e) megszenteltetésében, Szemeink Siont!*“ Az összegyűlt pogányok főcélja, hogy a szent Siont megfertőztessék és abban gyönyörködjenek. És e céljokat egészen bizonyosra is veszik. Wellh. *tech^enaf* helyett *tiszáchéf* (sáchaf ige nif.)-et olvas oly értelemben, mint Jer. 46, 15-ben: rántassék le, veretessék le.

Tizenötödik strófa: 12. v.) A nagy fordulat. A pogányok megsemmisítő hatalma, Júda nyomorúlt tehetetlensége, mind csak látszat. Jahvének éppen ellenkező a gondolata, mint amit ez a külső látszat mutat. 12. v.) Azzal a biztos tudattal gyűltek össze, hogy megszenteltentik Siont, *De ők nem tudják* | *Jahveh gondolatait*, ez a sor háromütemesnek rövid, talán eredetileg *ét machsebót* volt (Duhm), *És nem értik tanácsát, Hogy nem győzelem végett, hanem úgy szedte össze őket, mint kévét szérüre* = megtiprás végett.

Tizenhatodik strófa: 13a. v.) Jahveh felszólítja Sion népét az ő céljának végrehajtására, a pogány népek megtiprására, mely munkára kellő erővel és eszközzel is fel fogja szerelni. 13. v.) *Kelj fel és csépelj, dósi a dúis* ige nön. imper. l. Ges. K.²⁰ 72. §. q

Sion leánya, Mert erre megadom neked a kellő hatalmat: szarvadat vassá teszem, És patáidat teszem (e szót ('*ászim*) Dulim törli) *érczczé, Hogy összetörj sok népeket.* Itt a győzelmes Sion a cséplő ökörhöz van hasonlítva. Ugyanezt a gondolatot Jes. 41, 15. úgy fejezi ki, hogy Jahveh cséplőhengerré teszi Izráelt.

Tizenhetedik strófa 5, 8. v. és 4, 13b. v.) A vajadás vég-kifejlődése: Izráel minden ellenségét kiírtja, és vagyonukat chéremmé teszi. 5, 8. v.) Ez a vers mostani helyén a versformába nem fér bele, és előzőihez nem is illik, mert azokban 3-ik személyben van szó Izráelről, mely itt a 2-ik személyben szólíttatik meg, úgy, mint 4, 13-ban is. A 4, 13. vbe mindenképen jól bele-illik, pompás folytatása a 4, 13a. vnek. *Erőt veszel szorongatóidon,* héb.: „felemelkedik kezed (olv. *jádaik* nön. suff.) szorongatóid (olv. *cáraik* nön. suff.) felett“. A *tárom* ugyan juss., de mivel itt nem óhajtásról, hanem ígéretről van szó, egyszerű impf. értelmében (Ges. K.²⁶ 109. §. k.) kell venni, esetleg *tárúm* (defect. írással) -nak is olvasni. *S ellenségeid* (olv. *'ójbaiik* nön. suff., mert a nő-nemű suffixumokat e vben akkor változtatták himnemiükre, mikor mostani helyére került) *mind kiírtatnak,* héb. „kiváogatnak“. Ennek viszont közvetlen folytatása a 4, 13b. v.) *És chéremmé teszed, hecherím* (hif.) = valamit vagy valakit kizárólagosan Isten tulajdonába adni, úgy hogy az a profán használattól, sőt még az érintéstől is teljesen elvonassék. Ez a gyakorlatban az illető chéremnek elpusztításában, ha élő lény, ember volt, megölesében állt. Különösen az olyan háborúk hadifoglyait szokták chéremmé tenni, amelyek kiváltképen Jahveh háborúi voltak. Ilyen lesz ez az utolsó nagy harc is, ezért adja Sion *Jahvének* chéremül *zsákmányukat,* t. i. a pogány népektől elvett zsákmányt, *És vagyonukat az egész föld urának.* Ez már egészen kései kifejezés (l. Józs. 3, 11. 13; Zak. 4, 14; 6, 5; Zsolt. 97, 5. Marti). Itt bizony erős zsidó nacionalismus van; de nekünk ezt is az Új testámentom világlátásában szabad értenünk, és akkor azt a felséges Igazságot nyerjük, hogy a lelki Izráel egykor az egész világot legyőzi és hadi zsákmányul adja az Úrnak örök, elidegeníthetetlen szent tulajdonúl. *Vehacharamti-t* Keil első személynék tartja, melynek alanya Jahveh; ami elég különös. Ugyanő Ros. és Casparival azokra az utolsó eseményekre vonatkoztatja ezeket, amelyekről Jóel 4. fej; Ez 38. fej; Zak. 12. fej; és Jel. 20, 8. skv. szólnak. Ebben igaza is van.

2. Messiás uralma.

(5, 1—5.)

6 × 6 soros strófa. Ez a jövendölés az előzőhöz csatlakozik, mint a 4, 8nak megfelelő *v^eattáh* kezdet is mutatja. A nyáj tornyához 4, 8 skv. szerint elérkező uralom királya a Betlehemből származó Dávid lesz, aki csak egy kis ideig várakoztatja még nyáját, de aztán Jahveh erejével fogja azt legeltetni. Ő alatta Jahveh

nevének felségében lakozik a nép, és épen ez biztosítja neki a békét Assúr ellen. Ha Assúr megtámadja Izráelt, hét-nyolc ember elég lesz arra, hogy visszaverje és megrendszabályozza. Végzi pedig azzal, amivel az előző kezdette, t. i. mint amaz Sionnak, úgy ez Izráelnek a népek közt az utolsó időkben elfoglalandó jelentőségteljes posztóját festi. Egyfelől olyan lesz Izráel, mint a harmat és az eső, istenadta üdítő és éltető erő a népek közt, de másfelől olyan, mint az oroslán az állatok közt, t. i. mindeniknél hatalmasabb. Itt valamely Izráel által vívandó további harcokra nem kell gondolni, egyszerűen arról van szó, hogy Izráel, mint politikai szervezet olyan hatalmas lesz, hogy a többi nemzetekben feltétlen tiszteletet és félelmet gerjeszt.

Első strófa: 1. v.) Efrata Betleheméből jő egy titokzatos személy, hogy király legyen Izráelben; ez nem lehet más, mint a betlehemi Dávid, akinek szerzőnk korában visszajövetelét várták. De ennek származása örök időkből való; ami nemcsak azt jelenti, hogy szerzőnk mögött Dávid kora már a homályos régmúltban van, hanem azt is, hogy előtte itt is ugyanaz a titokzatos gondolat lebeg, ami a 4, 7. és 8. vben, ahol azt mondja, hogy a Sion hegyén Jahveh maga fog uralkodni, és ezzel visszatér oda az első, azaz a dávidi uralom. 1. v.) *És te Efrata Betlehem, e megszlítás* a 4, 8v-hez társul: mint akkor, az ígéretek elvétele után Jákób, úgy most is majd, az ígéretek megvalósulásakor a második Dávid Efratából vonul a nyájtornyához. Efratának a 1 Krón 2, 50—51. helyes szövegezése szerint Kirját — jeárim, Betlehem és Betgáder, mint az ő Kálebtől való elsőszülött fiának Hurnak gyermekei, unokái voltak; tehát: Efrata a vidék neve, amelyet a Kaleb törzse, annak is Hur nemzetsége tartott megszállva, és rajta e három várost birtokolta. Ezért nevezik Dávidot és más betlehemieket is efrataiaknak. *Legkisebb* ez Betlehemnek nem álltmánya, hanem appositója, tehát még ez is megszlítás, amiért is némelyek névelőt is tesznek hozzá „aki legkisebb“ *hogy legyen* = hogy helyet foglaljon, törlendő, mind a ritmus, mind az értelem azt mutatja, hogy ez csak tévedésből csúszott ide a negyedik sorból, a helyes összefüggés ez: te Betlehem, te legkisebb *Júda nemzetségei között*, az egyszerű család a héberben = *bajt* = ház; ha ez a testvérek megházasodásával vagy más oldalakonok csatlakozásával megbővül = *móledet* = egy házközösség mely egyúttal kultuszközösség is; több házközösség egyesülése = *béjtáb* = ősháztáj; több ősháztáj egyesülése = *elef*, mint itt is van, vagy *mispacháh* = nemzetség, mely szintén egy kultuszközösséget alkot, és élén a séch = a *zákén* = vén áll, akit néha *alluf*-nak is neveznek (némlyek *b'e'alféi* helyett Zak. 9, 7; 12, 5. után itt is *b'e'alluféi*-t akarnak olvasni, de tévesen); több *elef*-ből vagy *mispacháh*-ból áll a *matteh* vagy *sebet* = a törzs; tehát Júda törzsének nemzetségei közül a legkisebb szólíttatik meg itt, hogy *Belöled jő ki nekem*, a héb. szerkezet szerint a *jécé'* ige alanya a *lihjót mósél*, a tulaj-

donképeni alany, mely épen titokzatosságánál fogva nincs kitéve: *valaki, hogy uralkodó legyen Izráelben, mósél* visszacseng a 4, 8. vben *memsálálh*-ra. *És annak származása őskorból, Örök időkből való*: ez az eljövendő király nagyon-nagyon régi időkből való már: nem lehet más, mint Dávid, (Ez 34, 23. s kv; 37, 24.) mert a régi királyok közül ő jött ki Betlehemből. Az első sorban LXX-ban Βηθλεέμ οἶκος τοῦ Ερρζθζ = *bét-lechem béth-efrátáh* van, aminek alapján többen az elsőt, mint a második magyarázatát, törlik. Akik a második sorban *lihjót*-ot megtartják, így fordítják: „ki kicsiny vagy arra, hogy Júda nemzetségei közt légy”; de ez esetben *méhejót*-nak kellene lenni; így, amint van, ezt tenné: „ki elég kicsiny vagy arra, hogy Júda nemzetségei közt helyet foglalj.” Már pedig ahhoz, hogy valamely ősháztáj-csoport valamely törzs nemzetségei között helyet foglaljon, az illető csoportnak nem elég kicsinek, hanem elég nagyoknak kellett lenni.

Második strófa: 2. és 3. v.) a *Jahveh* szóig bezárólag. Izráel elhagyatottsága tehát csak addig tart, míg ez a hatalmas király megszületik, és a szétszórt zsidók összegyűjtetnek; akkor fellép az új király és Jahveh erejével kormányozza népét. 2. v.) *Ezért*, mivel ilyen uralkodó van kilátásba helyezve Izráel számára, a nyomorúság nem tart már soká: ez a hatalmas uralkodó csak *addig adja oda őket* = szolgáltatja ki népét az ellenségnek, *Mig egy szülőnő szül*, amíg teljesül a Jes. 7, 14-ben ígért Immanuel jele, és megszületik a Jes. 9, 6-ban ígért békefejedem, mely locusokra itt világos célzás van, *És többi testvéreji*, az eljövendő dicső király népének minden tagját testvérének tekintí, *mejtérnek*, a *jésuábún* (= *jásúbú*) kifejezés világosan a Jes. 7, 3; 10, 21-re, *Séár-jásúbra* való czélzással választatott = visszajönnek a szórványokból *Izráel fiaihoz*, *al* az *el* helyett, hogy szemléltesse a visszatért fiak felhalmozódását. 3. v.) Mikor ez meglesz, *Akkor fellép* ez a király, *véamad* épen olyan értelemben, mint Dán 11, 3-ban *és legelteti*, ez igé mellől kieset a tárgy, de a LXX-ban még megvan τὸ ποιμνιον αὐτοῦ = *mar'ító* = *nyáját* | *Jahveh erejével*, I. Jes. 9, 5(6). A 2-ik vt az újabbak mind prózai glossának tartják, mely véleményük mellett az a főérvök, hogy ez a Jes. Immanueljének és Seár-jásúbjának titokzatos exegesisé: ebből azonban még nem következik az, hogy e vers próza, sem az, hogy nem eschatologikánk szerzője írta.

Harmadik strófa: a 3. v. többi része, és a 4. v. a *béármenóténú* szóig bezárólag. Az ő uralma alatt Jahveh megközelíthetetlen felsége fogja népét óvni, és épen ez biztosítja számára a békét az esetre, ha Assúr megtámadná. A 3. v.) többi része: *Jahvének, Istenének*, a suff. a Messiásra megy, *neve felségében* e szavakat a M és az összes fordításokkal szemben, melyek a ritmust félreismerik, az előzőktől elszakítva a következőkhöz kell vonni, *véjásábú* elől a LXX-val a *ve*-t törölvé: *Lakoznak* a nyáj tagjai, *mert akkor Nagy lesz* Jahveh neve *a föld végéig*: 4. v.

És ez, zeh itt vagy neutr. épen mint Neh. 2, 2-ben (l. még Gen 6, 15; Préd. 1, 17): az a körülmény, hogy Jahveh nevének felségében lakoznak, és hogy ez a név nagy lesz: ez lesz béke, ez okozza azt, hogy béke lesz; vagy himn. és akkor a messiásra vonatkozik: ő lesz béke, Assúr (értsd Syriát) ha bejö földünkre, És ha belép határunkba, bearmenótéjnu helyett az 5. v. azonos refrainjének megfelelőleg, a LXX. után olv. bigbilénu. — Duhm 3b. vt a 2. vhez fogja, v'jásábú helyett v'jásubú-t olvasván: 2. v.) míg testvérei visszatérnek, . . . 3b. v.) és azok visszatérnek, mert nagy lesz ő stb., t. i. a messiás, akít ő, mint Marti is, a jigdal alanyának vesz. Now., Marti a v'jásábú-t meghagyják, de a M szerint az előzőktől elszakítják, és praegnanter veszik: a messiás legeltet Jahveh nevének felségében; és ök, t. i. a nyáj, lakoznak biztonságban. A 4. vben zeh-t Duhm is a messiásra vonatkoztatja: ő lesz a béke. Érdekes, hogy Ef. 2, 14. is így magyarázza ezt: αὐτός ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, noha LXX: Κεὶ ἐστὶν αὐτῆ ἡ εἰρήνη: „és lesz neki (a földnek) békéje“, vagy: αὐτὴ ἐστὶν εἰρ. vagy: ἐστὶν αὐτῆ (ἡ) εἰρήνη = „és ez a béke, ilyen béke lesz, ha“ stb. Ezt követi a legtöbb magyarázó és fordító. Kár., az Ef. 2, 14. szerint: És ő a mi békességünk. Akik azt mondják, hogy e magyarázat azért nem állhat meg, mert az előzőkben a messiás az alany, tehát, ha itt is az akarna lenni, akkor nem volna szükség zeh-vel újra felvenni, azoknak nincs feltétlen igazok. Mert a jigdal-nak sokkal természetesebb alanya sém jahveh, mint a messiás, miután már előtte is van egy másik ige is (v'jásábú), amelynek nem ő az alanya. Ez alapon áll a mi első „vagy“-unk. De, aki azt nem fogadja el, annak helyesebb a második „vagy“ mellé állani, hogy zeh = a messiás, mint a mellé, hogy zeh praedicativ: „ilyen béke lesz“, mert az előbbit az is támogatja, hogy az egész fejtegetés befejezésében (5. v.) v'hiccil-nek az alanya szintén a messiás, tehát, ha úgy tetszik, ez a zeh. Marti a 4. vt egészen betoldásnak tartja, l. ezt az 5. vnel.

Negyedik strófa: a 4. v. hátralevő része és az 5. v.) Ha Assúr (= a nagy Sándor utáni syr birodalom) meg akarná zavarni Izráel békéjét, hát a támadást az igen könnyű szerrel visszaverné. Hogy itt a „sok népek“ (4, 11)-ről nem emlékezik és az assyr támadást nem a messiással vereti vissza, az épen onnét van, mert itt a fentiek megvilágosítására csak egy példát, egy képet akar elének állítani. Hogy e kép megrajzolásában makkabaeus-korbelti események lebegtek az író előtt és Assúr = Syria, abban nincs semmi lehetetlen, mivel az egész a Kr. e. 2-ik században keletkezhetett. A 4. v.) hátralevő része: És állítunk, mi a messiással egybefoglalt nemzet állítunk ellene, Assur ellen hét pásztort, a pásztorok általában a vezető emberek, mint Ez 34; Zak. 11. fejezetében; ennek paralellje a következő sor: És nyolcz felkent embert héb „ember felkenteket“ (l. Ges. K²⁶. 128. §. 1.). A 7 és 8 a mozgósítandó vezetők maximumát szabja meg. Hogy e

számokban 1. Makk. 16, 1—10-re volna vonatkozás, azt csak az támogatja, hogy tényleg Simon volt a 6-ik a makkabaeusi fejedelmek sorában, és hogy az ő két fia, Júdás és János (a 7-ik és 8-ik) a syrek támadását visszaverték. De itt nem arról van szó, hogy hányadikak a mozgósított vezetők, hanem arról, hogy hányan vannak. 5. v.) És ezek a nem nagy haderővel (vagy talán csak személyesen) kiállított vezetők *legeltetik* sensu malo, *erec* a LXX-val törlendő, nem „Assúr földjét”, hanem: *Assúrt karddal, és Nimród földét*, Gen. 10, 11. v. szerint ez is Assúr, *kivont karddal*, u. i. a *M biftáchejha* (= „ajtaiban,” LXX: ἐν τῇ τρύρα ὡς τῆς = „árkaiban”) helyett olv. az újabbakkal *bapp^eticháh*. *Igy ment meg* a messiás *Assúrtól, ha bejő földünkre, És ha belép határunkba*, refrain az előző strófa végéhez. Az utolsó előtti sor egy ütemmel, az összefoglaló „Igy ment meg” szóval hosszabb a rendesnél. — Marti az egész 4. 5. vt toldásnak veszi, mert az az író, aki ezt írta, nem emlékezik a „sok népek”ről (4, 11), hanem csak az assyrokkal = syrekkel van baja; nem a messiással, hanem a hét és nyolcz vezérrel = a makkabaeus Simon fiaival vereti vissza az ellenséget. Duhm sem osztja ezeket az érveket, az utolsó kivételével, mert a 4. 5. vből egy négysoros strófát megtart, a 4a.-t és 5b.-t: 4a.) *És ő* — a messiás — *lesz a béke*, 5b.) *És megment Assúrtól Ha bejő földünkre És ha belép határunkba*. Az utolsó érvet azonban már ő is osztja, és ennek megfelelőleg a 4b. és 5a.-ból az ő imént idézett strófájához egy „pótköteményt” csinál: ami teljesen egyezik a mi harmadik strófánk két utolsó és negyedik strófánk négy első sorával. Ezekre fentebb már megfelelőltünk; még csak annyit, hogy ha egy eschatológiában, mely a Kr. e. 2-ik századból való, makkabaeusi vonatkozások észlelhetők, azért nem szükség mindjárt idegen kezét keresnünk.

Ötödik strófa: 5, 6. v.) A Messiás uralma alatt Izráel nemcsak politikai függetlenségét tudja megvédeni a világhatalmaktól, hanem a Jahvétől jövő mennyei áldás forrása is lesz a nemzetekre nézve. *És léssen* (l. 4, 1.) *Jakób maradéka* (l. 4, 7.) *Sok népek* (l. 4, 1. 2.) *közt olyan* (az „olyan” a következő *ke*-ben foglaltatik benne, mely = olyan, mint) *Mint Jahvétól való harmat*, olyan üdítő és éltető ereje lesz, és az olyan tiszta eredetű lesz, mint a harmat, nem külföldi szövetségekből s általában emberi erőfeszítésből fogja meríteni, hanem közvetlenül Istentől nyeri; és olyan erőteljes és nagy számú, sűrű népességű lesz, *Mint fűre zápor*, *Mely*, épen mivel Jahvétól van, *nem várakozik senkire, És nem vár ember fiára*, minden emberi befolyástól menten, de semmi emberi akadály által fel nem tartóztatatólag, teljesen függetlenül, tisztán Isten akarata által igazgatva végzi áldásos hivatását a lelkiek terén.

Hatodik strófa: 7. v.) De nemcsak független, és nemcsak lelki áldásokat szóró nép lesz Izráel a Messiás uralma alatt, hanem félelmetes politikai nagyhatalom is a nemzetek között. 7. v.) *És*

lészen Jikób maradéka (l. 6. v.) *a nemzetek közt*, mivel a ritmust rontja és az első strófában sincs benne, törlendő, *Sok népek közt olyan* (l. 6. v.), *Mint oroszlán erdei állatok közt*, a vadon élő állatok közt, melyek közt vannak hatalmasak is, de valamennyi közt mégis az oroszlán a leghatalmasabb, *Mint ifjú oroszlán a juhnyájában*, fokozás: nem csak az az arány lesz Izráel hatalma és a többi népek közt, ami van az oroszlán és a többi vadállatok közt, hanem az, ami van az oroszlán és a teljesen védtelen, gyenge juhok közt. *Aki ha keresztül megy letipor, És tép, és nincs ki megmentsen.* Nincs szó arról, hogy tényleg le akar tiporni valakit, de *ha* arra kerül a sor, hatalma ellen nincs védelem.

5, 8-at l. 4, 13a. után.

3. A hadi eszközök és bálványok kiírtása.

(5, 9—14.)

2×6 és 1×5 soros strófa. Marti az egész 9—14. vben, a bevezetéstől eltekintve, 6 distichont különböztet meg; Duhm az egészzet prózai betoldásnak tartja. Szerintünk a 9—12-ben levő, tényleg nem túlságosan jó verselésű, 2×6 soros strófa toldalék az 5, 6—7. vhez. Részben az oroszlánról vett hasonlat félremagyarázásának megelőzésére, részben a kép teljessé tételére, két vonással egészíti azt ki, ami, kivált a későbbiek előtt, nagyon fontos volt, azzal t. i., hogy 1. a hadi eszközök, 2. a bálványimádás minden járulékei Izráelből ki fognak irtatni. Míg az előző eschatológiákat prófétai lélek szülte, addig ezt a toldalékot már pap írhatta. Ehez a toldalékhoz meg egy erős faji érzésű rabbi írt még egy toldalékot a 13. 14. vben, mely ezt azzal egészíti ki, hogy Jahveh nem csak Izráel 'aseráin és hadi felszerelésein áll majd boszút, hanem azokon a pogány népeken is, amelyek nem hódolnak meg Izráel előtt.

Első strófa: 9. 10. v.) Lovak, harci szekerek, erődített városok, szóval a külső erő eszközei, a haderőhöz tartozó felszerelések kiírtása. 9. v.) *És lesz azon a napon, Ez Jahveh mondása, Hogy kiírtom lovaiddat közüléd, És elvesztem szekereidet*; Jes. 2, 2; 30, 16; 31, 1. kárhoztatja a lovakat és szekereket, mint a Jahvéban való bizalmatlanság és az önerőbe való bizalom jeleit; a királytörvény (Deut. 17, 16) ennek a szellemnek hatása alatt tiltja a királynak a sok ló tartását, végre locusunk, mint Zak. 9, 10. v., azoknak kiírtását hirdeti. (V. ö. Hós. 2, 20, (17); Jes. 9, 4. 5.) 10. v.) *És kiírtom országod városait, És lerontom minden erődítményeidet.* Jahveh a hívő vára, Zsolt. 31, 1; erődített városok építése Jahvéról való megfélekezés Hós. 8, 14.

Második strófa 11. 12. v.) A bálványimádás járulékeinek kiírtása. Mint Jes. 2, 7. után a Jes. 2, 8-ban, úgy itt is a hadi eszközök után mindjárt a bálványimádás dolga kerül sorra. Ugyanígy Hós. 14, 4-ben is: „lóra nem ülünk, és nem mondjuk többé kezeink csinálmányának, hogy Istenünk.“ 11. v.)

És kiírtom a varázslásokat kezedből, És boszorkánymestereid nem lesznek neked. A jövendölésnek és kuruzslásnak az ó-testamentomban tilalmazott specialis nemei ezek, amelyekről közelebbit nem tudunk. 12. v.) *És kiírtom faragott képeidet,* 1. Jes. 30, 22; 31, 7; Hós. 11, 2; ezeket eltiltja Deut 7, 25; *És maccébáidat közüled,* a szentkő a bámakultusz egyik legfontosabb felszerelési tárgya (1. Hós. 3. 4.). Hogy itt nem a bámák ellen, hanem csak azok felszerelési tárgyai ellen beszél, annak kevésbé az az oka, hogy Irónk korában a bámák ellen még nem támadt fel az ellenhatás, mint inkább az, hogy ő már csak emlékezetből beszél, és az ő korában a bámák már nem voltak meg, vagy legalább is nem voltak veszedelmesek. De különben is, nem kell azt hinni, hogy amit fel nem említ, az ellen nincs is kifogása: a faragott képekben és a maccébákban az egész illegitim kultuszt összefoglalja: egyáltalán nem lesz többé bálványimádás; *És nem hajolsz meg többé Kezeid csinálmányának;* 1. Hós. 14, 4; v. ő. Jes. 2, 8.

A toldás: 13., 14. v.) Összefoglalja (megfordított sorrendben: először a bálványimádást, azután a hadi eszközöket) az előző két strófát és ahoz hozzá teszi, hogy a meg nem hódoló pogányokon Jahveh heves bosszút áll. 13. v.) *És kitépem aseráidat közüled,* ez a sor a második strófa (11. 12. v.) tartalmának rövid ismétlése; az aserák = szentfák, a kőből való maccébáknak megfelelő faoszlopok, szintén a numen jelenlétének symbolumai, a bámakultusz rendes felszereléséhez tartoztak; *És elpusztítom városaidat,* ez pedig az első strófa (9. 10. v.) tartalmának rövid ismétlése; ehez kapcsolja most már rabbink a maga kiegészítő pótlását: 14. v.) *S haraggal és hévvel viszek véghez Bosszúállást a népeken, Kik nem engedelmeskedtek,* héb. hallgattak = akik meg nem hódoltak Jahveh előtt és Izráel előtt. A 13. vben 'árejká helyett, mivel azt itt a 10. v. után helyén nem valónak találják, az újabbak 'acabbejká-t olvasnak = „elpusztítottam bálványaidat“. De e mellett a változtatás mellett is a 13. v., ha a 12. v. folytatásának vesszük, merőben felesleges, lazán lógó úszály e vers után, melynek gondolatát a 12b. egész kereken befejezte.

C. Sion története.

(6—7. fej.)

E fejezetekben egy nyolc próféciából álló sorozat van, amelyek azonban nemcsak összefüggenek egymással, hanem egy kerek egészet is alkotnak: a Sion történetét. Az Iró Jahveh perének (6, 2) nevezi ezt, melynek egyes mozzanataiban aztán az üdvállapot létrejövetelének egyes mozzanatait világítja meg és azzal végzi, hogy Jahveh a bűnöket, melyek népét tőle elválasztották, eltörli és üdvigéreteit kegyelmesen teljesíti. A sorozat egy rövid történeti szemlével kezdődik Jahvének népe (= Sion) iránti

jótéteményei felett, továbbá a népnek azon törekvése felett, hogy Jahvének mindezekért külső szertartásokkal, áldozatokkal tegyen eleget. E szemle a Jahveh eddig elhangzott erkölcsi követeléseinek és törvényeinek rövid, de igen magas színvonalon álló összefoglalásával végződik (6, 1—8). Ezzel párhoz van állítva egy másik ugyanilyen szemle a „város“ bűneit ostromozó próféták működése és Jahveh csapásai felett: mivel a nép a fentebbi felséges törvénytől nagyon is elmaradt, az országnak el kellett pusztulnia (6, 9—16; 7, 13). Erre felszólal maga Sion és bevallja bűneit, elismervén, hogy a próféták fenyegetései méltán teljesültek be rajta (7, 1—4); majd egy eleven, korfestő kis dalban megkülönböztetvén magát a világi érzésű tömegetől, azt a bizalmát fejezi ki az igaz Sion, hogy őt meghallgatja az ő Istene (7, 5—7). És most már reménynyel eltelve fordul ellenségéhez és biztosítja azt, hogy ő mostani bajából diadallal fog kikerülni. Amfoly igaz, hogy méltán bünhődik, oly bizonyos, hogy meg fogja látni Jahveh igazságát (7, 8—10). Itt a próféta veszi át a szót és felsóhajt, hogy mily dicső lesz majd az a nap, mikor e remény teljesül: Sion falai megépülnek és mindenünnen hozzá jönnek a népek (7, 11—12). Ezzel ismét át is adja a szót a már megépült Sionnak és az egy zsoltárban kéri Jahvét, hogy legeltesse őt bőségben, mint hajdan, mutasson neki csudákat, hogy a pogányok ezt látván, megszegyenüljenek és féljenek (7, 14—17). A sorozat Sion vallástételével végződik, mely egyúttal Sion-Izrael történetének tanulságait is magában foglalja: nincs olyan Isten több, mint Jahveh, aki népe bűneit eltörli, a maga kegyelmes ígéréteit pedig híven megtartja (7, 18—20). Az eszmemenet annyira világos és egységes: a törvény, a bűn és büntetés, a bűnbánat és megtérés (7, 5—7); a Jahvéban és Sion igazságában való bizonyos reménység és a remény teljesülése (7, 11—12); a megtért és kegyelmet nyert bűnös imája és vallástétele oly nyomon következnek egymás után, hogy itt lehetetlen egy író munkáját nem látnunk. És pedig egy emelkedett lelkű igazi íróprófétáét. Az író egységét mutatja a gondolategység mellett a nyelv és irány egysége is. Mindenütt, a perrehívásban (6, 1—8), az ítélethírdetésben (6, 9—16) úgy, mint a bűnvallásban ugyanaz a lágy, meleg, érzelmeteljes hang cseng fülünkbe, ami Sion imájában és vallástételében. Nem járulhatunk tehát hozzá azok véleményéhez, akik e darabokat megszórtva, egy részüket (6, 1—7, 7) Manassé korára, más részüket (7, 8—20) a fogság utánra teszik (Duhm). Manassé korára főképen a 6, 7. v. miatt gondolnak, holott épen e vers mutatja, hogy írónk sokkal későbbben élt. Nevezetesen az a türelmes, sőt megértő hang, amivel az emberáldozatra céloz, világosan elárulja, hogy írónk már csak késő emlékezetből tud valamit e szörnyszokásról. Ha az ő korában még gyakorolták volna — bár szörványosan is — e szokást, bizonyára másképp emlékezett volna meg róla. A keletkezési kort tehát csak a fogság utáni időre tehetjük. E mellett

szólnak még a következők. 1. A vallásos kötelességeknek Jahveh jótéteményeire való alapítása és főképp e jótéteményeknek ilyen történelmi példákkal való megvilágítása (6, 4. 5.) a deuteronomium utáni írók sajátja. 2. Dorgálásának hangja, Omri szabványainak emlegetése, ítélethirdetése (6, 9—16) elég világosan elárúlja, hogy nem kortársaival áll szemben, hanem egy letűnt kort idéz fel, megjeleníti a múlt idők általa írásból ismert prófétáinak működését, emlékezetbe hozza ítélethirdetésök beteljesedését, hogy aztán ahoz kösse saját korának szánt mondanivalóit. 3. A gyülekezetnek bűnbánatra való készsége (7, 1. stb.) a fogság utáni korban inkább észlelhető, mint a fogság előtt, amikor a nép zöme mindig szemben állt a prófétákkal. 4. Az ellenség izzó gyűlölete (7, 10. 17), Assúr és Egyiptom (= a Ptolamaeusok és Seleucidák birodalma) emlegetése már a görög korra utal. 5. Theológiája és erkölcstana fejlett: istenfogalma transcendens (a „magasság Istene“ 6, 6.); az erkölcsi jót az „ember“-től követeli, tehát általában az embertől, nem csak a zsidó gyülekezet tagjától és nem is csak úgy, mint a nép tagjától, hanem úgy, mint embertől (6, 8); és kegyelemből törli el a bűnt (7, 18—20). 6. Nyelvezete kései, pl. *cána'*, *zákáh* igék használata, stb. 7. Izráel megszemélyesítője Sion, mely nem említetik ugyan, de mindenütt róla van szó, vagy ő beszél.

1. Sion törvénye.

(6, 1—8.)

7 × 4 soros strófa, a sorok háromütemesek. Duhm a 4. 5. vt toldásnak tartja, Marti pedig az 1—5. vt, és pedig az 1—4a. vt az egész könyv szerkesztőjétől, a 4b. 5. vt egy más kézből eredőnek. A prófécia olyan ünnepélyes, az egész mindenséghez szóló felhívással kezdődik, mint Mik. 1, 2; vagy Jes. 1, 2; de aztán nem Jahveh ítéletével folytatódik, mint Mik. 1, 2 skvbén, hanem Jahveh perével, mint Jes. 1, 2 skvbén, csak hogy míg ott a tárgyalás a nép bűneinek, addig itt Jahveh jótéteményeinek feltárása alapján folyik. Az egyptomból „a szolgaság házából“ való kiszabadítás, a további kegyelmes vezetés, az emberek átkának áldásra fordítása soroltatik fel, amire a megszemélyesített nép, a meg nem nevezett, mysticus Sion teljes meggyőződéssel kérdi, hogy mivel hálálja meg mind ezt? Kérdéseiből kiérzik, hogy eddig csupa külsőségekkel akarta meghálálni, de maga is érzi, hogy az nem elég. Erre a próféta adja meg a feleletet: Jahveh már elég világosan tudtúl adta, magától értetődőleg prófétái által, hogy mit kíván: igazságot, kegyességet, alázatosságot. Ez az alapja a következő prófécia-sorozatnak, amennyiben a multak történetéből leszögezi 1) Jahvenak népe iránti jótéteményeit; és 2) ennek alapján támasztott magas erkölcsi követelményeit. Az előadás ünnepélyes és drámai, mint a másik hét darabban is.

Első strófa: 6, 1. 2a. v.) Felhívás az egész földhöz Jahveh perének meghallgatására. 1. v.) A prózai felirat: Oh halljátok meg, amit Jahveh mond, nem tartozik bele a versbe, mely im itt kezdődik: Kelj fel, perelj a hegyek előtt, 'et itt nem a másik peresfelet, hanem a kíséző társat jelöli meg: a hegyek kíséretében, azok jelenlétében folytasd a pert; LXX: πρὸς τὰ ὄρη, Kám: „a hegyek előtt,“ így az újabb fordítások is mind, és az 'et praepositíot ma általában ki is igazítják 'et-re; S hallják meg a halmok hangodat, a hegyek és halmok, mint Jes. 1, 2-ben, az ég és föld legyenek a per tanúi. Ez Jahveh felszólítása a prófétához, mire az azonnal át is veszi a szót: 2a. v.) Halljátok hegyek, Jahveh perét, S figyeljete, *v^ehá'etánim* helyett, mely ha melléknév (= „szilárd, tartós“), akkor a *mósdéi 'árec* után kellene állnia mint jelzőnek (= „s ti szilárd fundamentomai a földnek“), ha pedig főnév (= „folyton folyó patak“), akkor nem illik ide, olv. Wellh. után az újabbakkal *v^ehá'zínú*; figyeljete föld fundamentomi! Így a parallelizmus is jobb. A föld fundamentomai az őshegyek, amelyeknek lábai a tengerben állnak és így tartják a földet.

Második strófa: 2b. 3. v.) A perfelvétel: Jahveh népe = Izráel = Sion felhivatik, hogy mint felperes álljon helyt a perben. 2b. v.) Mert az előző felhívás megokolása: azért hallják meg hegyek és halmok, mert nagy ügyről van szó, pere van Jahvenak népével, És Izráellel vitázik; a következő distichonban 3. v.) aztán már ismét Jahveh veszi át a szót, és pedig, hogy annál kirívóbb legyen a helyzet színezése, úgy, mint panaszlott, de, mint hangjából világosan kiérzik, mint igazságtalanul panaszlott: Népem, mit csináltam veled, És mivel fárasztottalak, felelj meg nekem! m. sz. „tégy vallást“ vagy „bizonyosságot ellenem,“ vagy „emelj vádat ellenem;“ de jobb amúgy, mert itt nem annyira a vád vagy vallomás előterjesztéséről, mint inkább a már elhangzott vádak és panaszok miatt való felelősségre vonásról van szó. Így a vádlottból az első szóra vádló lett, s viszont. A Jahveh ellen elhangzott panaszok Jahvenak kormányzatára és ezzel kapcsolatban csapásaira vonatkozhattak.

Harmadik strófa: 4. v.) A feleletet be nem várva, a nép semmis vádjai helyett Jahveh terjeszti elő legnagyobb jótéteményeit: az Egyiptomból való kiszabadítást, a törvényadást (Mózes), papságot (Áron) és prófétaságot (Mirjám, I. Ex. 15, 20). Az Egyiptomból való szabadulásról, mint nagy jótéteményről Tritojesájánál a nép emlékszik meg, I. Jes. 63, 11—14. Duhm ezt az egész verset (Marti csak két utolsó sorát) későbbi betoldásnak tartja, mert „a deuteronomista theologusok szeretik a régi történeteknek ilyen építő alkalmazását a jelenre.“ Mivel azonban szerzőnk nem Manasse korában élt, hanem a fogság után, ő is bátran gyakorolhatta a deuteronomista theologusoknak ezt a szokását. 4. v.) *kí* a 3. v.) kérdésébe kapcsolódik: mit csináltam veled azzal, Hogy felhoztalak Egyiptom földéről, És a szolgaság házából megváltot-

talak; e kifejezést I. Deut. 7, 8. vben; de általában „Egyptom a szolgaság háza“ is deuteronomicus kifejezés, I. Deut. 5. 6; 6, 12; Ex. 13, 3. 14; 20, 2. És elküldtem előtted Mózeszt, a szabadítás végrehajtóját és a törvényadót, Áront, aki JE szerint (I. Ex. 4, 14. 27—30) Mózes szószólója és a Mózesre bízott jelek végrehajtója, tehát pap, és Mirjámot ?, aki E szerint (I. Ex. 15, 20.) prófétanő volt. E három személy képviseli tehát Izráel három nagy adományát, a törvényt, papságot és prófétaságot.

Negyedik strófa: 5. v.) Az ellenség rossz akarata ellen Jahveh szeretettel védte népét, a reá célzott átkot áldásra fordította. Ez szól az ellen a vád ellen, hogy Jahveh kiszolgáltatta népét a pogányoknak. 5. v.) Itt ismét a próféta beszél: Népem, oh emlékezz, mit tanácsolt | Bálák, Móáb királya, a JE Num 22—24. fej.-ben levő elbeszélésére utal. Bálák meg akarta átkoztatni Bálámmal Izráelt. Az átoknak pedig a régiek szerint, és még szerzőnk szerint is, ha egyszer kimondatott, kimondójától és minden más hatalomtól is független, reális léte van, és megvalósulását nem lehet megakadályozni. Tehát Izráelt már születése pillanatában a feltétlen megsemmisülés veszélye fenyegette, csak Jahveh szeretetteljes gondja mentette meg attól: És mit felelt neki Beor fia Bálám? Átok helyett a Jahveh indításából áldást mondott Izráelre. A következő sor későbbi betoldás: *A Sittimtől a Gilgálig*. Az első volt Izráel utolsó tábor helye a Jordánon túl a Móáb mezőségén (v. ö. Num. 22, 1.-et Num. 25, 1-el), a második pedig első táborhelye (Jós. 4, 19; 5, 9.) a Jordánon innen az új hazában. Ez Keil szerint a szöveghez tartozik és még *z^ekar-ná*-tól függ: „gondolj arra, mit tanácsolt Bálák, mit felelt Bálám, és egyáltalán arra, ami Sittim és Gilgál között történt,“ t. i. a Bálám dolgán kívül a Jordánon való csodálatos átkelésre, és mind arra, ami ettől fogva a Gilgálban való táborzásig történt. E felfogásban annyi helyes van, hogy a betoldó e szavakkal azokra az eseményekre akar utalni, amelyek a Thórában a Sittimtől (Num. 22, 1. esetleg Jós. 3, 1!) Gilgálig (Jós. 4, 19) eső helyeken olvashatók. A negyedik stichos ez: Hogy ismerd meg Jahveh igazságait: emlékezzél Bálám történetére, hogy megismerd Jahveh igazságait, azaz népe javára véghez vitt meg-szabadító nagy tetteit (I. Bir. 5, 11).

Ötödik strófa: 6. v.) Jahveh népe megszemélyesítve (= a Sion) első személyben felel belátja, hogy az ő helye nem a vádaskodás Jahvéval szemben, hanem a teljes meghódolás és Jahveh kedvének keresése. 6. v.) Mivel menjek Jahvénak elébe, Hajoljak meg a magasság Istenének? Égőáldozatokkal, mint az áldozatok legáltalánosabb neme említettnek, tehát = egyáltalán áldozatokkal menjek-e elébe, Borjukkal, egy évessel? A borjú már nyolczadnapos korától kezdve alkalmas volt áldozati állattúl; az egy éves borjú tehát már értékesebb áldozat volt (I. Lev. 9, 3.).

Hatodik strófa 7. v) Hallgatólagos elismerése annak, hogy az a mód, ahogyan eddig Jahveh kedvét keresték, az áldozatok

vitele, még ha a képtelenségig fokoztatnak is azok, nem alkalmas a bűnök eltörlésére. Ezért kell az egész pernek azzal végződnie (7, 19), hogy Jahveh irgalomból semmisíti meg a bűnöket. 7. v.) Kedvét leli-é Jahveh ezer kosban, Tizezer olajpatakokban, fokozás, mert az áldozati szertartásokban (1. Lev. 2, 1. stb. és 14, 16) az olajat csak nagyon kis mértékben használták; és még ha Gen. 28, 18. nyomán arra gondolunk is, hogy valamikor önállóan használt áldozati anyag volt az olaj, bizonyára akkor sem öntötték patakokban; Adjam-é elsőszülöttemet vétkemért, Méhem gyümölcset lelkem bűnéért? Itt a fokozást egész a képtelenségig emeli. Hogy e tekintetben történeti példák (Ákház 2 Kir. 16, 3; Manassé 2 Kir. 21, 2. stb.) lebegtek előtte, az bizonyos, de az is valószínű, hogy azok már rég a múlté voltak, mert Jer. 7, 31; 19, 5; Ez. 20, 26. még nem így beszél erről a szokásról.

Hetedik strófa: 8. v.) A fenti kérdés a prófétához volt intézve, és most ő is felel rá mindenkinek, általában az embernek: Jahveh az embertől erkölcsi jót kíván, ami igaz cselekvésben, kegyességben és alázatosságban áll. Oly három vonás, mely valóban a legértékesebb alkatrésze a nemes emberi jellemnek. 8. v. Megmondattott *higgíd* (*nágad* híf.) helyett, mivel alanyúl nem lehet Jahvét bepótolni, mert ő a következő stichosban név szerint is felemlítetik, olv.: a LXX. után az újabbakkal *huggad* hofalt, néked, oh ember, mi jó, ez alatt a következő stichos miatt az erkölcsi jót kell érteni, És mit kíván Jahveh tőled: semmi mást, Csak, *kí 'im-re* nézve I. Ges. K²⁰ 163. §. d. igaz cselekvést, héb.: jog cselekvését, ezt az erkölcsi követelményt Ámós (5, 24) állította fel, s kegyesség-szeretést, ezt Hóseá (6, 6), S alázatos járást [*hacnéa* híf. inf. a *cána* (= alázatos, szerény) ígétől, a *leket* inf. (a *hálak* = megy)nek a határozója] a te Isteneddel, ezt pedig a mi ismeretlen nevű prófétánk. A *cána* íge az ó-testamentomban csak még Péld. 11, 2-ben fordul elő, ott egyet jelent az Úr félelmével (Péld. 15, 33), melynek eredménye a tisztesség (1. Péld. 18, 12-t is). Tehát ugyanaz a gondolat ez, amit Jes. 7, 9. a hittel, Jes. 30, 15. a reménységgel, csendességgel fejez ki, amiben van az embernek magmaradása: az önmagunkról való teljes lemondás Jahvéval szemben. Duhm itt szemléli a nép és próféták istenfogalma, a haragos, önkényes, szeszélyes, vérszomjas stb. és az erkölcsi istenfogalom közötti diametralis ellentétet. Lehet; de ilyen szemléletre alkalmasabbak az olyan locusok, ahol a próféta felfogása a saját koráéval, nem a múltéval, áll szemben.

2. Sion ítélete.

(6, 9—16; 7, 13.)

4 × 6 soros strófa. Marti és Duhm 5 × 4 sort találnak itt. A régi, 8-ik és 7-ik századbéli próféták működését és annak eredményét jeleníti meg prófétánk. A 6, 1—8-ban ismertett

törvénytől a város (= Sion!) nagyon messze esett; ezért a próféták dorgálták, fenyegették, de mivel az mégis inkább Omri szabványaihoz = a bálványimádáshoz ragaszkodott, mint a 6, 8-ban írt törvényhez, végül Jahveh kénytelen volt elpusztítani. Ha jól megfigyeljük, észrevehetjük, hogy itt nem az író áll szemben a dorgált és fenyegetett város lakosaival, hanem Jahveh szava. Egy jelenetet állít prófétánk drámai elevenséggel kora elé a múltból, hogy azon mutassa be, hogy a népet ért csapásért (a fogságért) nem Jahveh a felelős, mert ő nemcsak megváltotta népét az egyiptomi szolgaságból, nemcsak jó törvényt adott neki (6, 1—8), hanem ígéjével mindent elkövetett arra nézve is, hogy népe azt a jó törvényt megtartsa; tehát ha még sem tartotta meg, csak maga lett oka pusztulásának. Minden strófa két tristichonból áll.

Első strófa: 9—11. v.) Jahveh szava számon kéri a várostól (= Siontól) a gonosz kincseket és hamis mérleget. Jahveh szava úgy tűnik fel, mintha önálló léttel bírna, bár teljesen személyesítve még nincs, és egyszer a megszemélyesített profétasággal, másszor Jahvéval látszik azonosnak. 9. v.) Jahveh szava a városnak kiált: hogy ezt a szót istenfélelemmel kell fogadni, és hogy ennek tartalma a városra Isten által rendelt csapás lesz, azt állapítja meg a következő széljegyzet: *És okosság nevedet*, t. i. Jahvéét, *félni*, *jir'eh* helyett olv. *jir'áh* a *járé'* (= fél) ige inf., mint Zsolt. 86, 11. vben; ennél fogva, mivel ilyen okosság Jahveh nevét félni, figyeljeteK szavára, és abban *Halljatok vesszőt*, mely a város megfenyítésére való; és gondoljátok meg, hogy azt *ki rendelte neki?* A *jé'áddh* (já'ad = rendel, meghatároz, stb. kal perf. sing. 3 ik szem. himn.) igében a nőn. sing. suff. a városra vonatkozik, és pedig a magyar gondolkodás szerint nem szenvedő, hanem részes tárgy értelmében, a szenvedő tárgy alatta értetőleg a vessző lévén. Ugyanilyen constructio 2. Sám. 20, 5-ben: *'aser jé'ádo* = „amit rendelt neki“. A Jahveh szavának tartalmát kezdi adni a 10. v.) tristichona; a vers elejéről *'ód*-ot a *'ócrót* elé kell tenni: *Vannak-é hats* = *hájés*, mint 2. Sám. 14, 19-ben is, a gonosz házában. Még gonoszság kincsei = drágaságok, de általában mindenféle készletek vannak-é még felhalmozva olyanok, amik lételüket gonoszszágnak köszönhetik? És átkozott, *zá'am* = haragszik, a kal pass. part. = „haragtól súlytott“ *Sovány efa?* héb: soványság *efája* = a törvényesnél kisebb, hamis ürmérték; 1 efa = 20 liter. 11. v.) *Tiszta vagyok-é*, itt Jahveh szava inkább a prófétával látszik azonosnak, aki magát hozza fel például, mint a közönségből egyet, annak megvilágosítására, hogy senki nem lehet erkölcsileg tiszta, aki hamis mérleget használ. Ezt azonban kérdés alakjába foglalja: *tiszta vagyok-é gonosz mérleggel?* héb *gonoszság mérő-serpenyőivel*. A mérőserpenyők = a kompona, a kétkarú serpenyős mérleg, És hamis súlykövek, héb: hamisság súlyköveinek erszényével? A mérlegsúlyok kövekből voltak, melyeket bőrerszényekben tartottak. Az első sorban *qól*-t sokan felkiáltásnak veszik: „Hallga!“

és akkor *Jahveh* lesz a *jīqrá'* alanya, valamint a következő igéké is végig, amelyeknek alanyául mi *Jahveh* szavát vettük. Az általunk széljegyzetnek minősített distichonból a legtöbben csak az első sort veszik széljegyzetnek (Duhm a 8. vhez teszi át), a második sort a szövegbe veszik bele. Pedig csak el kell e két sort olvasni: *Vetúsijáh jir'áh semeká Sim'ú marreḥ umí je'áddh*, hogy azonnal belássa az ember, hogy vétek őket egymástól elszakítani. Ennek első sora különben a M szerint (*jir'eh*) így van: „És bölcseséget néz neved“ *Jahveh* neve igazi életbölcsiséget tart szem előtt, vagy azt keres. Némelyek *jir'eh semeká*-t visszavivő mondatnak, *túsijáh*-t pedig magában egy mondatnak veszik: „Üdv (annak), aki nevedre (t. i. *Jahvééra*) tekint.“ A régiek *túsijáh*-t konkrét értelemben vették == a bölcs ember; így Kár: „de csak az értelmes látja nevedet.“ Míg ang. rev. bepótlással segít magán: „és a bölcsesség *embere* látja nevedet.“ A második sorban sok bajt okozott az, hogy minden képen bele akarták erőltetni a szövegbe, és hogy *je'áddh* nőn. suffixumát *marreḥ*-ra vonatkoztatták: „Halljatok vesszőt, és hogy ki rendelte azt.“ Mivel azonban *marreḥ* hímnemű, és mivel a LXX ezt nem acc.-nak, hanem voc.-nak veszi, és φολή (= törzs)-nek fordítja, a magyarázók könnyen megállapították, hogy itt szövegromlás esete forog fenn, és javítanak, Wellh. Now. után Marti, Duhm, a 10. vből 'ód ide vétele mellett *umí je'áddh* 10. v.) 'ód helyett olvasván így: *umó'éd há'ír* = „Hallga, *Jahveh* kiált a városnak: Halld törzs, és város gyülekezete!“ A 10. és 11. vt Marti a 12. v. után teszi. Duhm a mi harmadik sorunkban (a 10. vben) *béit resá'* helyett *bat resá'* (= gonosz bát, folyadékmérték)-t olvas, és azt, mint a „gonoszság kincsei“-nek változatát törli *ha'is* helyett pedig *ha'esszá'* (*nászá'* = felemel, megbocsát)-t olvas „Megbocsátok-é gonosz kincseket?“ stb. Wellh. után pedig Now. Marti *ha'esséh* (*násáh* = elfelejt) t olvasnak és *béit resá'*-t meghagyják: „Elfelejték-é gonosz (Marti e szót is törli) kincset a gonosz házában?“ stb. A 11. v. elején *ha'ezkeh* helyett, mivel *Jahvét* tartják beszélőnek, aki ilyet nem kérdezhet, némelyek *ha'jizkeh* t olvasnak: „Tiszta lehet-é“ t. i. valaki, az ember, stb. De ma általában piáll olvasnak helyette, és pedig vagy himn. 3.-ik szem. suffixummal Roorda után; *ha'zakkéhu* = „Tisztának mondhatom-é őt“, t. i. a 10. vben említett gonoszt; vagy pedig nőn. suff.-al, így Duhm: *ha'zakkéhá* = „Tisztának tarthatom é azt“, t. i. a várost, stb.

Második strófa: (6, 12. 13; 7, 13. v.) Itt *Jahveh* szava közvetlenül a városhoz fordul és megállapítja, hogy lakosainak bűneiért kénytelen volt az országot elpusztítani. 12. v. Amelynek, ezzel veszi fel újra és szölli a meg közvetlenül, de kissé félvállról a 9. vbeli *lá'ír*-t: te város, amelynek gazdagjai tele vannak erőszakkal, És lakosai hazugságot szólnak, És nyelvök hamisság, maga a megtestesült hamisság szájokban, Zsolt 120, 2. vben van „hamisság nyelve“, de ez alapon e stichtost nem lehet okvetlen törölni,

mint Marti, Duhm. 13. v.) Én is azért, itt a Jahveh szava inkább Jahvéval tűnik fel azonosnak. elkezdtelek, *hech^eléjti* (= „beteggéttem“ t. i. veréedet = fájdalmasan megvertelek, beteggéttelek, stb. helyett olv. a LXX. után az újabb magyarázókkal *hachillóti* (*chálal* híf.), a perf. a múltat jelenti, verni, a *nákáhl* (= üt) Ige híf. inf. az egyes 2-ik szem. suffixummal: elkezdtem veréedet, Puszttíván, *sámam*-tól híf. abs. bűneidért; *charótéjka* helyett olv. *charótáik*, nőn. suffixummal, mivel az a „város“-ra vonatkozik. Ezt a tristichont és vele ezt a strófát befejezi a 7, 13. v.) És pusztává lett az ország. Ez nem jövő, hanem perf. és a váv. nem cosec., hanem egyszerű copulativum. A váv-nak ez az alkalmazása (Ges. K²⁶ 112. §. pp.) a régebbi nyelvben szokatlan, a későbbiben azonban gyakori, kivált a Koheletben, de egyebütt is, pl. 2 Kir. 23, 4. 5. 10. 12. 15. stb. Ehez magyarázó glossául jegyezte valaki ide, hogy *lakosaiért, cselekedeteik miatt*. E vers mostani helyén nagyon nehezen érthető. Vagy azt jelentené, hogy mielőtt a 7, 11. 12. felséges reménye teljesülne, addig még az országnak előbb el kell pusztulni, vagy azt, hogy míg Sion felépül és Júda országa felvirágzik, addig a többi ország, Júda kivételével az egész föld elpusztúl. E gondolat támogatására lehet hivatkozni Zak. 14, 16–19-re. De mind a két magyarázat erőltetett. Itt pedig egészen jó természetes értelme van a mondatnak: bűnös voltál, hát én is elkezdtelek verni, pusztítottalak, és így végül az ország pusztává lett. Ott metrikailag sem lehet elhelyezni, míg itt épen helyén van.

Harmadik strófa: 14. 15. v.) Sion elvetetett állapotának színezése. Ebben szerzőnk előtt Am. 5, 11. lebegett. 14. v.) Te, e színezésben már annak alanyi természeténél fogva a „város“ (= Sion) helyett a csapásokat elszenvető lakosság, Jahveh népe nyomúl előtérbe, ezért a névmások és igék himneműek, eszel, de nem lakol jól, És éhséged, *ἀπ. λειγ.* bizonytalan szó; m. sz. = „ürességed“; ang. rev: humiliation; vagy Pes. „vérhasad“ *be'ned van*; És félretesz, *σὺγ* ige híf., másutt mindig a határ félretolását jelenti; itt a féltett dolgoknak biztonság céljából való eltételét, vagy a keresetnek megtakarítás végett való félretételét, de biztonságba nem helyezel; ez nem fenyegetés, hogy majd a háború (az ostrom) idején nem lesz mit enniök, és amit az ellenség elől eldugdosnak, azt az mégis el fogja rabolni; hanem az államiságától megfosztott nép nehéz, de sikertelen munkálkodásának jellemzése. Mind a kettő, de kivált a harmadik stichos közmondás lehetett a sikertelen fáradozás kifejezésére = félretesz, takarít, de annyira nem juthat, hogy amit összetakarított, azt biztonságba helyezze, mert folyton ki van téve a hatóságok és hatalmasok magánosok önkényének, zsarolásának és rablásoknak is. Nem kell tehát itt háborúval való fenyegetődzésre gondolni, mint az az írásmagyarázó, aki a vélt fenyegetés teljesebbé tétele végett ide tette e glossát: *és amit biztonságba helyezel (πάλατ, ige pi.) a kardnak adom. 15. v.)* Ugyanezt

a helyzetet festi a második tristichon is: Te vetsz, de nem aratsz, *Te* törlendő, elég minden tristichon élére egy *'attáh*, Olajat sajtolsz, de nem kenekedel olajjal, És mustot, de nem iszol bort: a munka fáradtsága a tied, haszna és élvezete másé. A 14. vben a *ἴπ. λελ.* *v'jeschaká* helyett LXX *v'jechsak* (*chásak* = „sötét lenni“ ige kal. impf.)-ot olvas = „és sötét lesz benned“. Marti *'aser-t* olvas helyette *s* az egészet a következő sorhoz vonja: „Ami benned van, félreteheted, nem mented meg, És amit megmentesz, a kardnak adom.“ Sok mindent olvasnak még *e* szó helyett; de legyen elég felemlíteni Duhmot, aki *v'jassi^aká* (*násá'* ige hif.)-t olvas: Es soll dich betrüben im Leibe. A *v'tasség* helyett Grätz után Duhm *tasszég* (*nászag* ige hif. = „elér“) -et olvas: Du gewinnst doch bringst nicht davon. Marti a 14az. vt áthozza a 15. vbe: „Te eszel, de nem lakol jól, Vetsz, de nem aratsz,“ stb. Mind ezeket általában fenyegetéseknek veszik.

Negyedik strófa: (16. v.) Rövid összefoglalása a fenti történeti szemlének: Izráel—Sion az ő erkölcsi magaviseletével valóssággal kihívta Jahveh részéről a pusztítást és így lett pusztává az ország, népek csúfja a lakosság. 16. v.) Így megőrizted, *vejistam-mér* helyett, aminek *mín* praepositioval kellene állni (még csak Zsolt. 18, 24 vben és az azonos 2 Sám. 18, 24 vben fordul elő *sámar* hitpáélje, mindig *min*-nel) és akkor azt tenné, hogy: „és óvakodni fog Omri szabványaitól“, ennek pedig itt nem volna semmi értelme, olv. a LXX. után többekkel *vattismór*, melyben a *váv. consec.* egyúttal összefoglaló is: így történt a dolog, amint fentebb el volt mondva, *megőrizted* Omri szabványait, hogy Omri valami külön törvénykönyvet vagy szabályrendeleteket adott volna ki, arról nem tudunk semmit; hanem itt valószínűleg 1 Kir. 16, 25-re van célzás, amely szerint Omri minden elődjénél gonoszabb volt, és „jára Jeroboámnak a Nebát fiának minden útján és az ő bűnében“, t. i. a bámakultuszban, És Akháb házában minden cselekedetét, aki még a tyrusi baálkuliusz behozatalával is tetézte atyja bűnét (1 Kir. 16, 30—33.), és aki feleségének, Jézabelnek Nábóton elkövetett gyilkos igazságtalansága, valamint Illyéssel való ellenségeskedései (1 Kir. 21; 18; 19;) révén volt híres Izráel történetében; És jártatok, esetleg a többivel való egyeztetés végett lehet ezt az ígét is egyesre változtatni *vattélék*: „és jártál“ tanácsaikban, t. i. az Omri házában tanácsaiban; e sort különben némelyek (Marti, Duhm) glosszának minősítik. A tristichon után, mely a bűnöket foglalta össze, jó egy másik tristichonban Jahveh büntető eljárásának összefoglalása és annak eredménye, amit az író egyenesen úgy tüntet fel, mint amire Izráel—Sion az ő eljárásával czélzatosan törekedett: Hogy, *l'má'an* = a végre, hogy = azért jártál Omri stb. útjain, hogy tegyelek (*nátan* = „ad“ ige kal. inf. constr. egyes első szem. suffixummal, mely itt az alanyt jelöli) téged púsztává, És lakosait ennek a pusztának pisszegéssé = gúny és csúfság tárgyává, Jeremia könyvének kedvencz szava, Jer. 19, 8; 25,

9. 18; 29, 18; 51, 37; ezeken kívül még csak 2 Krón. 29, 8. És most az a helyzet, hogy népek, 'ammí helyett olv. a LXX. után többekkel 'ammím gyalázatát hordozzátok. Ugyan a sok személyváltozás előttünk különös; de azért itt hagyhatjuk a plur. 2-ik személyt. Nem lehet tudni, hogy e változások mennyiben erednek az Írótól, mennyiben a későbbi magyarázóktól. A mi 3-ik és 6-ik stichosunkat Marti is, Duhm is glosszának minősíti. Duhm *jösbejhá* helyett *jösbejká* (= lakosaid)-t olvas. Omri szabványait és Akháb házának cselekedeteit sokan az illető dynastiának kizárólag csak erkölcsi, nem egyúttal kultuszi bűneire is akarják vonatkoztatni; de hogy miért, azt nem tudom. Martinak az a gondolata, hogy a 6, 9—16. szerzője talán azért említi épen ezt a két nevet, mert, mint 1 Kir. 22, 28b. v., ő is azonosította Mikáh ben Jimlát, Acháb kortársát, a móreseti Mikával, nagyon tetszetős; de ellene szól az, hogy a 6, 9—16-nak az a szerzője, aki az egész 6 és 7 fejezetet írta, annak pedig eszébe sem jutott, hogy ő Mikáh könyvéhez írjon pótlékot, és nem is sejtette, hogy könyvecskéjét valaha a móreseti Mikának általa különben jól ismert könyvecskéjéhez fogják csatolni. Ezt az összekapcsolást a gyűjtők az ő megkérdezése nélkül hajtották végre, egyszerűen a 7, 18. v. kezdő szavai alapján.

3. Sion gyónása.

(7, 1—4)

4 × 4 soros, háromütemes strófa. Sion kesereg fiai romlottságán, és azok bűneit meggyónja. Sion elesettségének és a zsidók bűneinek művészi rajza ez; és az a lángostor, amivel a fogság előtti próféták a bűnt ostorozták, már nem suhog prófétánk kezében. Azok a korviszonyok, amelyeket e korrajz elénk tár, nagyon emlékeztetnek arra, ami Mal'aki könyvéből elénk tárul, vagy amit Tritojesajah korából ismerünk, pl. Jes. 56, 10—12; 57, 1. skv; 58, 3—4; 59, 1—8. De ugyanilyen viszonyok feletti panasz csendül meg néha a még későbbi zsoltárookban is, pl. Zsolt. 12, 1 skv; 14, 1 skv. A „kegyesek“ kifogyása feletti panasz beleillik úgy az Ezra és Nehemia korába, mint a görög korba. A züllött állapotok rajzolása nála nem arra szolgál, hogy egy jövőben bekövetkező büntetés hírdetését kapcsolja hozzá, mint a fogság előtti prófétáknál, hanem annak igazolására, hogy miért kellett a régi próféták által hírdetett ítéletnek megvalósúlnia.

Első strófa: 1. v.) Sion panaszosan vallja be, hogy olyan lett, mint a megszedett szőlő, gyermekei között még böngészve sem talál olyanokat, akikben öröme telhetnék. 1. v.) Jaj nekem, mert olyan lettem, Mint gyümölcsböngészés, *qaic* = 1. nyár, 2. nyári gyümölcs, 3. gyümölcs-szüret, itt *bácir*-ral párhuzamban csak e 3-ik jelentésében állhat; 'osef = „gyűjtés, beszédés,“ itt a 'ólólót-tal párhuzamba és annak kedvéért többesbe is téve, és a *qaic* (= gyümölcs-szüret)-cal stat. constr.-ban, bizonyára a gyümölcs-

szüret utolsó gyűjtését, tehát a böngészést jelenti. A gyümölcs-böngészéssel párhuzamos a másik hasonlat: mint szüreti mezejlés = olyan letarolt, üres és szegény vagyok, mint a megszedett gyümölcsös, mint a szőlő szüret után, mikor már át is böngésztek és a véletlen elhagyott fürtöket is leszedték róla: Nincs fürt enni való, Korai füge (I. Jes. 28, 4), amit lelkem kíván. Sion fiai közt nincs egy olyan ép és üde hívő lélek, amelyben az anya örömét lelhetné. — A két első sor ritmusa nem a legtökéletesebb. Duhm ezen úgy akar segíteni, hogy a 'al^elaj li-t nem veszi bele a vers-mértékbe, s így a k^eo^sf^ej-qaic-ot az első sorba teszi. E kifejezést különben Marti egészen jól kihagyhatónak tartja a szövegből. Mivel 'ólélót-ot némelyek nem abszr. értelműnek veszik, (amilyen Bir. 8, 2; Jes. 24, 13-ban is), hanem concr. értelműnek (mint Jes. 17, 6; Jer. 49, 9. és a vele azonos Abd. 5-ben), és a szüretkor elmaradt szőlőfürtöket értik alatta, a 'o^sf^ej-t különböző módon akarják vele összhangba hozni. Wellh. szerint 'o^sf^ej is concr. értelemben veendő = a gyümölcs-szedéskor elmaradt gyümölcs-szemek, és itt épen = füge-szemek. Now. ezt a jelentést nem tartja kimutathatónak, tehát e főnév helyett a 'á^saf ige kal csel. part. plur. st. c.-át olvassa: k^e'ó^sf^ej: „olyan lettem, mint akik szednek gyümölcsöt és szüretkor elmaradt fürtöket.“ Mások (Duhm) viszont a 'ólélót-ot is part.-nak veszik (álal igétől póél. part. m^e'ólél helyett): „... olyan lettem, mint gyümölcszedők, Mint szüret-böngésző nők.“ Marti nafsí helyett a LXX-val nafsó-t olvas: nincs. korai füge, amit valaki megkívánna.“

Második strófa: 2. v.) Az előbbi kép magyarázatát kezdi: a kegyesek kivesztek, nincs becsületes ember. 2. v.) Kiveszett a kegyes a földről, Zsolt. 12, 2; És emberben becsületes = egyenes, derék, őszinte nincsen; hogy „a föld“ Zsidóországot, „az ember“ pedig zsidót jelent, az természetes, mert prófétánk chásid-ot másban, mint zsidóban, nem is képzelhetett. Mindnyájan vérré leskelődnek, Egymást, héb. „ki-ki felebarátját“ hálóval vadászzák, I. Zsolt 19, 9; 35, 7. Chérem helyett, amit mi Ges. K. 26 117. §. ff. szerint fordítottunk, némelyek Perlessel chinnám-ot olvasnak: „egymást ok nélkül vadászzák;“ Duhm pedig átviszi e szót a következő strófa elejére, és ott hérímú-t olvas helyette: „Ártalomra emelnek kezét“.

Harmadik strófa: 3. v.) A hivatalfőnökök és bírák megvesztegethetők és így a hatalmasok mindent kivihetnek nálok, amit csak akarnak. A M. irálya nehézkes, verselése meg épen nagyon zötyögős; nem csodáljuk, hogy oly sokan és sokféleképen igyekeznek szövegét kijavítani, de mi az eddigiék közül egyik kísérlet mellé sem tudunk állni, jobbat pedig nem sikerült kitalálnunk, tehát maradunk a réginnél. 3. v.) A rosszon két kéz van = dolgozik rajta, hogy jól megcsinálja, játab (= jónak lenni) hif. inf.; ez a két kéz magyarázható általában, úgy, hogy a rosszon két kézzel dolgozik mindenki, vagy vonatkoztatható a következő sor-

ban megnevezett két hivatalnokra: A főnök, t. i. a hivatalfőnök a kisebb és nagyobb hivatalokban, kér, nem lehet kétséges, hogy mit: ajándékot. Nem is várja meg, hogy kínálják, hanem ő kér, és a bíró a megfizetésért, azaz elavult szavunkkal forbátért, mai nyelvünkön vizsontszolgáltatásért, magyarul mondva ajándékért ítél, vagyis: megvesztegethető. És így az történik, hogy a hatalmas még kimondja, a part. az egyidejű cselekvést jelzi a következő sor *j^eabb^etú* jával, vágját, ez rossz értelemben áll, mint Péld. 10, 3; 11, 6-ban, Az ő lelkének, *hú* a *nafsó* suffixumának kiemelésére, I. Ges. K²⁰ 135. §. f., hát kihamiskodják azt. Szó szerint, ha mernők, úgy kellene fordítani, hogy „kisodorintják azt“, mert *’abat* ige piélje tényleg ezt teszi (pl. *’abót* = kötél); az „összekúsálják“, „összeszövik“ stb. nem fejezi ki ily világosan azt, amit az író mondani akar, hogy t. i. a hatalmas ember még jól ki sem mondta kívánságát, a megvesztegethető hivatalfőnökök és bírák már teljesítették is azt mindenféle csúréssel-csavarással, erőszakolt magyarázatokkal és furfangos bizonyításokkal. Többen ígének veszik *hára*-t (= a *rá* a ige hí. inf.) = ártani, rosszat tenni értelemben. Így Duhm, akinek fordítását már fentebb láttuk. Többen *kappajim* helyett a LXX-val *kappéhem*-et olvasnak. Így Now., aki ezen felül a LXX. miatt (*ἐπιουμίζουσαι*) azt hiszi, hogy *l^ehél^eib* helyett is más ige volt és így fordít: „a rosszra gyakorolják kezeiket“. Míg Marti *hél^eibú*-t olvas helyette és elől *’al* helyett *l^e-t l^ehára* = rossztevése = „Rosszat tenni értenek kezeik“. A második sorba Now. bepótolja az „ítél“ szót: „és a bíró megvesztegetésért ítél“ Marti ellenben a *hassófé*t szót is törli: „A hivatalfőnök megvesztegetést követel“. Duhm az első sor utolsó szavát ide hozza, innét pedig az utolsó sort a harmadik sorba teszi, tehát lesz a második sor: *l^ehél^eib hasszar só’él* = „Előny után tudakozódik a hivatalfőnök“ A harmadik sor anyaga Martinál ugyanaz, ami nálunk, csakhogy ő *dóber*-t „ítél“ értelemben veszi, mint Now. is: „És a hatalmas ítél lelke vágya szerint“ Végeredményben ide jút Duhm is, de ő az előző sorból ide hozott szavakkal gyarapítván, két sort csinál. A *vehassófé* helyett participiumot olvas: *vesófé*t, s aztán változatlanul tovább: *bassillum haggádól*: „És a nagyember megfizetésért ítél“, a hátralevő szavak a *vajeabb^etuhá* kivételével, amelyet a következő strófába visz át, adják a negyedik sort: *dóber havvat nafsó hú* „A saját vágya szerint döntvén“. Ellenben Marti a *nafsó hú* helyett *vehammispá*-ot, *vajeabb^etuhá* helyett *’út* (talán inkább *’avat*) piéljét olvassa Wellh. után *j^eavvétú* vagy: *vajeavvétúhú*: „És a jogot elcsavarják“

Negyedik strófa: 4. v.) Összefoglalólag jellemzi Sion fiainak súlyedségét, hogy ennek alapján rámutasson arra, hogy az a réműletes állapot, amiben most van a nemzet, a próféták által hirdetett büntetésnek megvalósulása. 4. v.) „Jójuk“ = „aki jó köztük“, vagy a melléknév suffixumát a superlativus kifejezőjének véve, (Ges. K²⁰ 133. §. g.) = Legjavuk olyan, mint a túske (sola-

num cordatum) = gaz, Legegyenesebbjök túskesövény, *jásár mim^esúkáh* helyett olv. *jásárám* (a *ṭóbám*-nak megfelelőleg) *m^esukáh*, vagy, ha tetszik, *kim^esúkáh* = „olyan, mint a túskesövény“, vagy: *mim^esúkáh* = „alább való a túskesövéynél“ (I. Ges. K²⁶ 133. §. e.); Órállóid = prófétáid (I. Jes. 21, 6. stb.) napja, az a nap, amit prófétáid hirdettek, (itt Sion közvetlenül az ő népét szólítja meg), hogy miben áll ez a nap, azt helyesen magyarázza a következő glossa, melynek hatása alatt lett az eredeti *bá'*-ból is *bá'áh*: *me^glátogatásod* elérkezett, Most lesz = valósul meg rémitésük héb.: zürzavaruk, rémülésük, de itt, mint az ő „napjuk“ is az a rémülés, amit ők hirdettek népüknek. Ennek megvalósulása most, az író idejében van folyamatban, már elkezdődött, de még el nem végződött. Ez egyik jó példája annak, hogy amily jó sokszor a maszoretikus szöveghez ragaszkodni, épen olyan jó magunkat a maszoreták értelmezésétől függetleníteni. Mari *jóm m^ecappejká* helyen *hój* (= jaj) olvas, *p^equddátká* helyett pedig *p^equddátám*-ot: „Jaj, meglátogatásuk jó, Most fog meglenni rémületök!“ Így Duhm is. Általában a jövőre vonatkozó fenyegetésnek tartják ezt. És ez azért van, mert vagy Mikát tartják a szerzőnek, vagy valaki olyat, aki a saját írását öntudatosan és célzatosan Mikáénak akarja feltüntetni. Legyen még felemlítve, hogy Duhmnál, aki mint már mondtuk, az előző strófából ide hozta *vaj^eábbetúhá*-t, az első stichos így alakul: olv. *vaj^euv^etú*: „És görbe az ő legjavuk, mint tövis“, a második sor ehhez alkalmazva: „Legbecsületesebbjük, mint túskesövény“

4. Sion bizalma.

(7, 5—7.)

3×4 soros strófa, kétütemes sorokkal. Az általános romlottságban, mikor már senkiben sem lehet bízni, Sion bizalommal tekint Jahvéra, aki üdvözlő Isten; és várja meghallgattatását.

Első strófa: 5. v.) Megromlott a baráti és hitvesi hűség. 5. v.) Ne higgyetek társban, Ne bízzatok barátban, *'alluf* = összeszokott, benső, bizalmas barát, mint a magyarban a kenyeres pajtás; Az öledben fekvő nőtől, hitvesedtől, akivel a legbizalmasabbnak kellene lenned, Őrizd szád nyílását. Duhm az első két ígét is egyesre változtatja „ne higyj“, „ne bízzál“, hogy egyöntetű legyen a harmadikkal „őrizd“. Now. figyelmeztet e climaxra: társ, barát, öledben fekvő nő.

Második strófa: 6. v.) Megromlott a legszilárdabb kötelék, a családi kegyelet köteléke. 6. v.) *Mert*, ezt valaki azért írta ide, mert azt hitte, hogy a következők az előző strófát akarják indokolni. Így magyarázzák strófánkat ma is sokan, holott ez az előzőnek nem volna épen nagyon jó indokolása; helyesebb tehát a korrajz folytatásának venni: Fiú megvet, I. Deut. 32, 15; Jer. 14, 21. Duhm „bolondnak tart“ atyát, Lány anyjára támad, Meny a napára; Kinek-

kinek ellenségei házanépei, t. i. a cselédség, l. Gen. 17, 23. 27; 39, 14. Tehát családtagok és cselédek mind szemben állanak egymással. Duhm innét törli 'ansé-t: „Kinek-kinek ellensége háza“. Jézus ezt a képet használja Mát. 10, 35. 36; Luk. 12, 53-ban annak megvilágítására, hogy az ő evangélioma mint fog feloldani minden természetes és vérbeli kegyeleti kötelékeket.

Harmadik strófa: 7. v.) Minden elveszett, a legrágább erkölcsi értékek is szétfoszlottak; de Jahveh, az üdvözítő Isten megmaradt. Sion ő reá néz, és bizonyos reménnyel várja, hogy meg fogja őt hallgatni. 7. v.) De én = Sion, Jahvéra Nézek l. Zsolt. 5. 4., váraozom, l. Zsolt. 38, 16; 42, 6. 12; 43, 5; 130, 5. (Marti), mindenütt az üdvigéreték teljesülésének várásáról, Üdvöm Istenére, l. Zsolt. 18, 47; 25, 5; 27, 9; Jes. 17, 10; Hab. 3, 18.; Meghallgat engem Istenem. E strófát általában a következőkhöz kapcsolják a magyarázók, nem sajnálván e gyönyörű kis próféciaát megcsontítani, és a következő (8—10 v.)-t egy oda nem tartozó gondolattal megfejteni. A 7, 8. vben kifejezésre jutó bizakodásnak alapja u. i. nem a 7, 7. (hogy Sion Jahvéra néz), hanem 7, 9. (hogy Sion elvettetése nem végleges, hanem csak addig tart, míg Jahveh kiperli perét).

5. Sion igazsága.

(7, 8—10.)

4×4 soros strófa, kétütemes sorok. Mások 3×6 soros strófára osztják; és tényleg a 9. és 10. v. két szép kerek hatsoros strófára osztható, de a 8. vből már csak vagy úgy lehet ilyet csinálni, hogy ide vesszük a 7. vt is, mint Marti, aki 7, 7—13. 18b. 19a. vt egybe fogja, és 7, 14—18a. 19b. 20 vt ismét egybe, vagy úgy, hogy egyes sorokat megtoldunk, mint Duhm. Mivel azonban a négyes sorok is eléggé kikerekített strófákat, és bennök jól összevágó distichon párokat adnak, maradjunk a mi beosztásunknál. Itt már nemcsak Sion, hanem az ellenség is meg van személyesítve egy kárörvendő nőalakban. Ez a nő általában Sion ellenségeit, de különösen a kárörvendő szomszéd népeket személyesíti meg, amelyek ellen a fogság utáni írók oly keservesen panaszkodnak (l. pl. Ám. 1, 11. vnl). A káröröm azonban korai, azt mondja Sion, mert az ő elesése nem végleges, sőt már fel is kelt, és Jahvéban való hitét nem veszítette el, az mostani nyomorúságában is vezérfénye neki. E fénynél világosan látja, hogy mostani nyomorúsága megérdemelt büntetés, tehát megadással hordozza azt, és bizonyosan tudja, hogy Jahveh az ő igazságát, azaz az őt védkép elvetettnek vélt ellenségek felett való diadalát és a vett üdvigéreték teljesülését meg fogja valósítani. Az ő igazságának naptényre jutása oly dicső lesz, hogy az ellenséget teljesen megszégyeníti, sőt megsemmisíti. E verseket és a következőket általában más kézből eredőknek tartják, mint a 6, 1—7, 6-ot, ami mellett a

hangulat és tartalom különbözőségére hivatkoznak. Ily különbözőséget azonban itt csak az találhat, aki az előzőkben még ezután bekövetkezendő büntetések hirdetését látja; de aki, helyesen, úgy találja, hogy az előzőkben arra mutat rá az író, hogy mind az a bűn és nyomorúság, amelyben az ő kora fetreng, annak az ítéletnek a megvalósulása, amit a régi próféták hirdettek, az egészen természetesnek fogja látni, hogy itt ugyanaz az író annak a reménynek ad kifejezést, hogy ebből a nyomorúságból azonban Jahveh egész bizonyosan fényes igazságra, nagy diadalomra fogja kivérezélni Siont.

Első strófa: 8. v.) Sion az ő nőalakban megszemélyesített ellenségeit leintí a kárörömről, ami csak az ő helyzetének nem ismerésén alapulhat. Az igazi helyzet u. i. az, hogy bár Sion elesett, de már fel is kelt; és noha még nyomorúságban van, de Jahvéban vetett hitét nem veszítette el. 8. v.) Ne örülj ellenségem héb: ellenségem, 'ójebet collectiv, l. Ges K²⁰, 122. §. s. rajtam. l. e gondolatot Abd 12; továbbá v. ö. Zsolt. 13, 5; 25, 2; 35, 15. 19. 24. stb. Nincs mért kárörvendened, mert Ha elestem (l. Ám. 5, 2: Elesett, nem kel fel többé Izráel hajadona.) felkeltem: nem halt bele a fogságba, újra talpra állt. A felkelés valószínűleg a fogságból való hazamenetelt jelenti; és mivel *qamti* határozottan perfectum, hát ez a hazamenetel már bekövetkezett, a fogságutáni jeruzsálemi gyülekezet már áll. De még nagy nyomorúságban van: Ha sötétségben ülök, mint ahogy tényleg ott ülök, ami a halál és nagy nyomorúság jelképe, l. Ám. 5, 18; Zsolt. 107, 10. stb., Jahveh világosság nekem. A világosság viszont az élet és öröm jelképe, l. Zsolt. 97, 11. Ez itt nem ígéret, mint Jes. 9, 1; 42, 7. 16; 60, 1—3-ban, ahol a messiási üdv felragyogását jelenti, hanem ténymegállapítás, mint Zsolt. 18, 29; 112, 4-ben (v. ö. Jes. 50, 10-et is), hogy Sionnak nyomorúságában Jahveh az öröme és boldogsága. Azért ne örüljön rajta ellensége, mert bármily nyomorult is külsőleg, bensőleg boldogabb, mint bárki gondolhatná. Boldogsága, igaz, hogy teljesen a dicsőséges jövő reménységében áll, amit a következőkben ír le; de ez a reménység Jahvéban már teljesen birtokában van.

Második strófa: 9abzβ. v.) Sion készségesen hordozza Jahveh haragját, ami most reá nehezől bűneinek következményeképp; de ez csak addig tart, míg Jahveh a perben a végső ítéletet meghozza. 9abzβ. v.) Jahveh haragját hordozom, a szóra nézve l. Jes. 30, 30; a dologra nézve Zsolt. 88, 8. 16—18. Készségét fejezi ki a harag elviselésére, Mert vétkeztem ellene, l. Zsolt. 41, 5; 51, 6; 106, 6. E bűnbeismerésben az is benne foglaltatik, hogy Sion jelenlegi megaláztatott helyzetét nem az ellenség hatalma vagy igazsága okozta, hanem tisztán Isten büntetése az rajta. Épen ezért nem is addig tart az, ameddig az ellenség akarja, hanem ameddig Jahveh: Amíg kiperli peremet, l. Zsolt. 43, 1; 119, 154. Duhm *ad 'aser* helyett 'ód-ot olvas: „Még perel ő értem“, És meghozza ítéletemet,

1. Zsolt. 9, 5. A pogányokkal szemben tehát Sion nem eltélt, mint Jahvéval szemben, hanem peresfél, és e perében Jahveh neki szószólója is, bírója is. A nagy per tehát, mely Sion-Izráel ellen 6, 1 skvben kezdődött, most már úgy alakult, hogy nem Jahveh és Sion, hanem Sion és a pogányok állanak egymással szemben peresfelekként. A feleknek ez az eltolódása egészen természetes uton következett be a zsidó néplélekben. Az a gondolat, hogy Jahveh azt a népet, mely az ő ítéletét hajtotta végre Izráelen, hatáskörének áthágásáért meg fogja büntetni, még Jesajától ered (Jes. 10, 5—15), és nagyon beedződött a közvéleménybe. Ezen a réven a pogányvilág, Sion ellensége, már régen a vádlottak padjára került. Izráel pedig abban a pillanatban, mikor az őt ért csapást és megaláztatást bűneinek méltó büntetéséül elismerte és annak hordozására kész szívvel vállalkozott, vádlottból védetté lett, és mint sértett, és a maga igazát kereső fél került szembe a pogányokkal. Hogy e per kivételén Jahveh olyankor is dolgozik, mikor Izráel nem is gondolná (Jes. 40, 27.), hogy ebben az ítélet Jahveh kezében van, és az Izráelre egy a jutalommal (Jes. 49, 4.), azt különösen Deuterojesajah hirdette nagy erővel. Irónk korában ezek a gondolatok már annyira ki voltak fejlődve és annyira közismertek voltak, hogy mindenki jól tudta, mit jelent az, hogy Jahveh kiperli Sion perét, és meghozza ítéletét.

Harmadik strófa: 9b^{γδ}. 10a^{αβ}. v.) A Jahveh által meghozandó ítélet tartalma, és Sion ellenségére tett hatása. 9b^{γδ}. v.) Kivisz engem, mint a 1° hiánya mutatja, ez már nem függ 'ad' aser-től, tehát új gondolatot kezd, és így bátran kezdhet új strófát is. Az ítélet, azt mondja Sion, okvetlen az én győzelmemet hozza, minél fogva abból a sötétségből, amelyben most ülök (8. v.), kivisz engem Jahveh a világosságra = a messiási üdvre, Meglátom igazságát, vagy helyesebben: gyönyörködve nézem igazságát. V. ö. Zsolt. 22, 32; 36, 11; 40, 11; 51, 16. stb. Jahveh igazsága lényegében itt is ugyanaz, mint Bir. 5, 11-ben (l. 6, 5. v-nél), de itt specialiter a messiási üdvre vonatkozó igéretek teljesítését jelenti. 10a^{αβ}. v.) És meglátja az én diadalmamat ellenségem, l. 8. v-nél, S elborítja szegény. Az ellenség megszegyenülésének vágyát vagy reményét l. Zsolt. 6, 11; 35, 4. 26; 70, 3; 71, 13; 89, 46; 109, 29; 129, 5; Ez. 7, 18; Abd. 10.

Negyedik strófa 10a^{γδ}b. v.) Sion ellensége a messiási üdv megvalósulásakor széttiportatik. 10a^{γδ}b. v.) Ki azt mondja nekem, a nőnemű alak a nőalakban megszemélyesített ellenségre mutat, Hol van Jahveh, Istened? a hívő zsidót igen kínosan érintő gúnyos kérdés, l. Zsolt. 42, 11. v. ö. 79, 10; 115, 2; Joel 2, 17; mely arra céloz, hogy Jahveh nem tudja ígéreteit teljesíteni. A csattanó elé, hogy az ol. asó érzelmeit arra kellőleg előkészítse, ide szúrta valaki a következő glossát: *Szemeim majd gyönyörködnek benne*, l. 9. v-ben: gyönyörködve nézem őt, mert Akkor széttiportatik, héb: tipormánynya lesz, Mint utczák sara, l. Jes. 10, 6; Zsolt. 18,

43. Marti e sort törli, és az általunk fennebb glossának minősített sort veszi be a szövegbe.

6. Sion felépülése.

(7, 11—12.)

1×6 soros strófa, háromütemes sorokkal. Marti ezt a 7, 7—13. 18b. 19a-Lól alkotott 5×6 soros strófájának negyedikéül sorozza be; Duhm pedig, ide véve az elejére a 4. vből általa törölt *jóm me'cappeska* szavakat, a végére pedig a 13. vt, 4×4 soros strófát csinál belőle, kétütemes sorokkal. Itt a beszélő sem nem Jahveh, sem nem Sion, hanem a próféta. Az előző ének hatása alatt önkéntelenül és ellenállhatatlanul tör ki szívéből a kiáltás, hogy micsoda nap lesz az, mikor Sion újra fölépül! Akkor az lesz a világ központja. Nagyon nehéz és többféleképpen magyarázott hely.

11. v.) Egy nap falaid (Sionéi) megépítésére! Pótlásra vagy kiegészítésre nem szoruló felkiáltó mondat, az elragadtatás felkiáltása. Azon a napon, adverb. acc., a kifejezés, *jóm hahú*, aramos, héberesen: *hajjóm hahú'* messze lesz határ, mint a következők mutatják, melyekben messze földről való Sionba jövésről van szó, nem tehet mást e homályos kifejezés, mint azt, amit ma úgy mondanánk, hogy nagy lesz a világ = messze lesz a határ a Sionból kiáradó hatások számára. 12. v. Az a nap! olv. itt is *hajjóm hahú'* l. Ges. K²⁰ 126. § aa., és hozzád *ve'adejka* helyett olv. a *gedéráik*-nak megfelelőleg *'adaik* nőn. suffixumot, jönnek, személytelen harmadik személy, vagy olv. *jábó'ú* plur.-t. „Hozzád“, ez világos, hogy Sionra vonatkozik, de hogy kik jönnek Sionhoz, az homályban marad, mert a következők csak azt mondják meg, hogy honnét jönnek Assúrtól Egyptomig, *le'minni* praep. = *mín*; *'aré* helyett olv. *'adé*, ami praep. = *'ad*, *mácór* itt = *micrajim*, És Egyptomtól folyamig = Eufrátesig, tehát vissza Assúrig a *ve'ad* innét kihát a következő *ve'jám* és *ve'har* szavakra is, S tengerig tengertől l. Ám. 8, 12., és hegyig hegytől, *háhar* helyett olv. *méhar*-t. A tenger alatt nem a Földközi- és Holttengert, valamint a hegy alatt nem valami palesztinai hegyet kell érteni, hanem egész általánosságban venni az egész világból hozzád jő mindenki. Nemcsak a szórványbeli zsidók hazatéréséről van itt szó, hanem arról is, hogy azokkal együtt a pogányok is Sionba jönnek mélyseges hódolással. A fogság utáni próféták sok helyt szólnak erről, de a legjellegzetesebb hely erre nézve Jes. 60. fejj., kivált 10—11. v.: — Marti Siont vévén beszélőnek, az összes illető suffixumokat kiigazította első személyűekre: „Egy nap megépülnek falaim“ és így tovább. A *jóm*-hoz némelyek bepótlándónak vélik az állítmányt: „egy nap *jó* kőfalaid megépítésére“. Now. szerint pedig a 11. v. három első szava az állítmány, a *jóm hahú'* pedig az alany. „Kőfalaid megépítésének napja az a nap“ Duhm, mint tudjuk, a 4. vből ide vesz két szót és így szövegez: „Órállóid napja, Melyen

felépitik kőfalaidat“ A *jirchaq chóg* magyarázata a legnehezebb. *Chóg* = 1. szabvány, törvény; 2. határ; 3. terminus. Akik az 1. értelemben veszik, mint a régiek általában, azok vagy Jahveh törvényét értik alatta, „messze terjed parancsolatja“, ami alatt Szenczi Kertész Ábrahám egyenesen az evangéliumi tudomány terjedését érti; vagy az ellenség által Izraelre erőszakolt törvényt: „az napon messze veti (t. i. az Úr) *ellenségeidnek* parancsolatját“, így változtatta meg valaki a Kár. váradí szövegét. A Rev. pedig egyszerűen „távol lesz a törvény“ Akik a 2. értelemben, azok Izrael határainak megnagyobbodását értik alatta, így Marti, aki Abd. 19. s kv; Ám. 9, 12; Zak. 10, 10-re is utal arra nézve, hogy a messiási időkre Izrael határainak kiterjesztését várták. Akik végül a 3. értelemben veszik, azok szövegjavításra érzik magukat kényszerítve, mert lehetetlennek tartják, hogy prófétánk ezt akarta volna mondani: „annak a napnak messze lesz az időhatára“, holott Zsolt. 102, 14. stb. azt mondja, hogy Sion megépítésére már „eljött a megszabott idő“, és itt is a contextus inkább ilyen nyilatkozatot kívánna, mint olyat, amely távolinak tartja e határidőt. Duhm ezért *jirchaq* helyett *jidchaq*-ot vagy *jiddáchéf*-et olvas: „Igen, az a nap — Siet a határidő!“ A 12. vben ma *áréi* helyett mindenki *ádél*-t olvas, mert amúgy az irány lehetetlen: „hozzád jönnek Assúr-tól fogva és Egyiptom városai, és Egyiptomtól fogva Eurátesig“ stb.

A 7, 13. vt áttettük a 6, 13. v. után, l. ott.

7. Sion Imája.

(7, 14–17.)

3 × 6 soros strófa, a sorok felváltva három- és kétütemesek. Ha az első strófa, mostani szövegében legalább, ellent nem állana, legjobb volna mindeniket két tristichonra beosztani. A 2-ik és 3-ik erre pompásan alkalmas. Duhm, aki az egész 7, 14–20-at egybe fogja, az egészben 7 × 4, a 14–17. vekben pedig 4 × 4 soros strófát számol. Sion imádkozik Jahveh népének helyreállításáért és a pogányok megszégyenüléséért. A 8–10. vben ellenségéhez beszélt Sion, az ő diadaláról biztosítván azt, most itt, a prófétának Sion megépítéséért hevülő vágytól égő felkiáltása után, (11. 12. v.) az ő pásztorához fordul, és teljes bizalommal teszi le annak kezébe további sorsát és reményeit.

Első strófa: 14. v.) Sion kéri Jahvét, mint Izrael pásztorát, hogy népét juttassa ismét el a régi jólétre. 14. v.) Legeltesd népedet botoddal, *séber* itt pásztorbot, mint Zsolt, 23, 4-ben, Jahveh Izrael pásztora, mint Gen. 49, 24; Zsolt. 23, 1; 80, 2-ben. A *ammóká* appositívója a következő sor: Mint örökséged juhát. Hogy Izrael Jahveh öröksége és kezének vagy legelőjének juha, az a későbbi irodalomban igen kedvelt gondolat, az előbbit l. Deut 4, 20; 9, 26. 29; Zsolt. 28, 9; 74, 2; 78, 62. 71; 94, 5. 14; 106, 40; az utóbbit Zsolt. 74, 1; 95, 7; 100, 3; itt a kettő össze van

fogva: Izráel Jahveh örökség-juha, legsajátabb nyája. A *'ammeká* és *co'n* appositíója viszont a *Sókní*, mely n. sz. egyes st. constr., m. sz. st. abs., melynek végén az *í* a *chireq* compaginés (I. Ges. K. 26, 90. §. m.), de helyesebb *sóknéí* (plur. st. constr.)-nak olvasni, és a participiumot felbontani Akik egyedül laknak, vadonban, Kertnek vagy „termőföldnek“ vagy „Kármelnek“ közepette, a fogságból hazatért zsidók a szomszéd népek közt elkülönítve, egyedül laktak Júda hegyvidékén, mely amúgy is köves, bozotos föld volt, a fogság alatt pedig egészen elvadult, körülöttük pedig jó termőföldek és dús legelők voltak, amelyekre annyival inkább is vágyódtak, mert azok közül némelyek hajdan Izráel birtokában is voltak; azt az óhajt fejezi hát itt ki Sion, hogy ezek a gazdag termőföldek közepette elvadult területen lakó juhok Legeljék Bésánt és Gileádot, a régi Izráelnek e jordánelti termékeny tartományait, Mint az ős időkben. Hogy a fogság utáni zsidóság messiási váradalmainak egyik jelentékeny alkotó része volt az ország megnagyobbodásának reménye, azt tudjuk, I. Jer. 50, 19; Abd. 19. skv; Ám. 9, 12; Zak. 10, 10. — Vannak, akik *sókní*-t Jahvéra vonatkoztatják (Hitz. stb.) Így Kátori: „Te, ki egyedül lakod az erdőt a Kármelen.“ De azért, mert Illyés ismeretes áldozata (I. Kir. 18, 19. skv.) a Kármel hegyén folyt le, még mindig nem lehet megérteni, hogy egy fogság utáni, vagy akár előtti próféta mért nevezi Jahvét épen a Kármel erdejében elkülönítve lakónak? Mások (pl. Keil) *sokni lebadád*-ot a *'ammeká* és *co'n* appositíójául tekintik, de úgy, mint ami a legeltetés közelebbi módját határozza meg úgy legeltesd népedet, hogy az elkülönítve lakjék, a Kármel erdejében. Keil szerint a Bálám (Num. 23, 9.) és Mózes (Deut. 33, 28) áldásának megvalósulását kéri ez ima, hogy Jahveh népe a többiektől egészen elkülönítve éljen, hogy azok ne árthassanak neki, a Kármel erdeje pedig védve, óva takarja el szemük elől.

Második stófa: 15. 16abz. v.) Jahveh oly hatalmat mutasson népe megszabadításában, hogy a pogányok annak láttára megszegyenülten némúljanak el. 15. v.) Mint mikor kijöttél, héb. mint kijövedeled napjain Egyiptom földéről, *'erec* nem törlendő a LXX val! Mutass nekünk csudákat, héb.: „mutatok neki csudákat.“ E szerint ez Jahveh felelete volna a 14. v. kérésére: „mint mikor kijöttél (te, Izráel) Egyiptomból mutatok neki (a 14. vbeli *'ammeká*-nak, tehát megint csak Izráelnek, vagy kinek?) csodákat.“ Jobb, hogy az ima símán folylyon tovább, olvassunk *'arennú* helyett *harénú* (rá'áh = lát“ ige hif. parancsoló többes első szem suffixummal) t. A 6, 4. 5-ben Jahveh hivatkozott egyiptomi jótéteményeire, most erre útal itt Sion, hogy állítsa helyre Jahveh az ő népével az akkori tiszta, benső, eleven viszonyt. A csodákra nézve I. Ex. 3, 20; 15, 11; Zsolt. 78, 11-et. 16abz. v.) Lássák a pogányok s szegyenüljenek meg Minden hatalmuk miatt: lássák be, hogy az ő hatalmuk Jahvéhoz képest szegyenletesen semmi, és Tegyenek kezet szájokra, magyarán = fogják be a szájukat. Az ellenség megszegyenülésének vágyára nézve I. 10. vnél.

Harmadik strófa: 16b^β. 17. v.) A pogányok félelemmel és rettegéssel hódoljanak meg Jahvének. 16b^β. v.) Füleik siketüljenek meg, Hitz. szerint „az ő hatalmának mennydörgésétől“ (Jób. 26, 14.) és a „zúgás hangjától (Jes. 33, 3.) 17. v.) Nyaljanak port, l. Gen. 3, 14; Zsolt. 72 9; Jes. 49, 23., Mint a kigyó, mint földön csúszók, Deut 32, 24. vben: porban csúszók = a férgek, úgy Rémegejenek elő zárthelyeikből, l. Zsolt. 18, 46., mint a férgek lyukaikból, úgy bújjanak elő váraikból a pogányok remegve Jahvéhoz, a mi Istenünkhöz: hódoljanak meg neki, mint a feladott vár lakói a győző királynak: Reszkessenek és féljenek Tőled! l. Zsolt. 33, 8. — Mind ez egész idáig nem a jövő leírása, hanem Sion óhajtása, tehát az igék jussivusok.

8. Sion vallástétele.

(7, 18—20.)

3 × 4 soros strófa, háromütemes sorokkal. A 6, 1-től idáig elmondottakon végig tekintve adja a próféta ezt a szép vallástételt Sion ajkaira. Olyan megfejtése ez annak, amit Pál apostol Isten *μυστήριον*-jának (Róm. 11, 25.) nevez, olyan feltárása Isten üdvöekonómiajának ó-testamentomi alapon, mint Pál apostolé Róm. 9—11. fejezetben új-testamentomin, l. kivált Róm. 11, 33—36. (Hengst.) Ki van itt mondva, hogy a messiási üdvnek egyetlen oka és eszköze Jahveh irgalma, és Izráel egész története ennek az irgalomnak működési tere.

Első strófa: 18. v.) Sion történetéből az a tanulság, hogy Jahveh összehasonlíthatatlanul nagy Isten, alaplényege a bocsánat és kegyelem, és még büntetése és haragja is ennek szolgálatában áll. 18. v.) Ki olyan Isten, mint Te? l. Ex. 15, 11; Zsolt. 71, 19; 77, 14; 89, 7. 9; héb.: *Mí kámóka*, Mikáh neve pedig: *Mikájah*; lehet, hogy ez is közrehatott abban, hogy a gyűjtők a 6—7-et Mikah könyvébe kebelezték be. Bűnbocsátó l. Ex. 34, 7 „megbocsát hamisságot“ *ávón* tkép = bűnadósság; Zsolt. 99, 8; s vétekelnéző, héb. vétek felett elmenő, l. Péld. 19, 11. rev. „elhallgatni a vétket“; Ám. 7, 8; 8, 2. Egy írástudó annak a gondolatnak megelőzésére, mintha Jahveh a pogányok bűnét is hajlandó lett volna elnézni, ide szúrta a következő korlátozó megjegyzést: *öröksége maradéknak*, vagyis csak Izráelnek. Nem tartja meg örökké haragját, l. Zsolt. 103, 9; 30, 6; Jer. 3, 12; Mert kegyességben telik kedve. l. Zsolt. 25, 10; 32, 10; 33, 5; 86, 5. 15; 130, 7. A harag = a büntetés nem kedve szerint való, csak a kegyelem gyakorlása az.

Második strófa: 19. v.) Az előző strófában kifejezett általános igazságokat alkalmazza Sion esetére. 19. v.) Ismét irgalmaz nekünk, itt már Sion fiai nevében is beszél, hogy Jahveh nem hagyja őket mostani állapotukban, hanem ismét visszaállítja velök a régi kegyelmi viszonyt, Letiporja hibáinkat, *ávón* = a bűnadósság,

itt meg van személyesítve, mint egy ellenséges hatalom, Gen. 4, 7; Zsolt. 65, 4; amelyet csak Isten tud legázni, És a tenger mélyébe — Jón. 2, 4 Zsolt. 68, 23 — veted, itt már a beszéd élénksége folytán átlép Sion a 2-ik személyű megszólításra, fiairól pedig 3-ik személyben szól: Minden bűneiket = megsemmisíti, eltörli a bűnöket, amelyek a messiási üdv felvirradását akadályozzák. Duhm e strófát kérésnek fogván fel, igéit kiigazítja parancsolómódokra, és *charro'tám* helyett a LXX-val *charro'ténú-t* olvas: „Ismét irgalmazz nekünk, Tipord le hibáinkat, És vesd a tenger mélyébe Minden bűneinket“. Aki a személyváltozást terhesnek találja, az a LXX-val olvashat *vetaslik* helyett *vetaslik*-ot, *chattó'tám* helyett *chattó'ténú-t*: „És a tenger mélyébe veti Minden bűneinket“. Így az irány sí mább, csak hogy ez esetben a 20. v. igéit is helyesebb volna harmadik személyűekre változtatni.

Harmadik strófa: 20. v.) A vallástételt egy rövid fohászszal végzi, melyben Jahveh hűségére hivatkozva, a messiási ígéretek teljesítését kéri. 20. v.) Mutass, héb. „adj“ hűséget Jákóbnak, Kegyességet Ábrahámnak; Jákób és Ábrahám Izráel népében tovább élnek (I. Jes. 41, 8.), tehát, ha a népnek teljesíti Jahveh azokat a kegyelmi ígéretek, amiket nekik tett (Gen. 15, 1—6; 28, 12—15; 35, 11—12. stb.), akkor ezzel ő irántuk tanúsít hűséget és kegyelmet: Amire megesküdél atyáinknak Ősidőktől fogva. L. Gen. 22, 16—18. Ez eskü által az ígélet szövetséggé lett, két oldalú szerződés, így magyarázza ezt Zsolt. 105, 8—11; ezen alapult az Egyiptomból való kiszabadítás is, Zsolt. 105, 42. v. Semmi kétsége nem lehet tehát Izráelnek, hogy Jahveh esküjét most is teljesíteni fogja. Íme a nagy per kezdődött Jahveh jótéteményeinek feltárással (6, 4. skv.) és végződött az ő kegyelmébe helyezett feltétlen bizalom kifejezésével. Minden idők hívőinek ilyen a tusája az ő Istenökkel.

Cefanjah könyve.

I. Általános rész.

1. **Cefanjah kora.** Manasse (I. Mikáh kora, az 5-ik lapon) után fia Ámón lépett Júda trónjára, ki teljesen atyja szellemében uralkodott (2 Kir. 21, 19—22.) két esztendeig (643—642.), amikor is egy palotaforradalom áldozata lett (2 Kir. 21, 23.), és fia, a nyolczéves gyermek Jósijah következett utána a trónra, aki 31 évig uralkodott (2 Kir. 22, 1). Az ő uralkodásának első felében egy kül-, és egy belpolitikai mozgalom foglalkoztatta a lelkeket. Amaz volt a scytháknak Médiába való betörése, akik iszonyú pusztításokat vittek véghez, és Egyiptom felé vonultokban Palesztinát is érintették 626-ban. Emez pedig a Manassé alatti nemzetietlen és syncretistikus vallási

irányzat ellen felébredt nemzeti visszahatás volt. Talán nem csaló-dunk, ha azt sejtjük, hogy az Ámón elleni palotaforradalomnak is ebben keresendő az oka. Vagy a Manasse irányának szigorú követői, vagy a nemzeti eszme hívei tették őt el láb alól; de talán inkább az utóbbiak. Ezt sejtethetjük abból, hogy 2 Kir. 21, 24. v. szerint a föld népe, a „am há'árec“ az ő pártján volt, „levágta mind azokat, akik pártot ütöttek volt Ámón király ellen“, és fiát, Jósiját ültette trónra helyette; már pedig tudjuk, hogy legalább ami a vallási irányt illeti, a 'am há'árec Manasse mellett volt. A visszahatás minden esetre a műveltebb körökben kezdődött. És, hogy az udvari emberek közt is voltak hívei, arra bizonyosság Cefanjah, aki királyi herceg volt. Mikor Jósijah trónra került, akkor már a két irány erősen szemben állott egymással. A próféták követelményei, akiket Manasse vérbe fojtással (2 Kir. 21, 16.) hallgattatott el, és akik a nemzeti vallásba betolakodott idegen elemek ellen küzdöttek, ekkor már nemzeti követelményekké kezdtek lenni, és lassanként meg is hódították az egész közvéleményt, mely egyre jobban érezte, hogy az idegen hatások elleni küzdelem nemzeti érdek is. Így a próféták, kik a nationalismussal mindig szemben álltak, most annak élére kerültek. Cefanjah (1, 8.) ítéletet hirdet mind azok ellen, akik idegen divat szerint öltözködnek. Az általános nemzeti áramlat a papokat is magával ragadta, annyiival is inkább, mert, mint a Hizkijah reformjának tanulságai mutatták, a prófétai követelmények megvalósítása a jeruzsálemi papságra csak előnyös lehetett. Hogy pedig Jósijah udvarában is diadalra jutott az új szellem, és ő is abban nevedezett, az kiteszik onnét, hogy, mikor a hatalmat kezébe vette, egyik első dolga volt, hogy végre hajtotta a deuteronomiumi reformot 621-ben.

2. **Cefanjah élete.** Könyvünk felírata szerint prófétánk Jósijah király idejében élt; tartalmából pedig megállapíthatjuk, hogy épen ezeknek a deuteronomiumi reformot megelőző, és fentebb jelzett szellemi küzdelmeknek a korában. Magát a reformot már nem érthette meg, mert az ő idejében a király még kiskorú (1, 8.) és még mind azok a vallási bűnök és visszaélések fennállanak. u. m. baálmádás (1, 4.), mennyei seregek imádása, Milkomra való esküvés (1, 5.) amelyeket a deuteronomiumi reform megszüntetett. Abban a mozgalomban azonban, mely a reformot létre hozta, eleven részt vett, erősen küzdvén nem csak az idegen istenek, hanem az idegen divat ellen is (1, 8.). A skythák pusztításai pedig, bár őket név szerint sehol sem említi, oly hatást tettek rá, hogy a végítélet érkezétének gondolatát keltették benne. Családi életéről semmit sem tudunk. Felíratából következtethetjük, hogy kir. herceg volt (1. a részletes magyarázatot). Mint ilyen, Jeruzsálemben élt, melynek helyrajzát, társadalmi viszonyait, üzleti életét apróra ismeri (1, 10. 11.), és az ottani „felvilágosodott“ nyárspolgárságnak egész lelki világa fel van előtte tárva (1, 12.).

3. **Cefanjah könyve.** Könyvünkben két szerző műve fog-

laltatik, és mindenikhez járulnak későbbi toldások. Cefanjah műve az első 2 fejezetben van. Ebben a kisebb-nagyobb glossáktól eltekintve, beszúrás a 2, 3. v., továbbá a 2, 8. 9. v., melyhez egy másik kézből való toldalék a 2, 10. 11. v.; végül az idegenek elleni jóslatokhoz toldás a 2, 15. v. Vannak, akik a 2-ik fejezetet egészen (Schwally), vagy annak legalább 4—15. verseit (Budde) el akarják vitatni Cefanjától; de a fentebb érintett és a részletes magyarázatban kimutatott idegen elemek eltávolítása után semmi sincs a szövegben, ami e nézetet támogatná. Ellenben szükség képen fel kell tételeznünk azt, hogy aki azzal kezdi az Ítéletnap hirdetését, hogy Jahveh mindent begyűjt a föld színéről (1, 2), az Jeruzsálemé mellett az idegen népek Ítéletéről is megemlékszik. Ezek között pedig a Ninive ellen szólóról (2, 13. 14.) világosan meg lehet állapítani, hogy a város eleste (606) előtt keletkezett, mert a város tényleges pusztulása nem olyan lett, mint amilyennek a fenyegetés mondja. Cefanjah könyve így az idegen elemektől megtisztítva, egy költői szépségeiben gazdag, kerek egész munka, mely valószínűleg akkor keletkezett, mikor a skythák hosszú barangolásaik közben Júda mellett is mindent lángba borítva elvonultak (626). Tárnya a Jahveh napja, mely nála még inkább, mint Ámósnál „sötétség és nem világosság“. Hogy e nap elérkezének gondolatát a skytha pusztítások ébresztették fel benne, az abból is látszik, hogy Jahveh napját a mindent elsöprő, kíméletlen és véres világháború képében ábrázolja. Könyve két részre oszlik: az első rész, mely az első fejezetben van, Júda-Jeruzsálemmel, a második pedig, a 2-ik fejezetben, a pogányokkal való vonatkozásában hirdeti Jahveh napját. Az elsőben négy önálló prófécia van. Az első (1, 2—6) úgy tünteti fel Jahveh napját, mint mindent „begyűjtő“, azaz megsemmisítő világtételetet, melynek éle azonban fokozatosan Júda-Jeruzsálem s abban is legélesebben a Jahveh mögül elhúzódók ellen van kihegyezve. A másodikban (1, 7—9.) véres áldozat a Jahveh napja, mely a királyi udvarra és az idegen divat és vallási szokások terjesztőire fog lesújtani. A harmadikban (1, 10—13) mindent összeroppantó háború képében tör e nap Jeruzsálemre és megsemmisíti annak egész üzleti életét és elpusztítja a saját seprejükön megaludt nyárspolgárait. A negyedik végül (1, 14—18) költői színekkel úgy festi e napot, mint kegyetlen háborút, haragos vihart, mely gyorsan és ellenállhatatlanul rohan és az ember meg nem menekülhet előle. A második részben a pogányokhoz fordul és felszólítja őket, hogy szedelőzködjenek össze (2, 1—2), nem a menekülésre, mint a 2, 3. v. interpolatora, és utána sok magyarázó gondolja, hanem csak a Jahveh napjának fogadására, mely ellenállhatatlanul megsemmisíti őket; aztán hírdeti a filiszteus városoknak (2, 4—7), Kúsnak (2, 12), majd Assírnak és Ninivének pusztulását (2, 13—14). Ez a könyv ilyen eredeti alakjában a szerző kezéből kerülhetett ki. Prófétaiban erőben a 8-ik századbéli prófétákat Cefanjah sem éri el; de írói érényekben nem messze marad el tőlük. Minden ízében ere-

deti író, aki abban a néhány versben, ami tőle ránk maradt, a megszólamlásig elevenen állítja elénk a korabeli Jeruzsálmot.

A harmadik fejezet írója egy ismeretlen szófér, aki jóval a fogság után élt. Ez egy olyan öt külön önálló darabból álló, de egységes eschatologia, amelyet a Mik. 4. és 5., vagy 6. és 7. fejezetben megismertünk, csakhogy minden tekintetben kisebb szabású annál. Tartalmát lásd a részletes magyarázatnál. A könyv így a mostani alakjában felöleli az egész világot, Júdát és a pogányokat, az ítéletet és a jövő üdvöt: úgy hogy nagy igazság van Bucer mondásában: *Si cuncta quis desideret secreta vatum oracula brevi dari compendio, brevem hunc Sophoniam perlegat.*

4. Cefanjah theológiája. A későbbi kor egyik legjellegzetesebb vonása, az eschatológiák alapgondolata, a világítélet itt jelentkezik először a Jahveh napjának egyetemes felfogásában. Ez Cefanjának biblica theologiai jelentősége. A Jahveh ítéletének ez az egyetemes, az egész világra kiható felfogása kétségtelen következménye annak, hogy Júda az assyr világbirodalommal és általa az egyetemes kultúrával szorosabb viszonyba jutott. Hogy az assyr hatások nem csak e tekintetben tágították Júda látókörét, hanem egyébként is gazdagították szellemét és mélyítették, izmosították a jahvismust, azt a biblica theológiából tudjuk; hogy pedig ezek a kétségkívül erős hatások csak erre szolgáltak, de sem Júdát nemzetiségéből, sem a jahvismust istenadta eredetiségéből kivetkőztetni és elpogányosítani nem bírták, annak oka az az egészséges nemzeti visszahatás, mely a kellő időben kellő erővel feltámadt és kiséperie a nemzeti és vallásos életből mindazt, amit az assimilálni nem birt. Ennek az egészséges visszahatásnak egyik igen érdekes és igen becses dokumentuma könyvecskénk. Bizonyára nagy része van abban, hogy a jahvismust az elpogányosodás veszélye elől teljes biztonságba helyező deuteronomiumi reform létrejött, és hogy később a zsidók előtt az idegen istenek üres semmiségekké lettek. Itt, ha még dogmaképeit nincs is kimondva, hogy Jahveh a világ Istene, de már úgy jelenik meg Jahveh, mint a világítélet Istene. Ezzel van kapcsolatban, hogy könyvünkben már felfedezhetjük az eschatologia első kezdeteit. Itt az ítélet már nemcsak világítélet, hanem azt mondhatjuk, hogy végítélet, és nem feltételes, mint a régibb próféták által hirdetett ítéletek, hanem feltétlen, t. i. nemcsak az esetre van kilátásba helyezve, ha a nép meg nem tér, hanem minden esetre el fog jöni, és, ami jellegzetes, közel van. Az eschatológiának ez a vonása, tudjuk, mily nagy vallástörténeti tényező.

II. Cefanjah könyve.

Ilyen betűkkel van szedve az, ami Cefanjától ered; ilyennel az ismeretlen szerzőtől eredő Sion megdicsőítése; és ilyennel a toldások; ilyennel pedig a toldások közt levő toldások.

1, 1. Jahveh szava, mely lőn *Cefanjához Kúsi fiához, aki Gedaljah fia, aki Amarjah fia, aki Hizkijah fia, Jósijának, Ámón fiának, Júda királyának napjaiban.*

1, 2. *Begyűjtvén begyűjtök mindent
A földnek színéről,
Mond Jahveh.*

3. *Begyűjtök embert és barmot,
Begyűjtöm az ég madarát,
És a tenger halát.*

*És a botrányokat a gonoszokkal;
És kiírtom az embert
A földnek színéről.*

4a. *És nyújtom kezemet Júdára,
És Jeruzsálem minden lakójára,*
3bγ. *Mond Jahveh.*

4b. *És kiírtom erről a helyről
A Baál maradékát
A papok nevével. A papokkal.*

5. *És akik meghajolnak a háztetőkön
Az ég seregének, és azokat, akik meghajolnak,
akik esküsznek, Jahvének,
És akik esküsznek Milkomra.*

6. *És akik elhúzódnak Jahveh mögül,
És akik nem keresik Jahvét,
És nem őt tudakolják.*

*

7. *Csitt, az Úr, Jahveh előtt,
Mert közel van Jahveh napja!
Mert véres áldozatot készített Jahveh,
Megszentelte hivatalosait.*

1, 8. És lesz Jahveh véres áldozatának napján :
És meglátogatom a fejedelmeket,
És a királyfiakat ;
És mind, akik öltöznek
Idegen ruhába.

9. És meglátogatok mindenkit, aki ugrál
A küszöbön azon a napon,
Akik megtöltik uruk házát
Erőszakkal és csalással.

*

10. És lesz azon a napon,
Mond Jahveh, hang,
Kiáltás a halkaputól,
S jajgatás az újvárosból.

És nagy roppanás a halmokról,
11. Jajgatnak a Kölyü lakói :
Mert elpusztult Kanaán egész népe,
Kivágattak mind a pénzhordók.

12. És lesz abban az időben,
Kikutatom Jeruzsálemet méccsekkal ;
És meglátogatom a férfiakat,
Akik megaludtak seprőiken.

Akik azt mondják szivökben :
Nem tesz Jahveh sem jót sem rosszat.

13. És vagyonuk prédává lesz,
És házaik pusztává. És építenek házakat, és nem
lakják, és ültetnek szőlőket és nem iszszák borukat.

*

14. Közel van Jahveh nagy napja,
Közel és hamar nagyon ;
Jahveh napjának hangja keserű,
Kiált azon a hős.

15. Düh napja az a nap,
Szükség és szorultság napja ;
Pusztítás és pusztulás napja,
Sötétség és homály napja.

1, 16. *Felhő és borulat napja,
Kürt és riadal napja ;
Az erődített városok felett,
És a magas ormok felett.*

17. *És megszorítom az embert,
Hogy úgy járnak, mint a vakok, mert Jahveh
ellen vétkeztek,
És kiöntetik vérök, mint a por,
És húsok, mint a szemét.*

18. *Sem ezüstjök, sem aranyuk
Nem mentheti meg őket
Jahveh dühének napján
És féltékenysége tüzeiben. megemésztetik az egész
föld, mert véget, bizony hirtelent, cselekszik a föld minden lako-
saival.*

*

2, 1. *Szedelőzködjétek és szedjétek össze
A népet, mely nem sápad,
2. Mielőtt olyanok nem lesztek,
Mint elmenő polyva.*

*Mielőtt el nem jö rátok
Jahveh haragjának heve,
Mielőtt el nem jö rátok
Jahveh haragjának napja.*

3. *Keressétek Jahvét, az ország minden alázatosai,
A kik ítéletét cselekszik ;
Keressetek igazságot, keressetek alázatot,
Talán elrejtettek Jahveh haragja napján.*

4. *Mert Gáza elhagyatottá lesz,
És Askelon pusztasággá ;
Asdódot délben elűzik.
És Ekron kiirtatik.*

5. *Jaj a tengervidék lakóinak,
A kerétiiek népének ;
Jahveh szava rajtatok Kanaán
Filiszteusok földje ! és elvesztitek, hogy nem lesz lakó.*

- 2, 6. *És lesz el tengervidék pásztorok ásásainak pázstíjává
És juhok cserényeivé; 7. v.) és lesz birtoka Júda
háza maradékának, ők rajta legeltetnek;
Askelon házaiban
Hevernek este. Mert meglátogatja őket Jahveh, az
ő Istenök, és megfordítja sorsukat.*

(2, 8—11-et l. 1, 15 után.)

- 2, 12. *Ti is, kúsiak,
Jahveh kardjának megöltjei lesztek,
13. Aztán északra nyújtja kezét,
És elveszti Assúrt.*

- És pusztasággá teszi Ninivét,
Szárazsággá, mint a sivatag;
14. És nyájak heverésznek benne,
Minden mezei állat.*

*Pelikán is, bölönbika is
Oszlopfőin hálnak;
Bagoly énekel az ablakban,
Holló a küszöbön. Mert a cédrus művet lefejtette.*

15. *Ez a nagyhangú város,
A biztonságban ülő,
Aki azt mondta magában:
Én, és nincs több!*

*Mint lett pusztává,
Vadak heverőhelyévé;
Mind, aki mellette elmegy, pisszeg,
Lengeti kezét.*

- 2, 8. *Hallottam Moáb gyalázkodását,
És Ammon fiainak szidalmait;
Melylyel gyalázták népemet,
És nagyoztak határuk ellen.*

9. *Ezért élek én, mond Jahveh,
Cebaóth, Izráel Istene,
Hogy Moáb olyanná lesz, mint Szodoma,
És Ammon fiai, mint Gomora.*

*Csalánbirtok és sógödör,
És pusztaság örökre;
Népem maradéka zsákmányolja őket,
És nemzetem maradványa öröklí őket.*

- 2, 10. Ez nekik kevélységükért,
Mert gyalázkodtak és nagyzottak
A seregek Jahvéjának népe ellen.
11. Félelmetes felettök Jahveh,
Mert elsorvasztotta a föld minden isteneit;
És meghajolnak neki, ki-ki helyéről,
A nemzetek minden szigetei.

* *

- 3, 1. *Jaj, a lázadó és fertőzött,
Az erőszakos város!*
2. *Nem hallgatott szóra,
Nem vett fel fenyítést;
Jahvéban nem bízott,
Istenéhez nem közeledt!*

3. *Fejedelmei közepette
Ordító oroszlánok;
Bírái esti farkasok, nem hagynak reggelig,*
4. *Prófétái léhák, csalárdság emberei;
Papjai szentséget törnek,
Erőszakot tesznek a thórán.*

5. Jahveh igaz közepette, nem csinál álnokságot, reggelenként ítéletét világosságra hozza, nem hiányzik, de álnok nem tud szégyent.

6. *Nemzeteket irtottam ki,
Elpusztultak ormaik;
Feldúltam utczáikat,
Úgy hogy nincs, ki járja;
Rombadőltek városaik,
Úgy hogy nincs ember, nincs lakos.*

7. *Azt mondtam, csak engem féljen,
Vegyen fel fenyítést;
Hogy ne irtassék ki bűne miatt, mind
Amit megkerestem rajta;
Csakhogy korán elrontották
Minden cselekedeteiket.*

*

8. *Ezért várjatok rám, mond Jahveh,
A napig, míg prédára kelek:
Mert határozatom nemzeteket összegyűjteni,
Összeszedni kirdlyságokat;
Hogy kiöntsem rájuk dühömet,
Haragom egész hevét.
Mert féltékenységem tüzeiben
Megemésztetik az egész föld.*

- 3, 9. *Mert akkor megváltoztatom a népeknek
Ajakát tisztává,
Hogy mindnyájan Jahveh nevét kiáltsák,
Hogy szolgálják őt vállalva ;*
10. *Kús folyóin túlról imádóim, szétszórtjaim lánya,
Hozzák ételáldozataimat.*

*

11. *Azon a napon nem fogsz szégyenkezni
Minden cselekedeteid miatt,
Amelyekkel vétkeztél ellenem ;
Mert akkor eltávolítom felőled
Kevély nagyhangűodat,
És nem fogsz többé kevélykedni még szent-
ségem hegyén.*

12. *És hagyok benned
Szelid és alázatos népet,
És el lesz rejtve Jahveh nevében.*

13. *Izráél maradéka
Nem csinál álnokságot
És nem szól hazugságot. És nem találtatik
szájokban csalás nyelve, mert ők legelnek és hevernek, és nem
lesz rettegető.*

*

14. *Zengj, Sion leánya,
Harsogjatok, Izráél ;
Örülj és újjongj teljes szívvel
Jeruzsálem leánya ;*
15. *Eltávolította Jahveh ítéletidet,
Eltakarította ellenségedet.*

*Izráél királya
Jahveh közötted van ;
Nem látsz többé rosszat,*

16. *Azon a napon mondatik
Jeruzsálemnek :
Ne félj, Sion,
Ne lanyhúljanak kezeid !*
17. *Jahveh, a te Istened közted van,
Hős, aki megtart !
Örül rajtad örömmel ;
Hallgat szerelmében,
Vigad rajtad riadallal.*

*

3, 18. Ünnepek híján szomorkodókat gyűjtök össze; belőled voltak, akin teher a gyalázat.

19. Abban az időben íme én
Elbánok minden elnyomóiddal;
És megtartom a sántát,
És az elűzöttet összeszedem;
És teszem dicséretté és dicsőséggé azokat,
Kiknek az egész földön van szégyenök.

20. Abban az időben meghozlak benneteket,
És az időben összeszedlek titeket;
Mert teszek benneteket dicsőséggé és dicséretté
A föld minden népei között,
Mikor megfordítom sorsotokat
Szemeitek előtt, mond Jahveh.

III. Részletes magyarázat.

1. A felirat.

(1, 1.)

1. v.) *Jahveh szava, mely lőn*, a szerkesztők fogalmazása, 1. Mik. 1, 1; Hós. 1, 1-nél, **Cefnájához** = akit Jahveh elrejtett“, LXX Σοφονίας, innét a magyar Sofóniás, **Kúsi fiához** aki **Gedaljah fia** aki **Amarjah fia** aki **Hizkijah fia** volt; ez vagy magának prófétánknak kezéből ered, vagy valami hiteles egykorú iratból, mert a könyvből magából nem kombinálhatta ki senki. Annak magyarázatát, hogy prófétánk a rendes szokástól eltérőleg, nemcsak az első ízig, az atyáig viszi fel családfáját, hanem a negyedikig, abban találják meg az exegeták, hogy ez a negyedik íz valami nagyon nevezetes ember lehetett, és pedig nem más, mint Hizkijah júdai király; és e szerint prófétánk királyi herczeg volt. Ez ellen felhosszák, hogy 1. Hizkijah neve mellé nincs kitéve, hogy „király,“ 2. Jósijah királytól, Cefanjah kortársától Hizkijah király nem negyedik, hanem csak harmadik ős: De az 1. azt mutatja, hogy az írás olyan időből való, amikor még mindenki tudta, hogy ki volt az a Hizkijah, mely név különben sem volt gyakori, ebből a korból nem is ismerünk más Hizkiját, csak Akház korából említ 2 Krón. 28, 12. v. egy ily nevű efraimitát, de arra itt nem gondolhatunk; a 2-re pedig azt jegyezhetjük meg, hogy mivel Manassé atyjának 42 éves korában született (2 Kir. 18, 2; és 21, 1.), ő pedig 45 éves volt, mikor utóda, Ámon született (2 Kir. 21, 19.), nem lehetetlen az, hogy mind a kettőnek voltak korábban, esetleg 20 éves korukban született fiai is, és így Hizkijah unokája, Gedaljah

ben Amarjah egykorú volt az ő kisebbik fiával és utódával, Manassével, hasonlóképen Gedaljah unokája, Czefanjah ben Kúsi egykorú volt az ő nagybátyjának, Manassénak fiával Ámonnal, akinek a 2 Kir. 21, 19. és 22, 1 összevetéséből következtetve, 16 éves korában született fia Jósijah, aki 8 éves korában követte korán (24 éves korában) elhalt atyját a trónon. E szerint Jósijah még gyermek lehetett, mikor Cefanjah e könyvét írta; és ezt látják a magyarázók megerősítve abban, hogy prófétánk a királyról nem szól, hanem 1, 8-ban a „király fiait“ említi. A felirat további része is: *Jósijának, Ámon fiának, Júda királynak napjaiban*, helyes adatot tartalmaz, de ez már a szerkesztőtől ered, mert eredeti vagy bár egykorú feljegyzésben nem lett volna szükség a „Júda ktrálya“ megjelölésre.

2. Jahveh napja az egész föld ellen és Jeruzsálem ellen.

(1, 2—6.)

Hét tristichon. Duhm 5×4 soros strófát számlál itt, Marti pedig, aki a 6. vt prózai interpolationnak veszi, csak 3×4 sort. Bár meg nem nevezi, Jahveh napjáról szól, amit már az egész földre kiterjedő ítéletnek hírdet, melynek súlypontja azonban még Júda-Jeruzsálem van. Az egymás után következő strófákban amint az ítélet tere mindig szűkebbre szorúl, úgy az általa megfenyegetetteknek az ítéletre való megéretsége viszont mindig fokozódik. A Manassé korabeli synkretizmus elleni visszahatásra és abban a prófétai és a nemzeti mozzanatok találkozására nézve jellemző, hogy Júda-Jeruzsálem bűnei közt az idegen istenek imádása és az idegen ruha viselése egyforma súlylyal esik a mérlegbe.

2. v. A világitélet Jahveh mindent be fog gyűjteni a földről. A „begyűjt“ képes kifejezés a termények betakarításáról van véve. **Begyűjtén** 'ásóf inf. abs. mellett a verb. fin. 'áséf, ami a *ásuf* (= megszűnik) ige hífilje (= véget vet), de mivel az inf. abs. csak ugyanazon ige verb. finituma mellé szokott erősítőül tétetni, olv. 'e'ésóf vagy 'óséf, a 'ásaf ige kal. impf. sing. 1-ső személyét: **begyűjtök mindent A földnek szinéről**, *adámáh* = a talaj, a művelt föld, nem olyan egyetemes kifejezés, mint 'erec; de ez prófétánknál inkább csak szójárás lehet, mely nem az ítélet egyetemességének korlátozását jelenti, hanem inkább azt, hogy őt a pusztulásban leginkább a művelt föld, főkép Júdea pusztulása érdekl. Duhm a 'óséf szó kivételével ezt mind törli, de meghagyja a harmadik stichost, amit viszont Marti töröl **Mond Jahveh.**

3αβγ v.) A 2. vben említett „minden“ részletezése: embert és szárazföldi állatot, halat és madarat begyűjt Jahveh a földről. 'Áséf helyett itt is olv. 'e'ésóf vagy 'óséf; **Begyűjtök embert és barmot, Begyűjtöm az ég madarát, És a tenger halát**, szóval minden élő lényt. Ez világosan mutatja, hogy itt már az utolsó ítélet képzelet áll előttünk, ha nem is olyan kifejelet formában, mint a későbbiekénél.

3 აბზჳ. v.) Az ítéletnek fő tárgyai „minden“ között, amit Jahveh el fog ragadni a földről, a botrányok és a bűnösök. **És a botrányokat, makséldh** még csak Jes 3, 6 ban singularisban, ahol az általános nemzeti összeomlást jelenti; itt pedig azokat a dolgokat, amelyek valakinek botlását okozhatják, bálványozásokat, bűnöket, stb. = *miksól*, **a gonoszokkal** együtt, még ezek is a vers elején álló *ó'sé'f*-ek tárgyai. L. Mát 13, 41; ahol az utolsó ítéletkor az angyalok összegyűjtik *τῆς σικκιδίου καὶ τοῦς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν*. **És így kiirtom az embert A földnek színéről.** A 4-ik stichosnak itt a 2-ik v. *ne'úm jahveh*-ja mellett nincs helye, tegyük át a következő tristichon végére. E tristichont különben sokan későbbi betoldásnak tartják, mert azt mondják, az előző strofa után a szerző nem érezhette annak szükségét, hogy a gonoszok begyűjtését és az ember kiirtását még külön is, illetőleg újra is elmondja. Aki ismétlésnek és feleslegesnek találja, törölheti; de én úgy látom, hogy ez, mint a világítélet igazi lényegének összefoglalása, nem felesleges itt. Ez az a forduló pont, amelyről az ítéletet egész súlyával Júdára irányítja a próféta. *V^hammaksélot* helyett sokan valami igét olvasnak: *V^hekissalti* (Schwally), *V^hhiksalti* (Oort), mind a *kásal* (= elbotlik) ige műveltető alakjai, vagy *V^hhismadti* (Martí): „elejtem“, vagy „elpusztítottam a gonoszokat“ Duhm a *v^hhiksalti* mellé áll, ezen kívül a *há'ádám* helyett *hachaττá'im*-ot olvas *V^hhiksalti há'ésá'im V^hhikratti hachaττá'im* „És elbuktatam a gonoszokat, És kiirtom a bűnösöket.“

4a. 3bγ. v.) Az egyetemes ítélet tulajdonképeni célpontja Júda és Jeruzsálem. **És nyújtom kezemet Júdára, És Jeruzsálem minden lakójára**, ide, a világítélet főmozzanatának kezdetére illik a 2. v.) *ne'um jahveh*-jával párhuzamosan a 3bγ. v **Mond Jahveh.**

4b. v.) A Júda és Jeruzsálem elleni ítélet részletezése a baál-kultusz kiirtása „erről a helyről“ **És kiirtom erről a helyről**, világosan érthetőleg Júdából és Jeruzsálemből, nem pedig csak a „szent helyről“ (Martí, stb.) **A Baál maradékát** Ez a kifejezés célzásnak volna vehető Jósia reformjára, hogy ami a baálkultuszról még annak utána is megmaradt, azt irtja ki; de mivel az 5. v-ből az látszik, hogy ekkor még némely olyan kultuszi gyakorlat fennállott, amit aztán Jósia reformja megszüntetett, tehát hogy próféciánk még e reform előtt keletkezett, olyan értelemben kell ezt venni, hogy utolsó maradékáig kiirtja a Baált, úgy, hogy semmi sem marad belőle. A baálkultuszra nézve I. Hós 2, 7. stb. A harmadik stichosban 'ét, mivel nincs előtte *ve*, nem párhuzamos tárgyrag az előző 'ét-tel, hanem = cum **A papok nevével** együtt *kómer* = pap (I. Hós 10, 5), de mindig rossz értelemben bálványpap, csuhás. *A papokkal*, ez magyarázó glossza a 'ét-sém *hakkemárim*-hoz: jelezvén, hogy ez azt teszi, hogy „a papokkal együtt“.

5. v.) Az ítélet részletezésének folytatása: az Assyriából bejött

csillagimádás híveinek és az ammonita isten Milkom imádóinak kiirtása. Még ezek az accusativusok is a 4. v *v^hikratti*-jától függenek: **És kiirtom azokat, akik meghajolnak a háztetőkön Az ég seregének**: az égitestek imádóit. Ez a kultusz azóta terjedt el Júdában, mióta az ország assyr fenhatóság alá került, Akház, de kivált Manassé (2 Kir 23, 12.) királysága alatt. Hogy a „mennyei sereg” imádói egyes égi testeket, és pedig a látható csillagokat, vagy napot imádták, azt mondja 2 Kir 23, 5; Ez 8, 16 is, de kitészik onnét is, hogy a kultushelyek a háztetőkön voltak. *És azokat, akik meghajolnak* akik esküsznek *Jahvének*, ez későbbi toldás, mely az azon korbéli synkretismust akarja jellemezni azzal, hogy voltak olyanok, akik Jahvét imádták (akik esküsznek, ez valószínűleg később került bele a toldásba a 3-ik stichosból) és a mellett az ammoniták istenére esküdtek: **És akik esküsznek Milkomra**; *malkám* helyett olv. *milkom*, mert annak semmi értelme nem volna itt, hogy „*akik esküsznek királyukra*” Az eredeti szöveg tehát nem azok ellen szól, akik Jahvét is és Milkomot is imádták, hanem a mennyei sereg imádoival párhuzamban azok ellen, akik egy másik idegen istent, Milkomot imádták. Ez még régebben betolakodott kultusz volt Júdában, 1 Kir 11, 5. 33; 2 Kir 23, 13. — Az általunk törölt szavak közül általában csak a *hannisbá'im*-öt törlik, és *jahveh* helyett Nestle után *járeach*-ot olvasnak: „És akik meghajolnak a holdnak, És Milkomra esküsznek”.

6. v.) Az ítélet részletezésének befejezése: azok kiirtása, akik Jahvét elhagyták és nem nála, hanem bárhol másutt keresnek thórát. Az ítélet részletezésében lehetetlen észre nem venni a climaxot, mely abban nyilvánul, hogy annak tárgya mind szűkebb térre szorúl, de egyúttal mind élesebben specialisálva áll előtünk 1-ső tristichon: Jahveh mindent elragad a földről; 2-ik: az élőlényeket; 3-ik: a gonosz embereket; 4-ik: Júda és Jeruzsálem lakóit; 5-ik: a baálpapokat; 6-ik: az égi testek- és Milkom imádóit; a 7-ik pedig mindezt oda élezi ki, hogy kiirtja azokat, akik Jahvétől elhúzódtak. E tristichont tehát nem lehet toldásnak venni, bár ha különös is, hogy benne, a Jahveh beszédében, Jahvéról van szó. Ne felejtjük, hogy Jahveh a próféta által szól, aki itt a beszéd hevében, mint Jahveh szószólója, a maga személyében lép előtérbe. Még itt is a 4. vbeli *v^hikratti* tól függő accusativusok vannak: **És akik elhúzódnak Jahveh mögül**, az ilyen synkretistikus áramlatok közt, mint Manassé és Ámon korában voltak, az ilyen elhúzódozók igen veszedelmesek, **És akik nem keresik Jahvét, És nem őt tudakolják** = nem tőle kérnek döntést (thórát) és tanácsot, hanem bárhol másutt.

3. Jahveh napja a királyi udvar ellen.

(1, 7—9.)

3 × 4 soros strófa, a sorok felváltva három- és kétütemesek. A Jahveh napja közel van, és akkor eléri a büntetés a királyi udvart külföldieskedéséért és a nép kiszorolásáért. Azt a gondolatot, hogy Jahveh napja, amelyről a régi próféták (pl. Ám. 5, 18. V. ö. Jes. 5, 19.) szóltak, közel van, sőt már elérkezett, prófétánkban valószínűleg a scythák betörése támasztotta.

Első strófa: 7. v. Jahveh napját egy nagy véresáldozati ünnepélyhez hasonlíttja, amelyet Jahveh maga fog rendezni, és amelyen az áldozatok az Ítélet által súlytottak lesznek, mint Jes. 34, 6; Jer. 51, 40-ben. Ezt fejti ki Ez. 39, 17—19; Jel. 19, 17. 18. A meghívottak, kik alatt valószínűleg a scythákat érti, már fel is vannak szentelve az áldozati lakomán való részvételre. 7. v.) **Csitt az Ur, Jahveh előtt!** Ez volt a rendes felhívás, mely a közönséget az áldozati ünnepélyre megjelenő Jahveh előtti tiszteletteljes csendre szólította (Hab. 2, 20; Zak. 2, 17. (13.) fel. Ilyen a római „favete linguis“ (Schwally). A régi arabok az áldozat levágása és az isten felhívása után egy darabig csendben maradtak az oltár körül, mely idő alatt hitük szerint az isten az oltárhoz ment és elvette a maga áldozati részét. (Now.) Ez az érzékies felfogás lényegében ugyanazt jelenti, amit ma úgy mondunk, hogy Isten lélekben jelen van az imádkozó gyülekezetben. Hogy e felhívás itt tényleg az áldozati rituáléból van véve, mutatja a következő megokolás: **Mert közel van Jahveh napja** (1. Joel. 1, 15.), mely napot prófétánk véres áldozati ünnepnapnak tart. **Mert véresáldozatot készített Jahveh**, mint Jes. 34, 6; Jer. 46, 10. v., csak hogy itt Júda lesz az áldozat; **Megszentelte hivatalosait.** Az áldozati ünnepélyen csak kultuszilag tiszta egyén vehetett részt, és aki úgy járult oda, hogy, habár tudtán kívül is, valami kultuszi tisztátalanság volt rajta, az nagy bűnt követett el. Ezért szokás volt az áldozathoz járulás előtt bizonyos tisztulási szertartásokat (*hitqaddés* Jós. 3, 5; 7, 13.) végezni, ami állt az asszonytól való tartózkodásban (Ex. 19, 15; v. ö. 1. Sám. 21, 5.) és a ruhák megmosásában (Ex. 19, 10. 14.). Ha a pap intézkedett arra nézve, hogy valaki így megtisztítsa magát, azt *qiddés*-sel (Ex. 19, 10. 14; Jós 7, 13; 1 Sám. 16, 5.) fejezték ki, mint itt is: Jahveh megszentelte, azaz a kellő tisztulási eljárás végrehajtásával az áldozaton való részvételre kultuszilag képessé tette meghívottait. A meghívottak azok, akikre az áldozati vér kiontása van bízva (Jes. 13, 3.), itt valószínűleg a scythák.

Második strófa 8. v.) Mint az előző próféciaiban, úgy itt is, az első strófa általános kijelentését itt specializálja: az Ítélet tárgya a Jahveh napján a királyi udvar lesz, mely a főbűnös az idegen szokások behozatalában és elterjesztésében. 8. v.) A bevezető sor *És lesz Jahveh véres áldozatának napján* liturgialis célú széljegyzet, mely arra szolgál, hogy vele a 8. és 9. vk a zsinagógá-

ban önállóan felolvashatók legyenek, ilyen pl. Zak. 4, 8. is (Duhm). A 7. v. közvetlen folytatása, melyben Jahveh már maga veszi át a szót, ez: **És meglátogatom a fejedelmeket, a legfőbb kormányzat intézőit, az udvari főhivatalnokokat, És a királyfiakat, a kir. hercegeket.** A királyt bizonyára azért nem említi, mert még kiskorú volt (2 Kir. 22, 1. szerint Jósia 8 éves korában jutott trónra), és az államügyeket a főhivatalnokok és a kir. hercegek tanácsa intézte. Amit ennek a magas testületnek a szemére hány, az a külföldi, természetesen assyr, szokások követése **És meglátogatom mind, akik öltöznek idegen ruhába.** A nemzetnek „napkelettel” való eltelése ellen már Jesajah (2, 6.) felemelte szavát; és ez a strófa mutatja, hogy a Manassé és Ámón korabeli synkretizmust a nemzeti közvélemény azóta tényleg megsokalta, és arra most már vallási és egyben nemzeti visszahatás következett. Cefanjah, aki az előző próféciaiban az idegen vallási gyakorlatok ellen kelt ki, itt most ugyanolyan nyomatékkal támadja az idegen divat követését, mely főképen az általa jól ismert kir. udvari körökből indult ki. A LXX *benéi* helyett *bét*-et olvasott: a *királyi házat*, ami lényegében nem nagy különbség.

Harmadik strófa: 9. v. A kir. udvarnak egy másik, veszedelmes bűnét ostorozza. Azt, hogy míg a főurak némely üres külföldi babonákat aggodó lelkiismerettel megőriznek, addig az erkölcsi törvényeket meg lelkiismeretlenül lábbal tiporják, és a népet kiszarolják, hogy „uru_x házát”, azaz a királyi palotát kiszarolt és kicsalt kincsekkel töltsék meg. **9. v.) És meglátogatok mindenkit, aki ugrál a küszöbön.** Némely népnél (l. 1 Sám. 5, 5.) nem volt szabad a küszöbre lépni, mert ott lakik valamely daemon (v. ö. Jes. 57, 8.), és nem illik annak a fején taposni; tehát a küszöböt át kellett lépni, vagy ugrani. A második sorból törlendő *azon a napon*, ami a 8. vből törölt toldásra utal. **Akik megtöltik**, appositio a *kol haddólég*-hez, **uruk házát**, nem Jahveh házát, mint a LXX. mondja, hanem a királyi palotát **Erőszakkal és csalással**, t. i. erőszakos és csalárd úton kiszarolt jövedelemmel. A külföldi babona megtartása és a régi tisztos honi erkölcsök lábbal tiprása célzatosan van egymás mellé állítva, tehát nem helyes a sorokat áthelyezni (Schwally, Nowack): 8a. 9b. 9a. 8b.

4. Jahveh napja a megcsontosodott jahvehbecsmérlők ellen.

4 × 4 soros strófa, a sorok háromütemesek. Marti, aki az egész 1, 2—18-at egy darabnak veszi, a 10—13 vkben 3 × 4 soros strófát számlál; Duhm pedig, aki az 1, 10. 11-et és 1, 12. 13-at külön-külön prófécianak tartja, az elsőben 2 × 3, az utóbbiban 2 × 4 soros strófát. De a 10—13 vk kétfelé szakítását sem a versforma, sem a tartalom nem ajálja. Színesen rajzolja ez a jeruzsálemi nyárspolgároknak a Jahveh napján reájok törő katasztrófáját. Ezek a nem mindig egészen tiszta eredetű vagyonukra és mindig sekélyes,

vizenyős felvilágosodottságukra büszke, a saját szük- és teljesen anyagias gondolkörükben megmerevedett emberek, akik Jahvétől sem jót sem rosszat nem várnak, majd meg fogják látni e napon, hogy Jahveh mégis sokkal nagyobb hatalom, mint ahogyan ők gondolták.

Első strófa: 10a. v.) Az ellenség a Jahveh napján észak felől fog betörni Jeruzsálembé, azért ott tör ki majd a jajveszékelés. A „hang“, „kiáltás“ és „jajgatás“ climax, mely a veszedelem gyors elhatalmazását szinezi. Ezt a climaxot minden fordító elmosza. 10a. v.) **És lesz azon a napon, Mond Jahveh, hang, a qól** alatt levő jegy nem mahpak, hanem j'tib, tehát nem φωνή κρυσταλλῆς (LXX), sem nem felkiáltás: „hallga!“; hanem akkor hallszik majd egy hang, **Kiáltás a halkaputól**. Egész világosan így kívánja a mondattagolást a ritmus. A Halkapu (Neh. 3, 3; 12, 39.) az óváros északi végén nyugatra nyílt az újváros felé, ott, ahol a tyropoeon völgyén végigmenő út a régi várfalat, a Salamon utáni korból való u. n. „második“ falat keresztezi. Az e kaputól a mostani Damaszkusi kapuig húzott vonal éppen felezi az újvárost, melyről a negyedik stichos szól: **És jajgatás** lesz a „másikból“, t. i. a másik városból = **az újvárosból**. Itt lakott Hulda próféta asszony (2 Kir. 22, 14.) Nehemia (11, 9.) idejében külön felügyelője volt e városrésznek. Duhm a mi első két sorunkat, a *qól* szó kivételével, a mit felkiáltásnak vesz, törli, és a 10b. v. ide vételével így csinál versünkbeli egy tristicont. Marti ugyanígy, de ő még a 11a. vt is ide veszi, és így csinál két distichont.

Második strófa: 10b. 11. v.) A vészkiáltás fokozódik. Jeruzsálem üzleti negyedéből, a „Kölyü“-ből, ahol a pénzemberek laktak, egy nagy roppanás hallatszik: a teljes pusztulás rémes lármája. 10b. v.) **És nagy roppanás**, fragor = recsegés-ropogás = összetörés **a halmokról**, nem a városon kívül levő halmokról, hanem azokról, amelyeken a város épült, a város emelkedetebb részeiről ropogás jő, a mélyebben fekvő részeiből jajgatás: 11. v.) szóval az egész várost betölti a recsegés és jajgatás: **Jajgatnak a Kölyü lakói**. A Kölyü vagy Mozsár név, akár tényleg használt, akár a próféta által csinált név, valószínűleg az előbb említett Tyropoeon völgy medencéjére vonatkozik. Mint a következő distichon mutatja, ez volt Jeruzsálem üzleti negyede, itt laktak a kereskedők és pénzemberek, minden nép nyárspolgárainak az elegantiája. **Mert elpusztult Kanaán egész** — a *kol* itt is, a következő sorban is a ritmust terhelő későbbi betoldás, **népe**, azaz Hós. 12, 8. v. értelmében a jeruzsálemi kalmár nép; a szidók „kanaáni“-nak hívták a kereskedőt, mint mi „zsidó“-nak. Vannak azonban, akik a valóságos kanaáni nép pusztulására gondolnak itt. Ez esetben a Phoeniciai kereskedőkre kell a kifejezést érteni, és pedig vagy úgy, hogy a Jeruzsálemben üzleti összeköttetéssel bíró és akkor éppen ott tartózkodó, és éppen rendes megszálló helyükön, a Kölyü városrészben lakó phoeniciaiak jaj-

gatásáról van szó; vagy úgy, hogy Phoénicia pusztulása miatt jajgatnak a jeruzsálemi Kölyü lakosai, mert a phoeniciai pénzberek, a jeruzsálemi ipart és kereskedelmet financirozó nagy tőkések pusztulása őket is érzékenyen károsította. A legtermészetesebb az első magyarázat, mivel itt az egész próféciában kizárólag Jeruzsálem pusztulásáról van szó, és pedig főként a pénzberekéről **Kivá-gattak mind a pénzhordók, návil** (a *nával* = „felrak“ igétől) csak itt = megrakott, megterhelt, vagy = mérő. A kereskedő pénz-mérő, mert az ezüstöt, amivel fizet, úgy méri súlymértéken. A *netilél kásef* mindenképen a kereskedőket jelenti. Marti strófánk második distichonát toldásnak minősíti; pedig az egésznek ez a szíve és ereje, Duhm, aki a „Kanaán népe“ fentebb említett magyarázatainak utolsóját vallja, a mi második és harmadik stichosunkat annak megfelelőleg is fordítja: „*Jajgatnak a Mozsár lakói, Hogy kivágotott a kalmárnép.*“ De, mikor már Jeruzsálem égett, a derék nyárspolgároknak aligha jutott eszébe Phoénicia pusztulását siratni.

Harmadik strófa: 12abαβ 3. v.) A fentebb leírt pusztulás részletezése Jahveh egyenként előkeresi az elbizakodott és közönyös nyárspolgárokat mécsessel, hogy egy se maradjon büntetlenül. 12abzβ. v.) **És lesz abban az időben**, Marti ezt törli, noha itt, a prófécia fordulatainak bevezetéséül épen helyén van, és párhuzamos az általa és Duhm által is szintén törölt 10. vbeli „És lesz azon a napon“-nal, **Kikutatom Jeruzsálemet mécsekkel** (LXX: *mécscsel*). A mécs arra való, hogy a város legsötétebb zúgát is bevilágítsa. A kép különben a szoba átkutatósáról van véve, és mivel a szobák keleten sötétek, oda nappal is mécs kell (Luk. 15, 8.). A kikutatásnak az a célja, hogy senki el ne kerülhesse a büntetést: **És meglátogatom a férfiakat, Kik megaludtak seprőiken**. A ma rossz értelemben úgynevezett nyárspolgárokra ennél találóbb képet képzelni sem lehet. A kép nem a jó borról van véve, mint általában magyarázzák, mert az a régiek felfogása szerint minél tovább állt zavartalanul a maga seprőjén, annál jobb lett (Jer. 48, 11.), mert annál jobban megmaradt feje és zamata, de az nem aludt meg, nem lett nyúlóssá az állásban; itt pedig erről van szó. Olyanok ezek a nyárspolgárok, mint az *erő* és tűz nélkül való rossz bor, mely, ha soká zavartalanul hagyják, megalszik, azaz nyúlóssá lesz a saját seprején. Manassé hosszú és békés uralma alatt a Hizkija alatt szenvedett nagy vérvesztéseget az ország kiheverte és a főváros polgársága vagyomban is, sőt az assyr világbirodalommal és annak művelt provinciáival való érintkezés folytán műveltségben is gyarapodott, de ezzel együtt az az erkölcsi közönye, amiről a régi próféták (Mik. 3, 11.) is panaszkodnak, vallási és nemzeti közönyé is nőtt. Ezek az anyagiasság gondolkodású emberek, akik a saját lelki világuknak is csak legalantabb járó, tisztátalan, önző anyagiasság gondolataival, valósággal a salakjával foglalkoztak igazán, érzéket-

lenek voltak minden magasabb rendű szellemi dolog iránt, pl. vallás, erkölcs, hazafiság iránt. Az ilyen saját seprejükön megaludt, minden nemesebb iránt érzéketlen emberek nem maradhatnak büntetés nélkül.

Negyedik strófa: 12b γ δ . 13. v.) A hitetlen nyárspolgárok büntetése lesz annak elvesztése, amit legtöbbrre becsülnék: vagyonuké. 12b γ δ . v.) **Akik azt mondják szívőkben: Nem tesz Jahveh sem jót, sem rosszat.** Az igazi „felvilágosodott” nyárspolgárok jelszava. Csináld magad a dolgot úgy, ahogy akarsz és bírod, az Istenre se ne számíts, se félve ne gondoldj. Mert ő sem előre nem vihet terveidben, sem meg nem akadályozhatja azok kivitelét. Sem nem használ, sem nem árt. Ez a gondolkodás, azaz a vallási közöny, sőt gúnyolódás tehát a saját seprejükön megaludt emberek legfőbb jellemvonása, és bűne. A régiek azt hitték, hogy semmiféle bűnük sem fogja elfordítani a Jahveh segítségét (Ám. 5, 14; 5, 18. skv; Mik. 3, 11.); ezek meg azzal gúnyolódnak, hogy semmiféle erkölcsi megjobbulás sem biztosíthatja Jahveh segítségét, és semmiféle bűn sem hozza el az ő büntetését. A bálványok ilyen kicsúfolására I. Jes. 41, 23; Jer. 10, 5, stb. 13. v.) Ebben a Jahveh tehetetlenségéről táplált fölényes nézetekben keservesen fognak csalódnni, Jahveh majd megmutatja nekik, hogy ő tud olyat tenni, ami nekik rossz lesz, **És vagyonuk prédává lesz, És házaik pusztává.** Ez lesz a hitetlen jeruzsálemi polgárság büntetése. Ez próféciánk csattanója. Ami még a versből hátra van, *És építenek házakat és nem lakják, és ültetnek szőlőket és nem isszák borukat, az későbbi toldás, Ám 5, 11-ből, talán Deut 28, 30-on át.*

5. Jahveh napja közel van és rettenetes.

(1, 14—18.)

5 \times 4 soros strófa, a sorok felváltva három- és kétütemesek. Így Duhm is, és lényegében Marti is, aki azonban, mint már láttuk, az egész 1, 2—18-at egy darabnak veszi. A Jahveh napját, melynek itt, valószínűleg a scythák pusztításairól szóló hírek hatása alatt, gyors bekövetkeztét hirdeti, mint Ámós, prófétánk is a sötétség és borzalmak napjának rajzolja, melyen Jahveh haragja a háború vészében öntetik ki, amitől sem ezüst, sem arany meg nem menthet.

Első strófa: 14. v.) Jahveh napja közel van és annak hangja hősök keserves kiáltása. Ez mutatja, hogy a Jahveh napja kemény csata alakjában jó el. 14. v. **Közel van Jahveh nagy napja, Közel és hamar nagyon;** *mahér* n. sz. pi. part. a *m^e* előrag elhagyásával (Ges K. 26. 52 §. 1.), m. sz., és ez helyesebb, verbaladjectivum a *máhar* ige piel inf.-tól. **Jahveh napjának hangja keserű,** t. i. az a hang, ami Jahveh napját betölti, keserves. Hogy ez mit tesz, megmagyarázza a parallel stichos: **Kiált** ott = **azon a hős.**

Akik nem tudják elfogadni, hogy Jahveh napjának hangja legyen, azok a *qól*-t vagy interiectionak veszik és a negyedik distichonra vonatkoztatják, „*Hallga! Jahveh napja, a keserű*“, és ami most jön, azt hallga, „*Kiált azon a hős* ;“ vagy megváltoztatják, pl, Marti *qárob*-ot olvas helyette, „*Közel van Jahveh keserű napja*“, stb.; a *mar* helyett mind a két esetben *hammar*-t olvasván.

Második strófa: 15abzβγ. v.) Jahveh napjának festése a háborúról és viharról vett színekkel. **15** abzβγ. v.) **Düh napja az a nap, Szükség és szorultság napja**, figyeld itt és a következőkben az alliteratiokat, **Pusztítás és pusztulás napja**, ezt a stichost Marti a következő strófa elejére teszi a 15bδ helyett **Sötétség és homály napja**. Duhm *chósek va^aféláh* helyett *chósek^aféláh*-t olvas Ex 10, 22. után „Sötét homály napja“.

Harmadik strófa: 15bδ. 16. v.) Az általánosságban festett pusztulás tárgyának specializálása: a városok és erdők felett fog dühöngeni a vihar. 15bδ. v.) **Felhő és borulat napja, 16. v.) Kürt és riadal napja Az erődített városok felett És a magas ormok felett**. Duhm a második stichosból törli a *v^e*-t: „Riadó-kürt napja;“ a negyedikből pedig *v^eal*-t, és a harmadik stichos *al*-jának hatását terjeszti ki ide is. Így a ritmus talán jobb is.

Negyedik strófa 17. v.) A specializálás még szűkebb körre szorúl: Jahveh napjának éle az emberre nehezedik. 17. v.) **És megszorítom az embert, és = Hogy úgy járnak, mint a vakok =** olyan szorult helyzetbe jutnak, hogy nem tudják, merre meneküljenek, mert mindenütt egy-egy rejtett veszedelem les rájuk, tehát csak vaktában menekülnek, és így inkább veszedelembe rohannak, mint menekülnek. Ide került a margóról a következő magyarázó széljegyzet: *mert Jahveh ellen vétkeztek*; az első distichon közvetlen folytatása a következő distichon **És kiöntetik vérök, mint a por, És húsuk, mint a szemét**. *L^echúm* még csak Jób 20, 23-ban fordul elő; ott is bizonytalan. N. sz. = „étel, hús“; m. sz. = „belső rész, belek, velő“. Sokan Schwallyval *léchám* (lé^ach = friss életnedv)-et olvasnak helyette, és azt „nedvük“-nek (Saft) vagy „velejük“-nek (Így Duhm) fordítják, mert az jobban illik a „kiöntetik“ igéhez, mint a „húsuk“

Ötödik strófa: 18. v.) Az arany és ezüst, amivel életükben mindent elérhettek e hitetlen pénzemberek, a Jahveh napján teljesen értéktelenné és hatástalanná fog bizonyulni a rájuk törő végveszedelemmel szemben. 18. v.) **Sem ezüstjök sem aranyuk**, amit pedig ők mindennél feljebb becsültek, még Jahvénál is, **Nem mentheti meg őket Jahveh dühének napján** (Ez. 7, 19.) **És féltékenysége tüzeben**. Hóseától fogva ismeretes az a kép, mely szerint a Jahveh és népe közötti viszony a legnemesebb szellemi egyesülésen alapuló házastársi életközösség. Ebben az életközösségben Jahveh az ő népe felett senkivel nem akar osztozni, azaz népe kizárólagos érzelmeire féltékeny. A Jahveh napján e féltékenységének tüze megsemmisítő erővel tör ki a hűtlenek ellen.

Ebben a tűzben a vagyon nem nyújthat oltalmat. Ezzel végződik a prófécia. A többi toldás: *megemésztetik az egész föld* (ez a 3, 8-ban is toldás, ahol „haragom tűzében.” után áll), *mert véget, bizony hirtelent* (báhal ige nif. partic. nőn.) vagy *'ak helyett 'af-ot* olvasva, *nibháláh-t* főnévi értelemben véve, mint *behdáláh* (= hirtelen veszedelem, Jes. 65, 23; Zsolt. 78, 33.) = „*mert véget, sőt hirtelen veszedelmet*“ *cselekszik*, t. i. Jahveh, a *föld minden lakosaival*. Ez Jes. 10, 23; 28, 22. szabad utánzata Marti a mi második distichonunkat tartja toldásnak, amit szerinte a 3, 8. vből írt ide valaki, és a helyett ő ebből a toldásból csinálja meg az utolsó distichont, de természetesen ez csak szövegváltoztatással megy, nevezetesen *ja^aszeħ helyett 'e^sszeħ-t* olvas: *Mert megsemmisítést, sőt hirtelen megsemmisítést fogok csinálni az ország minden lakóival*. Ő különben az egész strófát igen gyanúsak találja, egyebek közt az első három sornak Ez. 7, 19-el való találkozása és Jes. 13, 17-el való érintkezése alapján, melyeknek tartalmát épen az arra való emlékezés közvetítette, hogy az egyiptomiak a schytháktól meg tudták váltani magokat. Legfőbb érve azonban, hogy t. i. a *kol jósbél há'árec* kifejezés arra utal, hogy itt már nem egy történeti eseményekben nyilvánuló ítéletről van szó, amit nyugoti Ázsia felett tervez Jahveh, hanem az utolsó ítéletről, csak az általunk is betoldásnak minősített mondat Cefanjai eredete ellen szól.

6. Jahveh napja a pogányok felett.

(2, 1—15.)

A betoldások eltávolításával marad 8×4 soros strófa, felváltva három- és kétütemes sorokkal, melyek közül az első öt a Jahveh napjának (2, 1—7.) Filisztea-, az utolsó három pedig (2, 12—14.) Kús és Assúr ellen való eljövételéről szól. Közéből van 2, 8—9-ben 3×4 soros strófa, háromütemes sorokkal, mely Moáb és Ammon ellen is kiterjeszti Jahveh napjának eljövételét, és amelyhez a 10. 11. v. egy hét soros strófát told.

Első strófa: 1. 2a. v.) A M szövege érthetetlen; a LXX. szerint a pogányokhoz szóló felhívás van itt, hogy készüljenek a Jahveh napjának fogadására, mielőtt szétszóratnának, mint a polyva. 1. v.) *Qas* = szalma, tarló. polyva; innét a pólél: *qósés* = szalmát- (Ex. 5, 7—12.) vagy *ját-* (Num. 15, 32—33; 1 Kir. 17, 10. 12.) szedgetni; ennek hitpáelje csak itt fordul elő, és különböző értelemben magyaráztatik, ú. m. *Szedjétek össze magatokat*, és pedig „szellemileg” (Keil), tehát, mint Kár: *Térjétek eszetekre*, vagy még erőteljesebben, mint Orelli: *Húzzátok meg magatokat*. Éhez a *qal qossú-t* rendesen az előző hitpáel erősítéséül veszik (Keil stb.): *Szedjétek össze magatokat, szedjétek* (Izr. magy.), vagy: *Térjétek eszetekre s eszméljétek fel*. Helyesebb azonban a szó legközvetlenebb jelentésénél megmaradni, és a *qal*, mely különben csak itt fordul elő, kiható jelentésben venni (tárgyául a következő sor

első szavát *haggój*-t tévén): **Szedelőzködjetek és szedjétek össze** (t. i. *a népet* . . stb.). A második sort rendesen vocativusnak veszik az elsősorban levő felszólításhoz: *Oh te nemzet, mely nem sápad*; a nem-sápadást pedig a szégyentelenségre értik, mint Kár. rev. kissé szabadon mondja: „*Ti, arczátlan nemzet*;“ vagy a bátorságra, mint Kám *Te rettenthetlen nép!* Mivel azonban *niksáf* mindig (Gen. 31, 30; Zsolt. 84, 3.) = „vágyakozik“, ezért már Hieronymus így fordítja, az igét helytelenül „szenvedő jelentésben véve *gens non amabilis*, azaz „nem vágyott“, „nem óhajtott“ nemzet, t. i. aki után Jahveh nem vágyakozik. Ez után megy Kár: *Te meggyűlölt nemzetség. De niksáf* nem pass. hanem med. jelentésű = vágyik, óhajt. Ezért némelyek így fordítják: *Nemzet, mely nem vágyik*. Keil szerint *niksáf* nem nif. part., hanem nif. perf. (mely csak azért van kámeszszel, mert pausában van) és visszavivő mondatot képez. De névelős alany után a visszavivő mondatot inkább *'aser*-rel várná az ember. Helyesebb tehát az igét participiumnak-, és az egész sort accusativusnak venni a *qóssú* tárgyául: szedelőzködjetek össze és szedjétek össze **A népet, mely nem sápad**. E felhívás nem szólhat a júdaiakhoz, mint Keil s mások vélik, mert a következőkben (4. v.) arról van szó, hogy a 2. vben említett Jahveh napja az idegen népekre tör rájok; tehát csak őket érthetjük itt is a „nem sápadó nép“ alatt. Hogy aztán miért mondja azt, hogy a filiszteusok és a többiek nem-sápadnak, azért-e, mert szégyentelenek; azért-e, mert bátrak; vagy azért-e, mert nem vágyakoznak (pl. Jahvéra, vagy, mint az Izr. magy. megfejtii „erre“, t. i. a maga összeszedésére!), azt nem lehet megmondani. A LXX. (*ἡπιόδοστον*) valószínűleg *nóssár* (a *jásar* ige nif.)-t olvasott *niksáf* helyén. Duhm ezt vissza is állítja a szövegbe, de „óvott“-nak, illetve a *ló' nóssár*-t „óvatlan“-nak (ahnungslos) fordítja: „szedjétek rakásra az óvatlan mit sem sejtő népet.“ Szerinte e felhívás azt festi, hogy a veszedelem hirtelen kitörésétől felijesztve hogyan rohannak az emberek nyakra-főre csoportokba. Ez a szövegváltoztatás előttem is tetszetős, de azért nem járulok hozzá, mert a *nóssar* mindig (Lev. 26, 23; Zsolt. 2. 10; Péld. 29, 19; Jer. 6. 8.) az okulást, vagy (Jer. 31, 18.) a fenyülték engedelmes elfogadását jelenti, nem pedig a figyelmeztetést, értesítést; és mert a scytha veszedelemmel szemben, amire itt célzás van, nem is voltak a filiszteusok stbiek „óvatlanok“-nak, azaz figyelmeztetés nélkülieknek mondhatók, mert hiszen a scythák félelmetes híre futó tűzként járt mindenütt előttök. Végül említsük még fel, hogy a *hitqóssú* és *qóssú* igét Hitzig-Steiner a *qásáh* (= kemény)-val tartja rokonnak: „szedjétek össze magatokat erősen és legyetek zilárdak“; Ewald a *qásís* (= száraz, régi) aram szóval: „halványodjatok el és legyetek halványak“; Rothstein pedig egy, az arab *qavisza* igével rokon *qús* igéből származtatja: „hajoljatok meg és legyetek meghajolva“ (I. Martinál). Cheyne, Graetz és utánok Nowack e szavak helyett *hitbosású* *vábósú*-t olvas:

„szégyentüljetelek meg és szégyeljétek magatokat.“ Budde, Grätz az egész verset megváltoztatják: *v^ehistachavú l'jahveh kúsim v^echoggú ló q^enizzim*: „hajoljatok meg Jahvének kúsiak és ünnepeljétek neki qenizziek“ 2. v.) A M szövege itt csak nagy erőltetéssel magyarázható: *Mielőtt a határozat* (tkép: szabály, törvény) *szűl*. A határozat, mondja Keil, akkor szűl, mikor létrejő az, ami el van határozva; itt a Jahveh napja. Tehát: szedelőzködjétek össze, mielőtt eljőne Jahveh napja. Ehez aztán a következő sor vagy párhuzamos határozó: és mielőtt *mint polyva megy el a nap*; vagy a legtöbbször szerint nyomatékot adó parenthesis, mely a „határozat szülése“ előtt való összeszedelőzködéssel vagy megtérésre intő felhívást itt azzal a közbevetett gondolattal akarja minél megszívlelendőbbé tenni, hogy *Mint polyva megy el a nap* = gyorsan közeledik, mint a szélhajtotta polyva. A LXX. e helyett sokkal inkább a contextusba illő szöveget ad: *πρὸ τοῦ γενέσθαι ἡμῶν ὡς ἄνθος παρρηγορευόμενον. Β^eτερem ledet ch^oq k^em^oc' ábar jóm* helyett tehát ezt a szöveget olvasta: *b^eτερem ló' tihjú keíc' óbér*, az utolsó szót, *jóm*-ot, mely valószínűleg az alábbi *ch^orón*-hoz írt javítás, még talán nem találta itt a fordító. A *cíc*-et (= virág) valószínűleg tévedésből olvasta *móc* (= polyva) helyett, mely jobban illik a *gas* (= szalma) szóból képzett fentebbi igékhez; és ezzel a javítással szöveget ma általában (Now. Marti, Duhm) el is fogadják. Olvassuk mi is e szöveget: *B^eτερem ló' tihjú Kemóc' óbér*; szedelőzködjétek össze és szedjétek össze a nem sápadó népet **Mielőtt olyanok nem lesztek, Mint elmenő polyva** = mielőtt Jahveh rátok törő napja szét nem szór benneteket, mint a szél a polyvát; amikor aztán már későn lesz összeszedelőzködni. Ez a strófa így egészen jó bevezetés a következőkhöz.

Második strófa: 2b. v.) A 2a. vbeli kép magyarázata. 2b. v.) **Mielőtt el nem jó rátok | Jahveh haragjának heve**, mely hév szőrja majd őket úgy szét, mint a szél a polyvát; hogy pedig ez hogyan és mely alkalommal jó rátok, azt megmagyarázza a második distichon: **Mielőtt el nem jó rátok | Jahveh haragjának napja**. Ezt a két distichont az újabbak általában egy ugyanazon distichon két változatának veszik, és az egyiket törlik; pedig ennek a ritmus ellene szól. Marti ezt az így egyre reducalt distichont is glossának veszi a 2a. vhez, Duhm pedig a 3. v. utolsó sorából csinál két stichost, amivel e strófát kiegészíti négy sorra, a többit pedig, mint egy „Beischrift“-et, törli. De a 3. v. önmagában egy kerek strófa, melyet nem lehet feldarabolni.

A 3. v.) Egy későbbi író betoldása, aki az előző felhívásban megtérésre intő szózatot látván, azt elégtelennek találta, és szükségesnek vélte kiegészíteni azzal, hogy megtérésre azért van szükség, mert igazsággal és alázattal talán még meg lehet menekülni Jahveh haragjától. Hogy nem Cefanjah írta, azt már a ritmus is elárulja, mely egészen más (felváltva négy- és háromütemes sorok), mint a többi strófákban; egészen bizonyossá teszi pedig

az, hogy az 1. verset félreérti, amit Cefanjáról nem lehet feltennünk. Az 1. v. imperativus rhetoricusai tisztán csak az ellenség gyors és ellenállhatatlan betörését tartják szem előtt, és tisztán csak az embereknek veszedelem idején természetes ösztönszerű összecsozdulását, a nélkül, hogy a menekülés eshetőségére gondolnának; a 3. v. ellenben már az erkölcsi megtérést tartja szem előtt, és annak jutalmául a menekülés eshetőségét helyezi kilátásba. *Keresésétek Jahvét*, mert az 1, 6. v. értelmében kiirtja azokat, akik őt nem keresik, *az ország* = Juda minden *alázatosai*, e kifejezést 1. Ám 8, 4; Jes 11, 4-ben; locusunkban azonban már nem az ország szegény, elnyomott, nyomorult népét jelenti csupán, mint ott, hanem, mint a következő distichon mutatja, a kegyeseket. E kifejezés itt már, mint a fogság utáni gyülekezet nyelvében, kivált a zoltárokbán, technicus terminus a híthű, kegyes zsidók jelzésére: *Akik ítéletét cselekszik*, 1. Hós 2, 21-nél; itt azt jelenti, amit Jahveh az ő törvényében ítél, rendel. E szerint e felhívás a későbbi legalisticus judaisticus értelemben vett kegyesekhez szól. *Keressetek igazságot*, 1. Hós 2, 21; 10, 12; Deut 16, 20; Jes 51, 1. 7: subiectiv igazságosságot, mint erkölcsi tulajdonságot, *keressetek alázatot* = az Isten törvényének önmegadó teljesítésében álló kegyességet; és ilyen úton-módon *Talán elrejtettek Jahveh haragja napján*. A harag napján dúló veszedelem (háború) pusztítása elől, mely elől mindenki menekül (1. Jer 4, 29), a Jahvét kereső kegyeseknek talán sikerülni fog biztos rejtekhelyre jutni.

Harmadik strófa: 4. v.) A 2. vnek közvetlen folytatása ez. Szedelőködjetek össze, mielőtt szét nem szór benneteket Jahveh napja: mert a veszedelem már itt van, a filiszteus városok elpusztúlnak. Négy filiszteus várost sorol fel (az ötödik, Gát (1. Ám 1, 6—8-nál) 711-ben végkép elpusztult), és mindegyikhez egy szójátékot vagy betűrímet csinál. 4. v.) **Mert**, az 1. 2. vbeli felhívást indokolja azért szólította fel az illetőket az összeszedelőködésre, mert a veszély már itt van, **Gáza elhagyatottá lesz**, a héber szójáték: 'azzásh-azubáh, **És Askelon pusztasággá**, itt már csak betűrímmel van 'ask^elon-lišmámáh; **Asdódot délben**, ami a melegebb égtájon pihenés ideje (2 Sám 4, 5.), amikor legkevésbé szokás támadást (1. Jer 6, 4; 15, 8.) várni, vagy amikor még nem várták volna a döntő csata végét, váratlanul, hirtelen **elúzik, És Ekron kiirtatik**. A szójáték eqrón-té'áqér. Ezek a városok mind a tengerhez közel feküdtek. És mivel e felhívásból, illetve fenyegetésből az látszik, hogy az északkeletről délre irányuló scytha betörés által ezek voltak első sorban fenyegetve, tehát következtethetjük, hogy az nem Júda hegyvidékén keresztül, hanem a tengerpart mentén zúgott végig.

Negyedik strófa: 5. v.) A filiszteusok pusztulásának színezése. 5. v.) **Jaj a tengervidék lakóinak**, közelebbiről megjelölve: **A kerétiiek népének**, így neveztetnek a filiszteusok 1 Sám. 30, 14; Ez. 25, 16. vben, Dávid testőrei pedig kerétiieknek és pelé-

tieknek 2. Sám. 8, 18. ban ; de, hogy mind e helyeken, valamint itt locusunkban is, ahol a kerétiakkal szintén párhúzámban említi az utolsó sor a filiszteusokat, e két név egy ugyanazon népet jelenti-é, vagy pedig a kerétiak a filiszteusok egyik ágát, vagy vidékét képviselik, továbbá, hogy a keréti név a filiszteusok krétai eredetével van-é valami összefüggésben, azt nem tudjuk eldönteni. **Jahveh szava rajtatok**, ez nem azt teszi, hogy Jahveh ítélete kijő ellenetek, vagy, hogy ellenetek szól, hanem azt, hogy Jahveh szava van rajtatok, azaz ebben a most rajzolt veszedelemben az valósul meg, amit Jahveh előre megmondott. Idegen népek elleni jóslatok már ekkor nagy számmal voltak a prófétai irodalomban és éppen Filisztea ellen szólók is, pl. Jes. 20, 1—6. a Kr. e. 711-ik évből. Ezzel megfér Duhm magyarázata is, mely szerint itt, mint Jes. 9, 7 (8); Zak. 9, 1; stb. helyen is, Jahveh szava mint ható erő fogatik fel. A 'aléjkiem appositioja Kanaán aligha eredeti, mert a valódi appositio a negyedik stichos **Filiszteusok földje**, már pedig a filiszteusok földje nem azonos Kanaánnal, hanem annak csak egy része, úgy, hogy a filiszteusok földje nevezhető Kanaánnak, de Kanaán nem nevezhető, mint itt történik, filiszteusok földének. A vers hátralévő része: *és elvesztitek, hogy nem lesz lakó*, szintén toldás, valószínűleg széljegyzet a „Jahveh szava“-hoz, és annak tartalmát akarja adni. Hogy idegen kézből ered, azt mutatja az, hogy Jahveh beszél benne, holott egyebütt Cefanjah a szóló. Nem helyes tehát a *d'abar Jahveh 'aléjkiem-et* törölni (mint Marti), és ezt tenni helyébe harmadik stichosnak: *Elvesztitek, úgy hogy nem lesz lakó, Filiszteusok földje*. Ezek szerint felesleges Nowack javítása is, aki *v^{ha}'abadtik* első személy helyett *v^{he}'bidék* harmadik személyt tesz. *És elveszt téged* t. i. Jahveh, *úgy hogy nem lesz lakó*.

Ötödik strófa: 6. 7. v.) A negyedik strófa folytatása. Filisztea puszta legelővé lesz. A 7a. v. későbbi betoldás, amelynek hatása alatt a 6. vben is estek betoldások és változások. 6. v.) A M. szerint: *És lesz a tengervidék pásztorok ásásának legelőivé és juhnyáj cserényeivé*. Az „ásás“ = *k^{er}ót*, némelyek szerint a *káráh* ige inf. constr.-a, m. sz. a *kérah*, helyesebben talán *kárah* (= kút, cisterna) főnév plur. st. c. -a; és jelent kútat vagy földbe vájt putrit. A *kárat* (váj, metsz) ige inf. constr.-a szintén így van, de az ide nem illik: ez a lámed hé alakból eredő *k^{er}ót* pedig *קרת*, és így bizonytalan is. A LXX *Κρήνη*-nek fordítja, a *chebel hajjám*-ot pedig sehogy, az tehát az ő héber szövegében nem volt még benne. Nowack el is fogadja ezt a szöveget: *És Kréta pásztorok ligete lesz*. De igazuk van azoknak, akik a kétes *k^{er}ót* szót is törlik (Marti, Duhm), melyet viszont V. nem ismer és amely nevet Cefanjah aligha alkalmazhatott Filiszteára, amely tehát valószínűleg magyarázó széljegyzet volt a 7. vbeli *chebel* szóhoz. Ezek törlése után a 6. vben megmarad egy jó distichon, csak még azt a változtatást kell tenni a szövegben, hogy *v^{ha}'ajtáh* har-

madik személyű ige helyett, amelynek ily formán nem maradt alanya, mivel az eredeti alany úgyis az 5. vben megszóllott „Filiszteusok földje“ volt, olvassuk *v^hájít* nön. második személyűt **Es** te, Filiszteusok földje, **leszel pásztorok pázsitjává, És juhok cserényelvé.** A következő 7. v. első fele: *És lesz* t. i. a 6. vben említett, de onnét törölt „tengervidék“ lesz *birtoka Júda háza maradékának*, általában el van ismerve későbbi betoldásnak, ami valószínűleg a Makkabaeusok korából ered, akik igen törekedtek Filisztea meghódítására. Ellenben a vers első feléből még hátralevő két szót (*aléjhem jir^un*) többen megtartják, de átteszik a *jirbácún* szó után, és megváltoztatják az elsőt Wellh. után *al-hajjám-ra: a tengernél legeltetnek.* (Martí, Nowack). De helyesebb még e szavakat is az előző betoldáshoz venni, és, mivel a *aléjhem* suffixumának tényleg nincs mire vonatkozni, a helyett Duhmmal *alájv hém-et* olvasni: a tengervidék Júda maradékainak birtoka lesz, *ők rajta legeltetnek.* A 6. vben levő distichon párja a következő distichon: **Askelon házaiban Hevernek este,** t. i. a 6. vben említett pásztorok és nyájak. Martí, ki mint láttuk, a *al hajjám-ra* változtatott *aléjhem* stbt e mondat után tette, e mondatot is megváltoztatja, mivel feltűnőnek találja Askelon specializálását és az „este“ határozót (!), és *b^bbattéj asq^elon b^bereb* helyett *b^cchorbótáik*-ot olvas: *A te romjaidban fognak heverni, A tengernél legelni.* Ami a versből még hátra van: *mert meglátogatja őket Jahveh, az ő Istenök, és megfordítja sorsukat* (I. Ám. 9, 14.), az általában el van ismerve későbbi betoldásnak. Talán attól származik, aki a filiszteusok földjét Júda maradékának kívánja az előző glossában.

Hatodik strófa: 2, 12. 13a. v.) Jahveh napja Kús és Assúr ellen. 12. v. **Ti is, kúsiak**, Kús a Nilus folyásának Egyiptomtól délre fekvő része, rendszeren Aethiopiának fordítják; tehát: ti is aethiopiaiak *kardom megöltjei* *ők.* A M-nak ez a lehetetlen kifejezése azonban bizonyára szövegromlás; *charbi hémmáh* helyett olvassunk tehát Duhmmal *chereb jahveh (chrbj hmh* helyett *chrb jhv^h)-t: Jahveh kardjának megöltjei lesztek.* E szövegváltoztatás mellett szól az is, hogy Jahvéről az előzőkben és a következőkben is mindenütt harmadik személyben van szó. E distichonban feltűnő, hogy első stichosa a másodikhoz arányítva kissé rövid. Ezért *kúsím* helyett Duhm *kúsíjjim-et* olvas. 13a. v.) **Aztán északra nyújtja kezét** t. i. Jahveh; *v^ejét* a *náváh* igétől kal juss. alak, de itt csak a rendes *jit^{te}h* impfctumnak poëticus meg rövidített formája. **És elveszti Assúrt.** Kús a Júda látókörébe eső legdélibb; Assúr pedig a legészakibb nagyhatalom a proféta tehát az egész előtte ismert világnak pusztulását várja a scytháktól. Martí itt és a következőkben is első személyűekre igazítja ki az igéket, hogy összhangban legyenek a 12. vbeli *charbi* suffixumával, melyet ő megtart, mivel Jahvét véli a beszélőnek.

Hetedik stófa: 13b. 14a.β. v.) Assúr büntetésének színezése

13b. v.) **És pusztasággá teszi Ninivét, Szárazsággá, mint a sivatag; 14^{αβ}. v.) És nyájak heverésznek benne**, ennek paralelje *kol-chajtó-gój*, ami LXX szerint = πάντα τὰ θηρία τῆς γῆς, a V szerint *omnes bestiae gentium*, ez utóbbi helyesebb fordítás, de nem tudni, mit akar az író „a pogányok minden vadállatai“-val mondani. Keil a *gój*-t itt tömeg értelmében veszi, és így fordítja a különös sort: allerlei Tiere zu Hauf. Ennek jó értelme volna, de a fordítás nem szabatos. Wellh. a *chajtó* (a *chajjáh* = élő állat st. c., I. Ges. K²⁰. 90. §. n.) alatt néptörzset ért, és ennek megfelelőleg *'adárim* helyett *'arábim*-ot akar olvasni: „arabok heverésznek, mindenféle néptörzs“. Leghelyesebb Buhl és Duhm után ezt a szöveget olvasni: *kol chajjat szádaj: Minden mezei állat. A fényes város mezei állatok tanyájává lesz.*

Nyolczadik strófa: 14^{γδ}. v.) A pusztulás színezésének folytatása. 14^{γδ}. v.) **Pelikán is, bölönbika is Oszlopfőin hálnak; qippód**-ot általában „sündisznó“-nak fordítják, de Hitz. s mások bölömbikának, ami helyesebb is, mert a sün nem hál oszlopfőn, még ha az a romok közt a földön hever is, mint Marti magyarázza, ezenkívül pedig *qippód* Jes. 14, 23; 34, 11-ben vízzel kapcsolatban, illetve vízi madarak közt említetik. Duhm *b^okaftórejha jálinú* helyett *bakkaftór jálín* (= az oszlopfőn hál)-t olvas. A második distichon a M szerint: *Hang énekel az ablakban, Rom a küszöbön*. Ezt ang. és magy. rev. úgy símltja el, hogy a hangot a pelikánra vonatkoztatja „annak hangja hangzik az ablakban“, a sor második felét pedig külön névi mondatnak veszi: „omladék lesz a küszöbön“. Keil pedig a *j^esórér*-t visszavivő mondatnak veszi, és *qól*-t hozzá st. c.-ba teszi: „annak hangja van az ablakban, aki énekel“ stb. Ez elég körülményes, de Keil a fordításban egyszerűbben fejezi ki a dolgot: *az énekes hangja az ablakban, omladék a küszöbön*. Ezt követi Izr. magy, így símltva: *éneklő hang az ablakban, rom a küszöbön*. E szöveg kétségtelenül romlott. Valamit javít értelmén az az újabbann Wellh. után általában elfogadott változtatás, mely szerint *qól* helyett *kósz* (= bagoly) olvastatik, *chóreb* helyett pedig a LXX-val *'óreb* (= holló): **Bagoly énekel az ablakban, Holló a küszöbön. Mert a cédrusművet, 'arzáh** collectivum 'erez (= cédrus)-ból megmeztelenítette, t. i. Jahveh; 'éráh pi. perf. a 'aráh igétől. Némelyek szenvedőnek vagy benmaradónak veszik az igét: „mert a cédrus lefosztatott“, vagy „csupaszzá lett“ Sőt vannak, akik 'arzáh helyett is igét olvasnak: *hirzáh* (rázáh = vékonynyá, soványnyá tesz) = „zerhakt, zernackt“ vagy „denn er zerstört, legt bloss“ (Ew. Hitz.); ezek után megy Kámori: *mert dönteni, bontani fog!* Ha ezt a mondatot elfogadjuk széljegyzetnek, akkor csak azt akarhatja megmagyarázni, hogy miért laknak Ninivében vadállatok? azért, mert a város elpusztult, a falakról a cédrus-bélés lefeszlett. De sokkal valószínűbb, hogy a 15. v. első szavainak hibás ditto-graphiája e mondat, mint Buhl, Schwally utá ma általában tartják:

a 15. v. u. i. így kezdődik: „z'ot há'ír ha . . .“, mondatunk pedig így szól: *ki 'arzáh 'éráh*; ami a héber írásban, ahol a magánhangzók nincsenek kírva, nagyon hasonló egymáshoz.

Ide a 15. v. 2 × 4 soros strófát told, mely a fentebbi fenyegetés beteljesüléséről tudósít. Az egész prófétai reminiscenciákból van összeállítva.

Ez a nagyhangú város, I. Jes. 23, 7-ben kérdés alakjában, csak azzal a különbséggel, hogy ott a 'ír magától értetődő lévén, nincs kitéve, *A biztonságban ülő, Aki azt mondta magában: Én, és nincs több*, 'afsi = 'efes chireq compaginissal I. Ges. K.²⁶ 90. §. m. 152. §. s. E három sor szóról-szóra megvan Jes. 47, 8. vben Babilonra vonatkozóan.

Mint pusztává lett, I. Jer. 50, 23; 51, 41-ben Babilonra, *Vadak a chajjá*h gyűjtő értelemben, *heverőhelyévé*, ez a 14. ven alapszik, de v. ö. Ez. 25, 5. vt is, ahol Ammont teszi Jahveh „juhok heverőhelyévé“ *Mind, aki mellette elmegy, pisszeg*, I. Jer. 19, 8. vben Jeruzsálemre, ahol a *jisróq* előtt még *jissóm* is van. *Lengeti kezét*, ez az interpolator eredeti szövegezése, de a gondolatot I. Siralm. 2, 15. vben, ahol „összecsapja kezét mind, aki elmegy az úton, pisszeg és csóválja (lengeti) fejét“ Jeruzsálem felett.

A közbülső toldást függelékeivel együtt, 2, 8—11-et, azért vettük el eredeti helyéről, hogy a 2, 1—7. és 2, 12—14. közti összefüggés annál világosabban kitűnjék. Az eredeti toldás a 2, 8. 9. vben foglalt 3 × 4 soros strófában van, mely környezetétől abban különbözik, hogy itt Jahveh a beszélő, és hogy az író a fenyegetésben nem a scythák pusztítását tartja szem előtt, mint Cefanjah, hanem a szomszéd népek birtokainak a júdaiak által való elfoglalására gondol, mint a 7a. v. beszűrője. Keletkezési korára tájékoztatást ad az, hogy Moábnak és Ammonnak Júda elleni gyalázkodásáról szól, amire, mint tudjuk, Jeruzsálem pusztulása adott nekik a zsidók által később anyyniszor felpanaszolt alkalmat.

8. v.) Jahveh meghallotta Moáb és Ammon, Izráellel rokon népeknek Júda elleni gyalázkodásait. *Hallottam Moáb gyalázatát* = a Moábtól eredő gyalázatot, t. i. Jahveh hallotta, I. Ez. 35, 12; továbbá v. ö. Jes. 16, 6; Jer. 48, 29. vben is „hallottuk Moáb kevelységét“, *És Ammon fiainak szidalmait*, a dologra nézve I. Ez. 25, 3. 6.-ot, *Melylyel gyalázták népemet, ÉS nagyoztak határuk ellen*, I. Jer. 48, 27. stb. Abd. 12 Edomot illeti ilyen szemrehányással, a káld pusztítás miatt Júda felett nyilvánított kárörömük és kérkedésük miatt. Mivel a 9. vben Moáb és Ammon birtoka Júda „maradékának“ ígértetik zsákmányul, valószínű, hogy locusunk is a Moábitáknak és Ammonitáknak a káld pusztítások alkalmával Júda iránt tanusított magatartására céloz. A „nagyozolás“ alatt Abdiás kérkedést ért, de ő a *higdíl* (illetve ott *tagdél*) mellé oda teszi, hogy *piká*. Az itt hiányzik, ellenben a „határuk ellen“ határozó van az ige mellett. A „határuk ellen“ való „nagyozolás“

valószínűleg abban állt, hogy Moáb és Ammon, felhasználva Júda kétségbeejtő helyzetét, minél többet igyekezett elfoglalni annak határaiból.

9αβγδ. v.) Az előző strófában megállapított bűn büntetése. Ezért, a büntetést vezeti be, és pedig esküvel: *élek én, mond Jahveh*, itt e két szó: „Jahveh c'ba'ót“ aligha tekinthető st. c.-i viszonyban levőnek, mert c'ba'ót, ha egyáltalán meghagyjuk a szövegben, okvetlenül a második stichosba tartozik; úgy hogy Marti és Duhm után ezt önálló istennévként vehetjük: *Cebaóth, Izrael Istene, Hogy Moáb olyanná lesz, mint Sodoma* v. ö. Jes. 16, 13 és 14; 25, 9—12., *És Ammon fiait, mint Gomora*. E hasonlatot, mondja Keil, a két országnak a Holt-tengerhez való közelsége közvetítette.

9αζβ. v.) A büntetés színezése. *Csalánbirtok és sógödör* lesz Moáb és Ammon földje. A *mimság* és a *mikreh* szó is ἰαπ. λεγ. és bizonytalan. Ezért Grätz az első helyett *qimmós* (l. Hós. 9, 6. = csalán)-t ajánl, Marti pedig Jes. 14, 23. után *móras* (st. c. a *móras* = „birtok“ szótól)-t, míg *melach* helyett *mallúach* (= sós növény, libatopp, maglapél)-ot; „*Csalán és libatopp vidéke lesz*“... E mellett a változtatás mellett az szólna, hogy csalán és libatopp jobban összeillik, mint csalán és sógödör; viszont azonban a Sodoma és Gomora hasonlatához a sógödör illik jobban, amelynek partján végre itt-ott egy kis árvacsalán is lehet: tehát ne változtassuk a szöveget. Moáb és Ammon tehát csalánmező, sógödörökkel rakott terület lesz *És pusztaság örökre, Népem = Júda maradéka zsákmányolja őket*, Moábot és Ammon fiait zsákmányolja t. i., ami = rabszolgáikká teszik, *És nemzetem maradványa öröklí őket*. Erre nézve l. 7a. vnl, továbbá v. ö. Jes. 11, 11—16; Abd. 16—21.

A 10. 11. vból Duhm ennek folytatásául még 2 × 4 soros strófát csinál; de bizony ez csak egy kis segítséggel lett neki lehetséges, mert a 10. v.) világosan egy tristichon, a 11. v.) pedig egy, nem nagyon jó verselésű négysoros strófa. Mivel azonban tartalom szerint mindkettő szorosan egybe tartozik, legjobb az egészét 1 × 7 soros strófának venni, mely toldalék a 2, 8. 9. vhez, mely azt röviden még egyszer összefoglalva, annak alapján Jahveh imádásának az egész földön való elterjedését jósolja meg.

10. v.) Még egyszer hangsúlyozza, bizonyos jogérzeti kielégültséggel, hogy a 8. 9. vben leírt pusztulás kevélységökért és gúnyolódásukért érte a moábitákat és ammonitákat. Ez nekik = úgy kell nekik kevélységükért, Mert gyaláztak, de itt abszolút értelemben áll: gyalázást vittek véghez = gyalázkodtak és nagyoztak A seregek Jahvéjának népe ellen. Duhm ebből úgy csinál négy sort, hogy a *kí chérfú-t* egy csonka sornak veszi, mely mellől kiesett a tárgy, talán ez: „országomat“, a 'am helyett pedig 'ammí-t olvas, és utána egy ne'um-ot told be: Ez nekik kevélységökért, mert gyalázták országomat, És nagyoztak népem ellen, Mond a seregek Jahvéja. 11. v.)

Úgy látszik, hogy a 10. vben a *láhem* suffixumát nem a közvetlen megelőző versekben említett moabitákra és ammonitákra értette írónk, hanem általában a pogányokra; mert most itt azt mondja, hogy Jahveh az egész földön félelem és imádat tárgya. Ugyanaz a gondolat, amit Mal. 1, 11. 14. vben találunk. Az universalisticus gondolat itt félreismerhetetlen. Félelmetes felettök Jahveh = nagyságával és hatalmával imponáló, mint Mal 1, 14. vben Jahveh neve, Zsolt. 66, 3. 5. vben az ő cselekedetei. Mert elsorvasztotta, *rázáh* kalban csak itt, nifalban Jes. 17, 4. vben = elsoványodik, elsorvad; ha a kalft benmaradónak gondoljuk (*rázáh* nőn melléknév Num. 13, 20; Ez 34, 20 = sovány), akkor itt olvashatunk *rizzáh* piélt, bár a kifejezés így is elég különös marad: elsorvasztotta a föld minden istenelt; És ennek következtében meghajolnak neki, itt az utolsó stichosban megnevezendő alany magyarázatát előre bocsátja ki-ki helyéről A nemzetek minden szigetei, vagyis (Jes. 40, 15; 41, 1; 42, 4. stb.) a szigetek és az európai partvidék lakói mind, ki-ki a maga hazájában, Jahvét fogják imádni. Némelyek ezt ellentétben állónak látják Jes. 2, 2. skv; Mik. 4, 1. skv; Zak. 14, 16. stb. olyan locusokkal, amelyek azt mondják, hogy a pogányok Jeruzsálemben fognak menni Jahveh imádására. De ez az ellentét csak akkor volna megállapítható, ha kimutathatók, hogy írónk egyenesen polemizálni akar az illető locusokkal; ami pedig nem áll. Így pedig, ha egymással nincs célzatosan szembe szövegezve, egymás mellett jól megállhat a két vélemény; mert akik otthon imádták Jahvét, alkalomadtán azok is elmehettek Jeruzsálemben, és akik Jeruzsálemben tartották kultuszi központjukat, azok is imádták Jahvét otthon is. — *Nórá'* helyett LXX. *nir'eh*-t olvas: Ἐπιπροσβήσονται. *Rázáh* helyett sokfélet olvasnak, pl. Grätz *jezáreh* = szét-szórja; Cheyne: *bázáh* = megveti; Nowack: *jakrit* = LXX. ἐξολοθρεύσει = kiirtja; Marti felveti: *hészír* vagy *jászír* (= eltávolítja)-t. Lehet válogatni.

7. Sion megdicsőítése.

(3, 1—17.)

A toldások elhagyásával 10 × 6 soros strófa van itt, a középső kettő felváltva 3 és 2-, a többi 2 ütemes sorokkal. Marti az 1—7. vben 5 × 6 soros strófát számlál, a többi verseket 4 soros strófákra osztja. Duhm szerint 20 × 4 soros strófa van itt, felváltva 3- és 2 ütemes sorokkal. A mi scándálásunkat a beosztás is támogatja. Nevezetesen az egész prófécia öt részre oszlik, és mindenik rész 2—2 strófát foglal magában, ú. m. I. Jeruzsálem bűneinek a régi próféták nyomán való festése (1—5. v.); II. Jahvének nevelési czélból véghez vitt ítéletei (6—7. v.); III. Az utolsó ítélet után a pogányok megtérnek (8—10. v.); IV. Ugyanakkor Jeruzsálemből a kevélyek kipusztíttatnak és csak alázatos és igaz emberek maradnak benne (11—13. v.); V. Sion és Jahveh öröme egymásban

(14—17.). Ugyanolyan munka ez, mint amelyet Mikáh könyvének végén találtunk, csak hogy sokkal kisebb terjedelmű. Egy kis üdv-történet, vagy, ha jobban tetszik, a világtörténetnek Deuterocesajah szellemében megírt rövid foglalata. Itt is, mint Deuterocesajánál, Sion a központja a világtörténelemnek, melynek hajtóereje és rendező elve a Jahveh üdvakarata. Nemcsak az Izráelt ért csapásoknak, hanem általában az általa ismert népeket oly súlyos helyzetekbe, sokszor megsemmisülésbe döntő világháborúknak is az volt a célja, hogy Sionban istenfélelmet ébresszenek. De, miután ez nem történt meg, várni kell addig, míg Jahveh végrehajtja az ő ítéletét, vagyis a Jahveh napjáig, amikor ő minden népeket magához fog téríteni. Ekkor fogja ő a gonosz várost, Jeruzsálemet, megtisztítani, és csak alázatos, szegény és kegyes lakosságot hagy benne, melynek ő lesz az öröme, és amelyben ő is örömét lelheti. Próféciánk okvetlen Deuterocesajah után keletkezett, és pedig valamely oly időszakban, mikor az idegenek elleni gyűlölet nem volt nagyon heves.

I. A bűnös Jeruzsálem. (1, 1—5. v.) Az üdvtörténet előadásában szerzőnk is Jeruzsálem bűnösségéből indul ki, amit a két első strófában tár elénk, rövid átnézetben foglalván össze a régi próféták által ostromozott bűnöket, u. m. az engedetlenséget, Jahvétól való eltávozást, az előkelők kapzsiságát és a próféták és papok hűtlenségét. Az 5 vben valaki, hogy az 1—4. és a 6—7. közt az általa nélkülözött összefüggést létre hozza, egy strófát szűrt közbe, melyben Jeruzsálem bűnösségével szembe állítja Jahveh igazságosságát, melyet ő ítéleteiben hoz világosságra, mely ítéletekről épen a 6—7. szól.

Első strófa: 1. 2. v.) Jeruzsálem bűnei általában: makacsság és erőszakosság, engedetlenség és fegyelmezetlenség, Isten iránti bizalmatlanság és idegenkedés. 1. v.) *Jaj, a lázadó mór'áh* kal. part. nőn. *márá'* igéből, mely itt *máráh* helyett áll, és *fertőzött, gá'al* = megvált, és: tisztátalan (v. ő. gá'al), ebben az értelemben azonban csak a későbbi iratokban (Marti utal e tekintetben Siralm. 4, 19; Mal. 1, 7. 12; Ezsd. 2, 62; Neh. 7, 64; Jes. 59, 3; 63, 3; Dán. 1, 8-ra) fordul elő, mint itt is; a patriciumok itt tulajdonnév gyanánt állanak, azért vannak névelő nélkül, bár vocativusok, és a nyomaték okáért előzik meg főnevöket: *Az erőszakos* (part. act. kal. fem. a *jánáh* igétől) *város!* L. Jes. 1, 15; 4, 4; 59, 3; Ez. 24, 9. 2. v.) *Nem hallgatott szóra, nem vett fel fenytést;* e distichon valószínűleg a Jer. 7, 28-ból van véve, de azért nem törlendő Duhmmal; *Jahvéban nem bízott, Istenéhez nem közeledett.* Duhm *'el-elóhejhá* helyett *'éldi.v-t* olvas = „hozzá“, ami által a ritmus valamivel jobb lesz.

Második strófa: 3. 4. v.) Jeruzsálem egyes társadalmi osztályainak bűnei: a kormányzók kegyetlenek, a bírák vérszopók, a próféták léhák, a papok szentségárulók. E strófa tárgyi paralleljét l. Ez. 22, 25—28. vben. 3. v.) *Fejedelmei,* kormányzati főhivatal-

nokai, *közepette Ordító oroslánok*, terrorral dolgoznak (Péld. 28, 15.), hogy megtöltsék „barlangjukat“ zsákmánnyal (Hab. 2, 12.) *Birái esti farkasok*, a LXX: Arábia farkasai; Hab. 1, 8. szerint az esti farkasok gyorsak a prédára menni; itt is a prédára való készséget, a vérszopó természetet akarja illusztrálni a kép. A hozzá fűzött széljegyzet pedig: *nem hagynak reggelig*, vagy Duhmmal a *ló gármú* helyett *megáremjé-t* olvasva: *reggelig rágva*, valószínűleg e farkasok mohóságát és telhetetlenségét akarja jellemezni. *Gerem* = csont, innét pi. *gérém* = csontot rág, vagy csontot tör, a qal csak itt fordul elő, s a LXX szerint = meghagy, m. sz. csontot hagy. 4. v.) *Prófétái léhák*, m. sz. henczegők, vagy hiú fecsegők, egy szóval nem veszik komolyan hivatásukat, isteni indítás nélkül, léhán fecsegnek, amit akarnak, I. Jer. 23, 32; Ez. 22, 28; szóval, mint a következő széljegyzet magyarázza: *csalárd-ság* (bógdót fem. plur. ἴπ λαρ.) *emberei*; *Papjai szentséget törnek*, profanisálják a szent dolgokat, *Erőszakot tesznek a tórán*, I. Ez. 22, 26; nem tesznek hiven különbséget a közt, ami szent és ami profán, hanem az ő anyagi előnyeik szerint csavargatják a tórát. De lehet ezt tágabb értelemben is venni és az erkölcsi és polgári törvényeknek lelkiismeretlen magyarázatára vonatkoztatni.

5. v.) Toldás. Némi változtatásokkal lehet belőle verset csinálni; de így, amint előttünk van, próza. Írója átmenetet akart ezzel létesíteni a 3, 1—4 és a 3, 6—7 között. A 3, 1—4 vkel szemben megállapítja, hogy Jeruzsálem romlottságának orvoslására az igazságos Jahveh megtette, amit lehetett, nyíltan hirdette ítéletét hiány nélkül; de az álnok nép nem szégyelte meg magát nem okult a dorgáló igehirdetésen. Ennek az eredménytelenségnek a megállapítása viszont a 3, 6—7. vben elmondottak megvilágítására és igazolására akar szolgálni. Mivel egyik megállapításra sincs szorosan szükség, sőt a második épen elibe vág a 7. v. csattanójának, és mivel locusunk, még ha egy hatsoros strófát csinálnánk is belőle, akkor sem férne bele az egész prófécia világosan látszó szerkezetébe: itt idegen kéz munkájára kell gondolnunk. *Jahveh igaz* = igaza van, jogában van és igazat cselekszik, *közepette*, e suff. az 1. vbeli *ír-re* vonatkozik: a bűnös városban lakik az igaz Jahveh, aki ellentétben a megromlott lakossággal, *nem csinál álnokságot*, az „igaz“-nak negatív oldalról való meghatározása, mint Deut. 32, 4. vben *é'n ável*. Jahveh részéről *ávláh* volna, ha elnézné Jeruzsálem bűneit, vagy ha figyelmeztetés nélkül sulytana le a bűnösökre; de ő ezt egyiket sem teszi, mert *reggelenként*, héb. „reggelre-reggelre“ = napról-napra, folytonosan *ítéletét világoosságra hozza* egy részt prófétái igehirdetésében elméletileg, másrészt a bűnösök megbüntetésében és az igazak megjutalmazásában gyakorlatilag, sőt talán gondolhatunk arra is, hogy a népek sorsának intézésében is nyilvánosságra hozza, hogy mi a jog és az igazság, ez *nem hiányzik*; *de álnok ember nem tud szégyent*: az igaz Jahveh ítélet-hirdetése az álnok népet nem tudta megszegyeníteni és jobb útra

téríteni ezért lett szükség azokra a kemény büntető ítéletekre, amelyekről a következő két strófa szól. Körülbelül így érti locusunkat Orelli is, azzal a különbséggel, hogy ő, mint általában a többiek is, ezt is Cefanjától eredőnek tartja. Jahveh ítéletei alatt nemcsak a prófétai ígéhirdetést, hanem Jahvénak Samariát, Filiszteát s más szomszéd államokat súlytó nagy tetteit is érti. Mivel azonban ezek az ítéletek figyelembevételre nem találtak, ennél fogva kénytelen lesz Jahveh büntető végzésének egész súlyát kiönteni a népekre. Ellenben Keil szerint az 5. és 6. v. egymással párhuzamos, és a bűnös Jeruzsálemmel szemben mind a kettő Jahveh igazságosságát tünteti tel, és pedig az 5 a prófétai ígéhirdetésben, a 6 a büntető ítéletekben megnyilvánuló igazságosságát. Nowack is párba állítja e két verset, de ő Jahveh *mispár*-ja alatt az ő „megtartó tevékenységét“ érti „a világban“ a bűnös Jeruzsálemben lakó Jahveh magatartásának az 1—4 ben rajzolt állapotoknál egészen más eredménnyel kellett volna járnia, mert ő igaz, aki amint mindennap megteszi azt, amit tőle joggal várni lehet, úgy a világtörténelem rendkívüli eseményeiben is hatalmas példákat állított népe elé. Marti is, mint Keil, az 5. és 6. vben Jahveh igazságosságának párhuzamos feltüntetését látja, és pedig az 5-ben Jahvénak a természeti világban, a 6-ban pedig a történelemben megnyilvánuló igazságáét. Az 5-öt a természet rendjének fentartására, magyarán a napnak reggelenként való felhozására vonatkoztatja. Ez irányban azon az alapon, hogy *nátan lá'ór* (= világosságra hoz) különös germanismus volna, ellenben *nátan mispáró* = „er szett in Kraft seine Ordnung“ értelemben nem hébertelen, a következő szövegváltoztatásokat teszi: *lá'ór* helyett olv. *'ór, jódé'a 'avvál* helyett *nód'a 'ável, bóset* törlendő; és az így nyert szöveget a következő hat stichosba tagolja: *Jahveh igaz az ő közepette, Nem csinál igaztalanságot, Reggelről-reggelre Hatályba helyezi rendjét, Világosság nem hiányzik, És hiba (Versehen) ismeretlen.* Duhm egy négysoros strófát csinál locusunkból, úgy, hogy az egyik *babbóqer*-t, mint hibás ismétlést, és a *ló jódé'a 'avvál*-t, mint a *ló ja^{as}zeh 'avláh* variánsát törli, a *bóset*-et pedig elviszi innét, továbbá *lá'ór* helyett *v'ór*-t olvas: *Igazságos Jahveh őbenne, Nem csinál jogtalan dolgot, Reggel adja igazságát, S világosság nem marad el.* És mivel a „világosságot“ pendantnak tartja a „joghoz“, ezzel szakít a fentebbi természettudományi magyarázatokkal, és visszatér az erkölcsi és jogi magyarázatokhoz. De bármiképp magyarázzuk is e verset, ha az ember elolvassa az 1—4. vt, mely Jeruzsálem rosszaságát rajzolja, aztán a 6—7. vt, melyben Jahveh az ő sikertelen büntető ítéleteiről szól, ezek között az 5. v. első tekintetre is a széljegyzet benyomását teszi.

II. Jahveh ítéletei. (3, 6—7.) Jeruzsálem bűnösségével szembeállítja Jahveh büntető ítéleteit, amelyeket épen a végből hajtott végre, hogy népét istenfélelemre vezesse és a végpusztulástól megóvja; de intézkedései nem vezettek sikerre, a nép sok-

kal serényebben haladt a romlás útján, mintsem vissza lehetett volna fordítani. A magyarázóknak, akik e vt az 5-tel rendszeren vonatkozásba hozzák, annyi igazuk van, hogy az interpolator azt tényleg versünkre való vonatkozással szűrte be. És ez által azt a látszatot adta a dolognak, mintha az író mint kortárs azzal a czállal tárná a 6—7. vben mondottakat népe elé, hogy azt megtérésre indítsa. Így magyarázza locusunkat Duhm is, igen szépen. Az író, úgy mond, így argumentál Jahveh elég világosságot és igazságot ad, és ítéletvégrehajtásaival, amelyekkel nemzeteket irtott ki és Jeruzsálemhez hasonlóan bűnös városokat döntött romba, eléggé kimutatja, hogy ő van a kormányon — tehát Jeruzsálemnek mégis csak fegyelmet kellene felvennie. De szerintünk ezt helyesebb úgy mondani, hogy „kellett volna“ Mert itt nem kortárs beszél kortársaihoz, hanem egy későbbi író ad történeti átnézetet a múlt-ról annak megvilágítására, hogy hogyan fejlődtek a dolgok odáig, hogy most, az ő korában, a 8—13. vben rajzolt váradalmak előtt áll a világ.

Harmadik strófa: 6. v.) Jahveh utal az ő büntető ítéleteire, melyeket nemzeteken és városokon hajtott végre. Hogy melyek voltak e népek és városok, az itt nem jó tekintetbe. 6. v.) *Nemzeteket irtottam ki*, ha az 5. vt kihagyjuk, akkor semmi feltűnő nincs azon, hogy itt Jahveh első személyben folytatja a beszédet, *Elpusztáltak — sámmam* ige nif. perf. *ormaik*, t. i. a nemzeti védelem legerősebb eszközeinek, a váraknak bástyaormai. *Feldúltam utcáikat, Úgy hogy nincs ki járja*, t. i. az utcákat. *A mîn* praep. itt az eltávolítás, kizárás értelmében áll, héb. „semmi átmenő nélkül“, l. Ges. K²⁶. 119. §. y., 152. §. y. *Romba döltek, nicdú* nif. perf. nem a *cádáh* (= les) héber ígétől, hanem egy másik, az aram *cédí* igével azonos *cádáh*-tól, mely az ótestamentomban egyebütt nem fordul elő, *városaik, Úgy hogy nincs ember, nincs lakos*. A LXX *Κατέσπασα ὑπερηφάνους*; a *gójím* helyett *gévím* = *gé'im* (= kevélyeket)-et olvasott; ami figyelemre méltó. Duhm az 5. v. végéről *bóset*-et ugyancsak a LXX nyomán a 6. v. elejére hozza át és *bését*-nek olvassa: *Harczizajban irtottam ki nemzeteket*; ami az ő scandálásába jól bele is illik, de a mienkbe nem. Marti az utolsó sorból *mibbéli 'ís*-t, mint feleslegest, a metrum okából törli. Nem feltétlenül szükséges.

Negyedik strófa: 7. v.) Az előző strófában említett ítéletvégrehajtásokkal Jahvének az volt a célja, hogy Jeruzsálem okuljon belőlük, és megjobbulás által kerülje el a pusztulást; de ez nem következett be. 7. v.) *Azt mondtam*, nem csak azt gondolta, hanem a próféták által élő szóval is mondta Jahveh, hogy *csak engem féljen, tíre'i* második személy helyett az egyöntetűség végett olv. az újabb magyarázókkal *tírá'* harmadik személyt, *Vegyen fel, tiqchí* helyett szintén így olv. *tiqqach* harmadik személyt, *fenyítést*, t. i. Jeruzsálemnek mondta ezt Jahveh, és pedig a végből, *Hogy ne irtassék ki bűne miatt, jikkárét* himn. helyett

olv. *tikkárét* nőn. egyes harmadik személyt, mert az alany Jeruzsálem, és *mé'ónáh* helyett olv. *mé'á'ónáh*, *min* praep. és *'ávón* főnév egyes nőn. harmadik személyű suffixummal. A következő *kol* = *mind* törlendő a ritmus kedvéért, a *'aser* a *'avónáh*-ra megy vissza: *Amit megkerestem rajta* tehát már megkereste Jahveh Jeruzsálemen a bűneit. Mielőtt megkereste volna, figyelmeztette, hogy vegye fel a fenyítést, térjen jobb útra: *Csakhogy korán felkeltek elrontani Minden cselekedeteiket. A hiskínú hischítú* hif. perf. plur. 3-ik szem. igék alanya Jeruzsálem lakosai. A két asyndetice egymás mellé tett verbum finitum közül a második adja a tulajdonképeni cselekvényt (I. Ges. K²⁶. 120. §. g.) = korán hozzá fogtak ahhoz, hogy elrontsák minden cselekedeteiket. Oly korán és oly igyekezettel kezdtek a rossz úton járni, hogy Jahvének fentebbi figyelmeztetése, bármily jókor jött is, már későn jött az ő számukra. A két első sorban tett szövegváltoztatás csak a símaság kedvéért történt, mert a M szövege is jól érthető: *Azt mondtam, csak engem félj, Végy fel fenyítést*; itt Jahveh közvetlenül szólítja meg Jeruzsálmot. De már a két középső sorban a M szövege csak erőszakos magyarázattal érthető: *Hogy ne irtassék ki*, m. sz. *Úgy nem irtatik ki*, m. sz. *Akkor nem irtatott volna ki lakhelye, Mind amit megkerestem rajta*. Ezt Keil úgy akarja érthetővé tenni, hogy *kol*-t adverb. accusativusnak fogja fel „akkor nem fog kiírtatni lakhelye, mind a szerint, amit én felőle rendeltem“. Így fordítja ang. rev. is. Ez minden esetre jobb, mint mikor a *kol*-t mint asyndetont kapcsolják az előzőkhöz: „akkor nem irtatik ki lakhelye, *nem jó rá* mind az, amit rendeltem felőle“; de ez is nagyon erőltetett. Épen ily erőltetettek a következők: „nem irtatik ki lakhelye, *mindazáltal* én megbüntetem őt“ (ang. rev. margo); vagy: „*mindamellelt*, amit rendeltem ellene“ (Izr. Magy.); vagy: „és el nem vész az ő lakóhelye, *mind azokért*, amelyekért meglátogattam őtet“ (Káldi). A contextusba legjobban találó talán a Váradi-kiadás: „és nem vész el az ő lakó-helye, *jóllehet immár* meglátogattam őtet“; de grammatikailag ez sem szabatos. Komáromi fordítása szöhu: „hogy ne vágattassék ki az ő lakó-helye; minden, a mellyel meglátogatom őtet“. E szerint a *kol* appositioja *mé'ónáh*-nak, ami mondatlanilag lehetséges; de akkor *páqad 'al*t a bona parte kell venni: amivel megáldom őt. Ma általában a *kol*-t teszik a *jikkárét* alanyává, úgy, hogy a *mé'ónáh* helyett a LXX nyomán *mé'éjnehá*-t vagy *mé'éjnah*-t olvasnak, *páqad 'al*-t pedig aramosan „megparancsol“ értelemben veszik (így Now., Marti, Duhm), a 4 első sor tehát lényegében, a kisebb eltérésektől eltekintve, így lesz: *Gondoltam, csak fog engem félni, Felveszi a fenyítést; Nem fog szeméi elől eltűnni (ez jikkárét) Mind az amit én parancsoltam neki*. Ez jobb magyarázat a fentebbieknél.

III. A pogányok meghódolása. (3, 8—10.) Miután Jahveh ítéletvégrehajtásai a kívánt eredményre nem vezettek, most már

meg fogja valósítani az ő nagy napját, az utolsó ítéletet, melyen királyságokat zúz össze, melynek eredménye azonban nem a nemzetek megsemmisülése, hanem megtérése lesz. Jahveh maga fogja a pogányok nyelvét megtisztítani, hogy az ő nevét segítségül hívhassák.

Ötödik strófa: 8. v.) A világítélet. Miután Jeruzsálem az ő romlottsága miatt a pusztulást nem kerülhette el, most már a dicsőséges helyreállításra várni kell a Jahveh napjára. Ez a nap a pogányokra nézve a leveretés, megítéltetés napja lesz. 8. v.) *Ezért*, a 3, 1—4 és 6—7 egymás mellé állításából önként folyó helyzet miatt, *várjatok*, vagy, ha tetszik, a LXX után Martival *chakkú* piél. imper. plur. helyett *chakkí* nön. sing. parancsolót olvasva, amely esetben nem Jeruzsálem lakosai a megszólítottak, hanem maga a város: *várj rám, mond Jahveh*, innét *ít-t* Duhm törli, mert, ugymond, nem Jahvéra kell várni, hanem Jahveh világítéletére és a további üdvvertvre; de ez nem helyes, mert a következő stichos szerint igen is a Jahveh fellépésére kellett várni: *A napig míg prédára kelek*, vagy, mint az újabbak, a LXX után *'ad* (= zsákmány) helyett *'éd-et* olvasva fordítják: *A napig, míg tanúul fellépek*. E mellett a változtatás mellett az szól, hogy *'ad* (= zsákmány) nagyon bizonytalan szó, és Ges. Buhl szerint csak Gen. 49, 27. vben egészen kétségtelen; de viszont épen e bizonytalansága okozhatta talán, hogy a LXX *'éd-et* olvasott helyette. Ez utóbbi értelmére jó illustratio Mal. 3, 5. v., mely szerint az ítéletre induló Jahveh azt mondja, hogy ő majd gyors tanú lesz a különböző bűnösök ellen; az előbbi önmagában is érthető: a Jahveh napján nagy harc lesz, melyben az övé lesz a zsákmány. *Mert határozatom*, héb: *ítéletem*, amit némelyek úgy fordítanak, hogy „*jogom van* (Now.), ugyan így Keil is, aki azonban az 5. v. *mispár-jára* való vonatkozással magyarázza: „az a jog, amit világosságra hozok, abban áll, hogy kiöntöm a népekre haragomat“; mások így fordítják: „*kötelességem*“ (Duhm) vagy; „*az én feladatam*“ (Marti) *nemzeteket összegyűjteni, Összeszedni* a suffixumos inf. helyett olv. a LXX után a többi infinitivusokkal egyöntetűleg egyszerűen *liqbóc királyságokat, Hogy kiöntsem rájuk dühömet, Haragom egész bevét*. Az utolsó distichon: *Mert féltékenységem tüzeben Megemésztetik az egész föld*, az 1, 18. vból került ide tévesen, mert itt, mint a 9. v. mutatja, nem a föld „megemészteséről“, hanem a népeket újjá teremtő világítéletéről van szó. Aki a fentebbi *mispár*-ot kötelességnek vagy feladatnak fordítják, azok abból indulnak ki, hogy itt az eschatologicus események annyira dogmaticus fixirozásban szemléltetnek, hogy még Jahveh is kötelességének tartja ennek a dogmatikának megfelelni. Maga ez az eschatologia különben szintén annak az utolsó nagy harcnak a gondolatán alapszik, amiről Ez. 38. és 39. fejezete szól részletesen, továbbá Joel. 4. (3.) fejezete, stb.

Hatodik strófa: 9. 10. v.) A világítélet eredménye: Jahveh

minden népek ajkát megtisztítja, és az egész világ őt fogja imádni. A legtöbb kritikus azon a véleményen van, hogy szerzőnk eszme-
menete az, hogy Jahveh teljesen megsemmisíti a pogányokat
(8. v.), Jeruzsálemet pedig a kevélyektől megtisztítva, a messiási
üdvben részesíti (11. skv.): az ilyeneknek természetesen útjában
van strófánk (9. 10. v.), tehát vagy betoldásnak minősítik azt
(Nowack. Marti), azzal az indokolással, hogy a 8. és 11. vk közt
az összefüggést törli, vagy pedig nem a pogányokra, hanem a
zsidókra vonatkoztatják (Duhm). Mi egyikhez sem csatlakozhatunk,
mert igaza van Duhmnak, hogy a 11. v. a 8. vhez egyáltalán nem
kapcsolódik jól, tehát a 9. 10. vk nem emelhetők ki innen, de
ezeknek a zsidókra való vonatkoztatása viszont nem engedhető meg
azért, mert legalább is különös volna ilyen külön ünnepélyes isteni
decretumot kiadni arról, hogy a zsidók ezután Jahvét imádják, és
a legtávolabbi tartományokból is Jeruzsálembe hozzák áldozatukat.
És különben is mi értelme volna akkor annak, hogy „egy vállal“,
összetett erővel szolgálják Jahvét? Ez csak félreérthetetlen. Igaz,
hogy a 8. vre (Jahveh haragjának kiöntése a pogányokra) nagyon
átmenet nélküli a 9. v. (a pogányok ajkának megtisztítása) kap-
csolása; de ez ebben az eschatológiában, amely különben is
nagyon rapsodicus menetű, nem lehet feltűnő. Szerzőnk korában
nem csak a pogány hatalom megsemmisüléséről (Ez. 38, 39. stb.)
szóló eschatologicus gondolat volt kifejlődve, hanem a pogányok
megtéréséről szóló is (Mik. 4, 1. skv; Jes. 25, 6—8; 61, 5—6;
66, 18. skv. stb. stb.); és mivel az elsőt nem mindenki értette úgy,
hogy a pogányok az utolsó szálíig ki fognak irtatni, hanem csak
úgy, hogy elvesztik világhatalmukat, ez a két gondolat jól megfér
egymás mellett. Egészen jól megférhet tehát itt is a 8. és a 9. 10.
vkben. 9. v.) *Mert az előző strófa megokolása: azért kell Jahveh
fellépésére, illetve a világtéleltre várni, mert akkor fog bekövet-
kezni az addig hiába várt erkölcsi fordulat, azt mondja Jahveh
megváltoztatom a népeknek, itt Duhm Grätz után 'ammim helyett
'ammí-t olvas, és ez által az egész verset a zsidókra vonatkoztat-
hatóvá akarja tenni: „megváltoztatom népemnek“ Ajkát tisztává,
héb: „megfordítok népeknek (vagy -hez) megtisztított ajkat“, és
itt háfak 'el-t a magyarázók általában olyan értelemben veszik,
mint 1 Sám. 10, 9. vben van háfak l^e (Isten megváltoztatta Saul szívét
mássá). Az a régi magyarázat (Cocc. Mark. Hofm.), a mit Luther
is követ, hogy Jahveh barátságos, vagy világos ajkat fordít a
népekhez, vagyis úgy szól hozzájuk, hogy megértétek és hogy az
vonzza őket, hajótörést szenved azon, hogy bárar ígének ilyen
értelme nincs, mert az = kiválaszt, rostál, csiszol, tisztít, tehát a
száfáh berúráh = megtisztított ajak (ellentéte a τ^emé' széfátaim
(Jes. 6, 5.)-nak) Jahvéra nem alkalmazható. A pogányok ajkát azért
kell megtisztítani, mielőtt Jahveh nevét imádkozhatnák, mert a bálvá-
nyok nevének említése megtisztátalanította azt (Hós. 2, 19 (16);
Zsolt. 16, 4.). Duhm szerint, aki, mint tudjuk, e verset a zsidókra*

vonatkoztatja, az író az ajkaknak ezt a megtisztítását a világtételek hatásától várja: a pogányokon eddig végrehajtott ítéleteknek nem volt meg a hatása (7. v.), de most a világtételnek, mely a világ királyságait megsemmisíti (8. v.), olyan hatása lesz Jeruzsálemre, hogy az egyszerre a kívánt vallás-erkölcsi állapotba helyezkedik (10. v.). De ez a felfogás nem igen egyezik az eschatológiák dogmaticus gondolkodásával, és különben is világosan megmondja a szöveg, hogy a népek ajkát közvetlenül és személyesen Jahven maga fogja megfordítani. E megváltoztatásnak célja pedig az, *Hogy mindnyájan Jahveh nevét kiáltásák, qāra' b's's'm*, kultuszi techn. term.: hogy őt hívják segítségül, őt imádják; ez is mutatja, hogy itt nem zsidókról van szó, mert az ő ajkuk megtisztításának nem ez, hanem csak az lehetett volna a célja, hogy többé más isten nevét ne kiáltásák. Szintén pogányokra utal a negyedik stichos is: *Hogy szolgálják őt vállvetve*, héb.: *egy vállal*. Ez meg is történik, és mint a 10. v.) mondja, *Kús* (1. 2, 12. vnl) *folyóin túlról*, tehát a legdélibb tartományokból is *Hozzák*, az igében benne van az alany is: a Kús folyóin túl lakók, és természetesen a közelebb lakók is, mindennönnen Jeruzsálembe hozzák *ételáldozatomat*. A közbenső stichos: *'átáraj bat-púcaj*, mint értelmetlen magyarázó jegyzet, törlendő. *'Átár*-t a *'átar* (= imád) igéből származtatják és „imádó“-nak fordítják, bár Ez. 8, 11-ben, ahol lucusunkon kívül még egyetlen egyszer előfordul e szó, füstöt vagy illatot jelent. A *púcaj* pedig a *púc* (= terjeszkedik, szétszór) ige suffixumos kal pass. particiuma. *'Atáraj*-nak most már *bat-púcaj* a közelebbi meghatározása. Az egész pedig lehet a *jóbilun* (*jábál* ige hif. impf. plur.) alanya: „Kús folyóin túlról imádóim, szétszórtaim lánya, hozzák ételáldozatomat“; vagy tárgya: „Kús folyóin túlról imádóim, szétszórtaim lányát, hozzák minchám gyanán“: a megtért pogányok a diasporabeli zsidókat haza viszik Jeruzsálembe, ajándékkul Jahvének. Ugyanaz a gondolat volna, mint Jes. 66, 20 vben van. Marti azt sejtí, hogy talán valami helynév lappang e különös szavakban, mely a szélső Déllal szemben talán a szélső Északot jelölte meg. Ennek értelmében Duhm át is szövegezi az egész 10-ik vt, így: *Mé'éber hannáhár Jaggís attudaj Patrósím jóbilún Mincháti lí*: „Eufrátesen túlról Hozzák kosaimat, Patrosból hoznak Ételáldozatokat nekem.“ Félreértések elkerülése végett itt ismét megjegyzí, hogy mindezeket nem a pogányok, hanem a köztük lakó zsidók hozzák. Bár Zsolt. 68, 29—33 v., melyhez való hasonlóságára locusunknak épen ő utal, bizony a pogányokról szól.

IV. Jeruzsálem megtisztítása. (3, 11—13). A Jahveh napján a kevélyek = bűnösök eltávolítottván Jeruzsálemből, és csak az alázatosak = igazak hagyatván meg benne, a város helyes viszonyba lép Istennel, és tovább nem kell szégyenkeznie azok miatt a bűnösök miatt, amiket az előtt a kevélyek = bűnösök követtek el benne, és amikért az egész városnak szégyenkeznie kellett. A gondolatmenet ez: Jeruzsálem szégyenletesen bűnös (3, 1—4.);

Jahvének nevelői célú ítéletvégrehajtásai nem segítettek ezen az állapoton (3, 6—7.): ezért várni kell a Jahveh napjára, mikor ő a pogányokat megtéríti (3, 8—10.), akkor ő fogja ezt az állapotot megszüntetni, úgy, hogy a kevélyeket = bűnösöket eltávolítja a városból és így megszünteti a szegyenkezés okát. Az exegeták különben e szakaszt nagyon sokféleképen magyarázzák két fő irányban, a szerint, amint *tébbósi* igét subiectiv vagy obiectiv értelemben fogják fel.

Hetedik strófa: 11. v.) A Jahveh napján a kevélyek eltávolíttatnak Jeruzsálemből, minélfogva a város megszűnik tovább kevélykedni = bűnözni, és így nem is kell magát tovább szegyenínie, mert ezen túl nem fog bünt elkövetni, régi bűneiért pedig az eltávolított kevélyek viselik a felelősséget. Csak ez lehet ennek a strófának igaz értelme; nem helyes tehát az igét obiectiv értelemben venni, mint pl. Stein *Azon a napon nem fogsz csúffá lenni minden tetteid miatt*, stb a büntetés, amit mindnyájan megérdemelték volna, a főbűnösök kártása által a többiektről elfordítatik. E szerint hát nem a bűn, hanem a büntetés a gyalázat. Ilyenformán Marti is: az ítélet nem fogja Jeruzsálemre hozni a teljes elvettetésnek bűnei által megérdemelt szegyenét. Helyesebb a subiectiv felfogás. *Azon a napon nem fogsz szegyenkezni Minden cselekedeteid miatt, Amelyekkel vétkeztél ellenem*; nemcsak azért, mert ilyen gonoszítottak többé nem fordulnak elő (Keil), nem is csak azért, mert az új kegyelmi állapotban a magakárhoztatásnak nincs többé helye; hanem, mint mondtuk, azért is, mert azon a napon egészen világossá lesz, hogy az eddigi bűnök szegyene kiket illet: nem azokat, akik Jeruzsálemben meghagyatnak a Jahveh napján, hanem az eltávolítandó kevélyeket. E magyarázat mellett szól a következő okfejtés: *Mert akkor eltávolítom belőled Kevély nagyhangúdat*; héb: „kevélységed nagyhangúit,“ *'állíz* = újjongó, lármás, itt V nagyon találólag magniloquusnak fordítja, Jes 13, 3. a büszke, lármás hadfiakat nevezi így, szerzőnk pedig a nagy hangjukkal minden nekik nem tetsző véleményt dölyfösen ledorongoló közéleti nagyságokat. Ezek eltávolíttatnak belőled, *És nem fogsz többé kevélykedni*, héb: „és nem folytatod a kevélykedést“, *legábháh*, ^{le} praepositív inf. a *gábah* (= magas) igétől; amihez egy széljegyzet, a bűn nagyságának kiemelésére, hozzá teszi, hogy nem folytatod a kevélységet *még szentségem hegyén*, azaz a Sionon, ahol csak Jahvét illeti a magasság, vele szemben pedig mindenkit az alázatosság. A kevélység, mint Jahveh ellen való lázadás, magá a bűn.

Nyolczadik strófa: 12. 13. v.) A kevélyek eltávolítása után szelid és alázatos, tehát Jahveh kedve szerint való nép marad Jeruzsálemben, mely, mint a régi próféták által megjövendölt „maradék“, álnokság és hazugság nélkül való életet él. 12. v. *És hagyok benned* a Jahveh napja után *Szelid és alázatos népet*; mint a kevélység maga volt a bűn, úgy az alázatosság

maga az erény a későbbi ótestamentumi írónál. Az alázatossággal párhuzamos, sokszor azonos a szegénység és szelidség, és *'áni*, tkép = afflictus, meg *dal*, tkép = debilis, kedvelt synonyma, I. Jes. 26, 6; Jób. 34, 28; és Máté 11, 29: *πραῦς* és *ταπεινός*. Locusunkban is a LXX. szerint *'áni* = *πραῦς* (= *'ánáv*), és *dal* = *ταπεινός*, és ezt a fordítást meg is tarthatjuk, mert itt a népnek nem vagyoni és társadalmi helyzetéről, hanem erkölcsi minőségéről és vallásos életirányzatáról van szó: a megtisztított Jeruzsálemben a kevély, Jahvéval újjat húzó, magabizó bűnös nép helyett szelid és alázatos, Jahvéra támaszkodó, engedelmes és istenifelő nép lakik, *És az ennek következtében el lesz rejtve Jahveh nevében, chású* (a *chásáh* igéből) plur., mert *'ám* gyűjtőnév. A dolog lényegére nézve I. Jes. 10, 20. 13. v.) *Izráel maradéka*, a 12. vbeli *his'arti* eredménye, az a maradvány, amit a Jahveh napjának nagy katasztrófája Jahveh népéből meghagy: ez lesz az a szent mag, amiről Jes. 6, 11—13. v. szól: *Nem csinál álnokságot, És nem szól hazugságot*; tetteben és szóban becsületes lesz. (Az állítmányok a héberben pluralisok.) Itt a 3, 8. vre tekint vissza az író: azért kell Jahvéhra várni, míg ő prédára kel, azaz megtartja a világtételeket, mert akkor válik valóra az, amit az ő paedagogiai célú ítélet végrehajtásai (3, 6. 7.) nem értek el: a bűnös Jeruzsálem (3, 1—4) igazzá lesz. Ezzel végződik e szép kis eschatologicus prófécia; ami a 13. vből még hátra van, az toldás. *És nem találhatik szájokban csalás nyelve*, ez az utolsó sorban mondottak továbbfűzése, jobban mondva más szavakkal való ismétlése, amivel az interpolator talán arra akar utalni, hogy ez a maradék lesz az a jahveh-szolgája, akinek Jes. 53, 9. v. szerint szájában nincs hazugság. De hazugságra, csalásra s más ilyen, a létfenntartási küzdelemben előforduló eszközökre nem is lesz szükségök, mert akkor teljesülni fog Mik. 7, 14. v. kérése, hogy Jahveh legeltesse Izráelt, mint az ő juhnyáját; *mert ők legelnek és hevernek, és nem lesz retteggető*. A mostani bizonytalan, zaklatott étellel ellentétben nyugodt, biztos és békés életet élnek.

V. Sion öröme (3, 14—17). Felszóltja az író Siont a fentebb rajzolt tények feletti öröme, mivel most már Jahvénak népével szeretetben való egyesülését semmi sem akadályozza, sem nem zavarja.

Kilenczedik strófa: 14. 15a. v.) Sionnak diadalmas öröme van oka, mert Jahveh eltávolította ítéleteit, amelyek eddig súlytották, és elseperte ellenségeit, amelyek eddig életét is veszélyeztették. 14. v.) *Zengj, Sion leánya* = a 11. és 12. vben írt tisztítási eljárás után megmaradt „Izráel maradéka“, a Jahveh gyülekezete, *Harsogjatok, Izráel*, a LXX: *κίρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλὴμ*, ezen az alapon némelyek (Now. Duhm) *hári'ú* helyett nőn egyest *hári'í-t*, *jiszrá'él* helyett pedig *j'erúsálem*-et olvasnak: *harsogj Jeruzsálem! Örülj és újjongj teljes szívvel Jeruzsálem lánya!* Itt meg viszont Duhm *jiszrá'él-t* olvas Jeruzsálem helyett: ...*újjongj... Izráel*

lánya! Erre a kis helycserére igazán semmi szükség. 15a. v.) Az öröm oka: *Eltávolította Jahveh ítéleteidet, mispár-aiik* helyett Wellh. után Now., Marti *m^sóf-aiik*-ot olvas, ami póél part. a *śáfar* (= íté) igétől, mint Jób. 9, 15. vben, és = ellenfél *eltávolította Jahveh ellenfeleidet*; de így ez az utolsó stichossal nem egy szép parallelismust, hanem egy bántó tatoulogiát képezne: *Eltakarította ellenségedet!* Jobb tehát az eredeti szöveg mellett maradni; de *ójbék* helyett, aki akar, olvashat a LXX-val *ójbaiik*-ot *ellenségeidct.* Schwally a LXX fordításából (λελυρωται σε) azt sejtí, hogy itt *pinnáh* helyett eredetileg *pádáh* (= megvált) volt. De itt *pinnáh* (v. ö. Jes. 40, 3; Mal. 3, 1; ahol = útát egyenget, az akadályokat stb. eltakarítja) egészen helyén van.

Tizedik strófa: 15b. 16. 17. v.) A kevélyek = bűnösök Jeruzsálemből eltávolíttatván (3, 11.), Jahveh most már állandóan ott lakik, és minden rosszat távol tart onnét, és néma örömmel diadal-maskodik szent városán, mint a vőlegény menyasszonyán. A strófa első és második felét egy hatsoros, qína-metrumos strófa szakítja el egymástól, amely eredetileg széljegyzet volt, és talán azért került épen erre a helyre, mert a harmadik stichoshoz ad magyarázatot. *Izráel királya, | Jahveh, közötted van,* itt többen *melek* helyett *málak* igét olvasnak (Now. Marti Duhm) és némelyek (Marti, Duhm) *jiszrá'él*-t is törlik: *Király lett,* vagy *Uralkodik Jahveh közepetted, Nem látsz többé rosszat* = nem tapasztalsz többé bajt, csapásokat, szóval anyagi rosszat, sem bűnt, azaz erkölcsi rosszat. A 16. vt Marti is toldásnak tartja; ellenben Duhm a szöveg eredeti alkotó részének, és egy négysoros strófát csinál belőle. Szerintünk még a 17. v. két első stichosa is ide tartozik, és így az egész betoldás egy hatsoros strófa lesz. *Azon a napon mondatik | Jeruzsálemnek,* ez a feliratszerű két stichos világosan mutatja, hogy itt más író veszi át a szót, mint aki eddig beszélt. Hogy interpolatorunk nem azt az üdvállapotot tartja szem előtt, amit 15b., 17b. v., hanem a *bajjóm hahú'* alatt, ami pedig épen a 15b. idejét akarja meghatározni, a küzdelmekkel és félelmekkel teljes jahvénapját érti, azt mutatja a következő distichon, mely szerint e napon az mondatik Jeruzsálemnek, hogy *Ne félj, Sion, Ne lanyhuljanak kezeid!* A M interpunctioja szerint ez tiszta próza: „Azon a napon mondatik Jeruzsálemnek, ne félj; Sion, ne lanyhuljanak meg kezeid“ 17a. v.) A félelemnek azért nincs helye e rettenetes napon sem, magyarázza tovább interpolatorunk, mert *Jahveh, a te Istened köztéd van: Hős, aki megtart!* Az interpolator tehát az utolsó nehéz küzdelmet tartja szem előtt, melyben Sionnak az lesz majd a bizodalma, hogy Jahveh hős, aki a legnehezebb küzdelemben is képes népét megtartani. Ellenben a 3, 1—17 írója itt már az üdvállapotot rajzolja a 14 és 15 vben, valamint a 15b. vt egy hatsoros strófára kiegészítő 17b. vben. *Örül rajtad Jahveh örömmel,* l. Jes. 65, 19; ez egy distichont képez strófánk 3-ik sorával (Nem látsz többé rosszat). A strófa utolsó distichona egy

ellentét: *Hallgat szerelmében*, ez más szavakkal azt jelenti, amit Jes. 62, 5. úgy fejez ki, hogy mint örül a vőlegény a menyaszszonynak, úgy örül Jahveh Sionnak. Ez a legbensőbb, legmélyebb szeretetközösség kifejezése. Ennek a mélyen átérzett néma szerelmeknek azonban hangos kitérése is van: *Vigad rajtad riadással*. Kár ezt a szöveget „megjavítani“. A LXX és P a *jach^aris* helyett *jach^adis*-t, vagy *j^echaddés*-t olvasott. E nyomon Ewald: *jach^adis* = „megifjítja magát“. De helyesen mondja Hitzig, hogy ez *jitchaddés* volna. Ezért mások, akik szintén *jach^adis*-t, vagy *j^echaddés*-t olvasnak, így fordítják e sort: *Új dolgokat csinál szerelmében* (Hitz.), vagy a *b^eah^abató* elől a *b^e* praepositíót törölve: *Megújítja szerelmét* (Buhl, Duhm). Nowack ellenben meghagyja a praepositíót, hanem a LXX és P nyomán egy második személyű nőn. suffixumot tesz az ige után: *j^echaddésék*: *megújít téged*. Schwally, Oort pedig így olvas: *jech^edeh* = *örvend szerelmében*. Végül Marti mindezeket elvetvén, *jach^aris b^eah^abató*-t is törli, mint amely szerinte valamely elégedetlen olvasó panaszának a kitérése afelett, hogy Jahveh még mindig hallgat, azaz, hogy — a Jahveh hallgatását Jes. 42, 14; 64, 11. szerint magyarázva — az ígért üdvöt még mindig nem valósította meg. De az ilyen gyilkos ironia előbb megszületik egy modern bibliakritikusnak, mint egy őtestamentomi bibliaolvasónak az elméjében.

8. A szórványok összegyűjtése és megdicsőítése.

(3, 18—20.)

A 18. v. nagyon bizonytalan; lehet, hogy az előzőkhöz tartozó széljegyzet, de lehet, hogy az utána következőkhöz tartozó felirat. Talán inkább ez utóbbi. A 19. és 20. vkben azonban egy-egy hatsoros strófa van, három ütemes sorokkal. Mindkettőnek ugyanaz a tárgya: Jahveh a szórványokban élő zsidókat össze fogja gyűjteni és megdicsőíteni. E strófák tehát egymásnak variánsai. Más kézből erednek, mint a 3, 1—17. v., melyhez függetlenül csatoltattak.

A 18. v.) oly megromlott szövegű, hogy alig lehet reményünk arra, hogy valaha igazi alakjába visszaállíthassuk, vagy igazi értelmét vehessük. Amint most előttünk van, legnagyobb valószínűséggel úgy tekinthető, mint az utána következő versek tartalmának foglalata. *Ünnep híján*, héb. „ünneptől“ t. i. távol *szomorkodókat, nűgėj* nif. part. plur. st. c. *jágáh* ígétől, I. Ges. K²⁶. 69. §. t., *gyűjtők össze; belőled voltak, akin teher a gyálázat*. A *mimmék* suffixuma, amelyre a visszavivő értelemben lévett *álejhá* nőn. suffixuma is megy, a diasporában élő Sion leányára vonatkozik. A szétszórtságban élőket, akik Jeruzsálemből valók voltak, és akiknek legnagyobb szomorúságuk az volt, hogy az ünnepektől távol voltak, összegyűjti Jahveh. Keil a *álejhá* suffixumát a *nűgėj*-ra vonatkoztatja, mint collectiv neutrumot;

ebben többen követik, így magy. rev. is: „Az ünnep miatt bánkódókat összegyűjtöm, akik közüled valók; gyalázat terhe van rajtok“. A sokféle variatio közül álljon itt még csak az izr. magy.: „Az ünnep híján búsulókat egybegyűjtöttem, távol voltak tőled, hogy gyalázatot ne viseljenek miatta“; és az ang. rev. margója (az ang. rev. szövege nagyjában megfelel a mi fordításunknak): They have been sorrowful for the solemn assembly which I took away from thee, *for* the lifting up of reproach against her. A LXX és P. a *núgē mimmoéd* helyett *k'jóm mó'éd*-et olvas s ezt az előző sorhoz csatolja: „Vigad rajtad riadallal, Mint ünnep napján“. Ezt ma többen követik (Now. Duhm). A vers hátralevő részét Now. így olvassa: *v'ásaftí makkaik és: hój mí jisszá' álejhá cherpáh*, de ezeket megcseréli, s a másodikat teszi elől: „jaj, aki csúfolódást emel reá!“, az elsőt pedig a 19a. és 19b. közé: „elragadom, akik ütnek téged“. Marti egy szép distichont csinál belőle: *'ásaftí mimmek kelimmáh v'nászá'tí mé'dláik cherpáh*: „Elvettem tőled a szégyent, És levettem rólad a gyalázatot“; de ezt csak „vermutungsweise“ veti fel. Így, szerinte, e szavakat Jahveh örvendező felkiáltásának lehetne tekinteni. Duhm így olvas: *'áfés mimmek jóm sze'ét álíjv hacherpáh*: 17. v. vége: „Vigad“ (t. i. Jahveh) „rajtad“ (t. i. Sionon) „riadallal, 18. v.) Mint ünnep napján, Elmúlt tőled az a nap, mikor Miatta“ (t. i. Jahveh miatt) „gyalázatot hordoztál“ (t. i. te, Sion-Izrael).

19. v.) Ha a *bá'ét hahí'-t* a 20. v. mintájára a vers elejére teszszük, akkor a ritmus helyre lesz állítva. Egyéb változtatásra nincs szükség: *Abban az időben*, a Jahveh napjára következő üdvidőben, *ime én*, t. i. Jahveh, *Elbánok minden elnyomóiddal*, 'ét itt nem nota accusativi, hanem praepositio, tehát 'ószeh tárgy nélkül áll, olyan formán, mint Jer. 21, 2; Ez. 17, 17; 23, 25; Zsolt. 109, 21. vben; 'ászáh 'ét nem teszi azt, hogy tönkre tesz, hanem csak azt, hogy eljár vele szemben, elbánik vele. Grätz, és utána más is (Now. Marti) bepótol a 'ószeh után egy *káldh* (= eltörlés, megsemmisítés)-t: „véget vetek elnyomóidnak“ Duhm pedig a LXX alapján *'et-kol-m'e'annaik* helyett így olvas: *'itták lema'ni kí*: „Ime én cselekszem veled magamért, mert abban az időben megtartom a sántát“, stb. *És megtartom a sántát*, I. Mik. 4, 6. vnl, *És az elizöttet összeszedem*, I. u. o., *És teszem dicséretté és dicsőséggé azokat*, I. Jer. 33, 4. *Kiknek az egész földön van szégyenök*. A diasporában szégyen és gyalázat közt élő zsidókat megdicsőíti Jahveh. Keil és többen így fordítják: „És teszem őket dicséretté és dicsőséggé gyalázatuknak egész földön“; és azt a feltűnő jelenséget, hogy itt a nomen regensnek névelője van, azzal magyarázzák, hogy *bostám* epexegetice alá van rendelve *há'árec*-nek. Különben ma általában el van fogadva Wellhausen-nek az a gondolata, hogy *bostám* rövidítés, és felfejtve annyi, mint a 20. v. végén levő: *b'esúbí 'et sebutam*: „és teszem őket dicséretté és dicsőséggé az egész földön, mikor megfordítom sorsokat“ Ennek azonban a kétségtelenül megállapítható versforma ellene mond.

20. v.) A 19. v. változata. *Abban az időben meghozlak benneteket*, Duhm 'ábi' helyett a LXX-val 'érib-et olvas: „jól tesztek veletek“, *És az időben összeszedlek titeket*, héb: „és az időben (lesz) az én titeket összegyűjtésem“, vagy, ha *qabb'cí* pi. inf. c. mellett az *i*-t nem első személyű birtokos személyragnak, hanem *chireq compaginisnek* (Ges. K²⁶. 90. §. I. m.) vesszük, akkor: „és az időben (lesz) a titeket összegyűjtés.“ Tagadhatatlanul különös kifejezés. Ezért sokan corrigálják. Duhm a suffixumos inf-t meghagyja, hanem a névelőt törli 'ét elől, hogy így *ub'ét qabb'cí* jó st. c. legyen; ez így az ő szövegezéséhez nagyon illik: „abban az időben jól tesztek veletek (nevezetesen abban az időben, mikor összegyűjtlek benneteket), mert“ stb Mások az inf. helyett olvasnak 'aqgabéc pi. impfectumot: „abban az időben összegyűjtlek benneteket.“ *Mert teszlek* héb: *adlak benneteket dicsőséggé és dicséretté A föld minden népei között, Mikor megfordítom sorsfordulatokat*, I. Ám. 9, 14. vnl; némelyek *sebutéjkem* helyett *sebútkem*-et olvasnak, ami a mi fordításunkhoz jobban is illik, *szemeittek előtt, mond Jahveh*. Hitz. stb. szerint ez azt teszi, hogy ez a sorsfordulat még a ti életetekben be fog következni. Mivel azonban ez nem nagyon egyezik azzal, hogy mind ezt „abban az időben“ fogja Jahveh megtenni, hát mások (Keil) azt értik alatta, hogy „abban az időben,“ a messiási üdvidőben ez az ígért sorsfordulat egész nyilvánosan, szemmel láthatólag fog bekövetkezni.

